

10788

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi
Anabilim Dalı

ADALET PARTİSİ
VE
İDEOLOJİSİ

DOKTORA TEZİ

Salih AKKAŞ

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Doktora Tez Merkezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet N. YÜCEKÖK

ANKARA - 1989

Ö N S Ö Z

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Lisans Üstü Eğitim Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili hükümlerince, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü için öngörülen bu araştırma, Adalet Partisi ve ideolojisi hakkında kapsamlı bir bilgi verebilmek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde; 1961-1965 yılları arası Adalet Partisinin kuruluş ve muhalefet dönemi, ikinci bölümde; 1965-1971 yılları arasındaki iktidar dönemi, üçüncü bölümde; 1971-1980 yılları arasındaki koalisyonlar dönemi sunulmuştur.

Araştırma sonucu elde edilen veriler yardımıyla Türk siyasal hayatının daha iyi değerlendirileceği umulmaktadır.

Ankara, 1989

Salih AKKAŞ

ABSTRACT

In this study, in the political development process of Turkey the place, the role and the ideology of the Justice Party were investigated. In order to do that, economical, social and political policies which followed by the Justice Party between 1961-1980 were reviewed. In this study, literature review model was used. The investigation was limited with the Justice Party and the Republican Period of Turkey.

In the first Chapter of the report, the historical background and the Democrat Party Phenomena, the foundation of the Justice Party and its opposition period between 1961-1965 were reviewed. At the second Chapter of the report 1965 General Elections, Socio-economical and class base of the Justice Party and its socio-economical and foreign policies were reviewed. At the third chapter, March 12 1971 military coup and Democratic Party phenomena, First and Second Nationalist Front and the measures of stability of January 24, 1980 were reviewed.

According to the data gathered as a result of this study, the Justice party had immense contribution to the democratic current to take part in the Turkish political life, and industrialization and modernization of Turkey. The Justice Party emphasized industrialization, and strengthening the middle class and followed preventive and import compensation economical policies. But it did not have specific Social and cultural policies. As a result, the Justice party tried to unify all social Classes and it was a sample of massive political party, which had liberal right ideology.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV - VII
GİRİŞ ,.....	1
Amaçlar	5
Önem	6
Sayıtlılar	6
Sınırlılıklar	6
Tanımlar ve Kısaltmalar	6
Yöntem	8

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KURULUŞ VE MUHALEFET DÖNEMİ

1. TARİHÇE VE DP OLAYI.....	9
A. 27 Mayıs İhtilâli	34
a. Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Nedenler	34
b. 1960 İhtilâl Hükümeti	38
B. AP ve DP Arasındaki İlişki	42
a. Sosyo-Politik Bakımdan	42
b. Sosyo-Ekonomik Bakımdan	44
2. AP'NİN KURULUŞU	46
A. AP'nin Doğuş Nedenleri	46
a. Siyasal Nedenler	46
b. Ekonomik Nedenler	48
B. AP'nin Kuruluşu, Tüzüğü ve Programı...	50
a. AP'nin Kuruluşu	50
b. AP'nin Tüzüğü.....	51
c. AP'nin Programı	53

C. AP'nin Muhalefet Yılları	56
a. 1961 Genel Seçimleri ve Koalisyon Hükümetleri	56
b. I. Büyük Kongre.....	65
c. Muhalefet Dönemindeki Siyaset Ortamı..	68
1. Sosyal Oluşumlar	69
2. İdeolojik Oluşumlar	69

İKİNCİ BÖLÜM

II. İKTİDAR DÖNEMİ

1. AP VE 1965 GENEL SEÇİMLERİ.....	72
A. 1961 Anayasasına Göre Türkiye'de Siyasal Partiler	72
a. Türk Siyasal Partiler Yasası	72
b. Türkiye'de 1965 Seçimlerinde Seçim Sistemi ve AP'nin Bu Sisteme Muhale- feti	74
c. 1965 Genel Seçimlerinde AP'ni Destek- leyen Güçler ve Kuruluşlar	79
B. 2. Büyük Kongre ve 1976 Genel Seçimi	82
a. 2. Büyük Kongre	82
b. 1965 Genel Seçimleri	85
c. Türk Halkının 1965 Genel Seçimlerinde AP'ne Desteğinin Nedenleri	104
1. Sosyal Nedenler	104
2. Siyasal Nedenler	105
3. Ekonomik Nedenler	107
C. AP'nin Sosyo-Ekonomik ve Sınıfsal Tabanı..	108

	<u>Sayfa</u>
B. I.MC Koalisyon Hükümetinin Kuruluşu ve Uygulamaları	198
3. 2.MC KOALİSYON HÜKÜMETİ, 1979 DEMİREL HÜKÜMETİ VE 24 OCAK 1980 KARARLARI	202
A. 2.MC Koalisyon Hükümeti	202
B. 1979 Demirel Hükümeti	205
C. 24 Ocak 1980 Kararları	207
a. Kararların Alınma Nedenleri.....	207
b. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla İlgili Ekonomik, Kurumsal ve Yasal Düzen- lemeler	213
c. 24 Ocak 1980 Kararlarının Genel Değerlendirilmesi	215
IV. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME	219
KAYNAKÇA	226

GİRİŞ

Türkiye'nin modern bir toplum olma yönündeki çabaları incelendiğinde, siyasal partilerin bütün bu çabaların önemli bir bölümünü oluşturduğu görülür. Yaklaşık bir buçuk asırdan beri devam eden batılılaşma hareketleri içerisinde, siyasal partiler toplumun yapısına göre şekillenerek, toplumun yapısını değiştiren dinamik, sosyal ve siyasal bir güç olmuştur.

Siyasal partileri toplumdan ve toplumsal ihtiyaçlardan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Çağımızda ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik alanlardaki hızlı değişim toplumsal kurumları etkilemekte ve siyasal partiler de yeniden oluşum ihtiyacı ile karşılaşmaktadırlar.

Türk toplumunda da özellikle Cumhuriyet döneminde sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal hayat geliştikçe toplumun siyasal partilerden istekleri artmış, değişmiş ve bu istekleri karşılayabilmek için hem siyasal partilerde önemli yenileşmelere hem de yeni siyasal partilere ihtiyaç duyulmuştur.

Nitekim, Türk siyasal hayatında zaman zaman yeni siyasal partiler kurulmuş ve her seferinde de siyasal partilerden daha çok işlevler beklenmiştir. Ancak siyasal hayattaki bu yeni oluşumlara rağmen, siyasal hayatın kesintilere uğradığı ve yenileşme atılımlarının tarihsel süreç içinde genellikle başarısız olduğu görülmüştür.

Siyasal hayattaki yenileştirme atılımlarından beklenen başarının elde edilememesinin bir çok nedeni vardır. Siyasal partilerin oluşturulan politikaların uygulayıcısı olduğu düşünülürse, başarısızlığın en önemli nedenlerinden birinin siyasal parti unsuru olduğu kolayca kabul edilebilir.

Türk siyasal geleneğinin temelini oluşturan Osmanlı siyasal hayatı, toplumsal gruplaşmalar sonucu olmayıp, aydın bürokratların eylemleriyle biçimlenmişti. Belli bir toplumsal tabanın desteğinden yoksun oldukları için bu asker ve sivil aydın bürokratlar, batıdan aktardıkları bazı görüşleri "devletçi" ve "seçkin" bir yaklaşımla topluma aşılama çalışmışlardı. Ancak, toplum içinde bu grubu destekleyen güçlü bir toplumsal tabanın yokluğu ve tutarlı bir toplumsal ve ekonomik görüşten yoksun olmaları nedeniyle, toplumdan ve geniş halk kitlelerinden destek görememişlerdir (1).

Bunun yanı sıra, "devletçi-seçkinler"in batıcılığına karşı tepkiler, "gelenekçi" nitelikte ortaya çıktı. Aydın bürokratların devletçiliği ve bu yolla baskı uygulamaları ise, gerek siyasal ve gerekse ekonomik alanda "Liberal" görüşlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece, "devletçi-seçkin" cephenin karşısında bir "gelenekçi-liberal" cephe oluştu (2).

Terakkiperver Fırka, "devletçi-seçkinciliğe" karşı bir "gelenekçi-liberal" cephe girişimiydi. "Devletçi-seçkinler", tarafından hemen bastırıldı. Öte yandan, "devletçi-seçkinlerin" izni ve hatta güdümlemesiyle kurulan Serbest Fırka desteğini, tabandaki "gelenekçi-liberal" cepheden gördü. Bunun üzerine "devletçi-seçkinler" tarafından kapatıldı (3).

1940 yıllarında devletin de desteği ile burjuvazi oluşmaya başlamıştı. Savaş ekonomisinin de yardımıyla gelişen burjuvazi "gelenekçi-liberal" cephenin

---

(1) Emre Kongar, "1975 Ara Seçimi Sonuçları: İki Partili Düzene dönüş Yok", Özgür İnsan, Sayı: 26, Kasım 1975, s.22

(2) Kongar, a.g.m., s.22

(3) Kongar, a.g.m., s.23

sınıfsal desteğini oluşturdu. Bu arada, gelişen burjuvazi ile "devletçi-seçkin" yaklaşımını bir an bürokrat siyasetçilerin bir kesimi, "gelenekçi-liberal" cephe içinde birleşti (4). Ayrıca, batılılaşıma akımıyla devlet, kültür yönünden halka ters düşmesinin yanı sıra batılı bürokratlar da halkla kültür yönünden çatışıyorlardı. Batılılaşımayla beraber yürüyen devlet eliyle zenginleşme, devletçi bürokratlara karşı halkın ekonomik ve kültürel tepkisiyle karşılaşmıştı. Bu halk tepkisine karşı devletçi bürokratlar diktatoryal eğilimler göstermiş ve CHP'nin tek parti yönetimi bu tarihsel sürecin Cumhuriyet Türkiye'sindeki devamı olmuştu. Bunun sonucunda tek parti yönetiminin bıkması olan halk da "gelenekçi-liberal" cepheyi desteklemiştir.

Türkiye'nin gelişme doğrultusunun çok gerisinde kalmış kurumlar tarafından baskı altında tutulan yeni özlemler ve toplumsal gerekler çok partili hayatla birlikte kendilerini tanıtmaya, iktidardan pay almanın imkânlarını elde ettiler. Böylece demokratik bir rejim içinde ekonomik ve toplumsal amaçlara ulaşmanın ve iktidarı etkilemenin tek meşru aracı olan "siyaset" gün ışığına çıktı (5).

Özgür siyasetle birlikte doğan yoğun bir dinamizm ve toplumsal hareketlilik, tek parti döneminin yönetim anlayışına ve değerlerine karşı, yeni toplum özlemlerinin belirlediği "halk" unsurunu çıkarmış (6) ve "Devlete tâbi millet" anlayışı yerine "millele tâbi Devlet" anlayışını egemen kılmıştır (7).

1950-1960 yılları arasında Türk siyasal hayatının iki büyük partisinden; bir yanda bürokratik sınıflar, bazı büyük toprak sahiplerini ve onların etkisi

(4) Kongar, a.g.m., s.23

(5) Ahmet Yücekök N., "Türkiye'de Siyasetin Değişen Çehresi", Özgür İnsan, Sayı: 13, Haziran 1973, s.7

(6) Yücekök, a.g.m., s.7

(7) Yücekök, a.g.m., s.8

altındaki daha geri köylü kesimlerini temsil eden CHP ile, öte yandan ticaret ve sanayi burjuvazisi, şehirlerin dar gelirli tabakaları ve köylü sınıfının daha modern kesimlerince desteklenen DP.'yi karşı karşıya getirmiştir. DP koalisyonunun türdeşlikten yoksun niteliği, o dönemdeki sosyal bölünmenin, bir sosyo-ekonomik bölünme olmaktan çok, bir merkez-kenar bölünmesi olduğunu ifade etmektedir. DP taraftarlarının ortak özelliği, bürokratik merkeze karşı muhalefetleridir. Bu anlamda, DP'nin yükselişi, kenarın merkez karşısındaki zaferi olarak yorumlanabilir (8).

1950-1960 döneminde siyaset sınırlı kurumlar çerçevesinde oluşturulabildi ve genellikle iki büyük siyasal partinin (CHP ve DP) tekeline kaldı. Çünkü 1960'lardan sonra görülen hızlı bir sosyo-ekonomik gelişmenin doğal sonucu olan kurumsal patlama (sendikalar, dernekler, birlikler, belediyeler, yeni anayasal kuruluşlar) henüz gerçekleşmemiştir (9).

Sanayileşme ve her türlü toplumsal ve ekonomik gelişme hızının arttığı 1960'lı yıllarda, toplum daha farklı ve daha çok sayıda ekonomik ve sosyal çıkar kümelenmelerine bölündü. Bunun sonucu olarak bir çok yeni kurum, baskı grubu olarak siyaset sahnesine çıktı. Siyasal iktidar, artan istekler karşısında kendi kurumsal yapısında değişiklikler yaptı ve toplum çıkarlarına cevap verebilecek nitelikte yeni kurumlar oluşturdu. Bütün bu gelişmeler Türkiye'de daha çoğulcu bir toplum yapısının oluşmasına katkıda bulundu (10).

27 Mayıs 1960 sonrası yapay olarak dağılan "gelecekçi-liberal" cephe oyları, 1965 milletvekili seçimlerinde yeniden hukuken değil ama, oy tabanı ve siyasal

---

(8) Ergun Özbudun, Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 363, Ankara, 1975; s.43

(9) Yücekök, "Türkiye'de Siyasetin Değişen Çehresi", s.8

(10) Yücekök, a.g.m., s.8

felsefesi itibariyle, büyük çapta DP'nin devamı olan AP tarafından toplandı. Bu nedenle 1965-1973 dönemi, "gelenekçi-liberal" cephe iktidarının, yani AP'nin siyasal hayatımızı yönlendirdiği bir dönem olmuştur. Bu iktidar döneminde özel girişim iyice gelişti ve giderek kendi içinde farklılaştı. Böylece, "gelenekçi-liberal" cephe içindeki sağ kanat, sermaye sınıfının kendi içindeki farklılaşmasının kaçınılmaz sonucu olarak, AP'nden koparak değişik partiler şeklinde örgütlendiler (11).

Türk siyasal hayatı içinde AP ile ilgili yapılan araştırmalardan bazıları, bu araştırmamanın ya belli bir yönü, ya da kesimi ile ilgili olduklarından AP ve ideolojisi hakkında kapsamlı bir bilgi verememektedirler. Bu nedenle, yapılan bu çalışma AP ve ideolojisi hakkında mümkün olduğu kadar kapsamlı bir bilgi vermeyi amaçlamıştır.

Amaçlar

Bu araştırmamanın temel amacı, Türkiye'nin siyasal gelişim süreci içerisinde AP'ni inceleyerek Türk siyasal hayatı içerisindeki yerinin değerlendirmesini yapmaktır.

Bu amaçla cevaplandırılmaya çalışılacak sorular şunlar olacaktır:

1- Türkiye'de çok partili hayat nasıl başlamıştır?

2- Türk siyasal hayatı içerisinde AP'nin yeri nedir?

3- Türk siyasal hayatı içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal bakımdan AP'nin izlediği politikalar ve ideolojisi nedir?

---

(11) Kongar, "1975 Ara Seçimi Sonuçları: İki Partili Düzene Dönüş Yok", s.23

Önem

AP'ni, Türk siyasal hayatının tarihsel gelişim süreci içerisinde inceleyen ve ideolojisini ortaya koymaya çalışan bu araştırmanın sonucu elde edilen verilerin, Türk siyasal hayatı ve AP ile ilgilenenlere yararlar sağlayacağı umulmaktadır.

Sayıtlılar:

Bu araştırmanın sayıtlıları şunlardır:

1- Kişi ve kurumlardan sağlanacak bilgi ve görüşler gerçeği yansıtmaktadır.

2- Sorunlara ilişkin görüşleri tespit etmek için geliştirilen veri toplama aracı yeterlidir.

Sınırlılıklar

1- Bu araştırma, tarihsel gelişimi inceleme yönünden Cumhuriyet Dönemi ile sınırlıdır.

2- Yine bu araştırma, günümüz siyasal hayatı içerisinde AP ile sınırlıdır.

Tanımlar ve Kısaltmalar

1- Tanımlar

Siyasal Parti: Halkın desteğini sağlamak suretiyle, bazı ilkeleri veya politikaları desteklemek, geliştirmek ve bunları anayasal yollardan devlet yönetimine hakim kılmak üzere örgütlenmiş, sürekli ve istikrarlı topluluklar.

2- Kısaltmalar:

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİTİA	: Ankara İktisadî ve İdari İlimler Akademisi
AP	: Adalet Partisi
I.BYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı
II.BYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı
III.BYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Plânlama Teşkilatı
GATT	: Genel Ticaret ve Gümrük Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İMF	: Uluslararası Para Fonu
MBK	: Millî Birlik Komitesi
MC	: Milliyetçi Cephe
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Millî Selâmet Partisi
MTTB	: Millî Türk Talebe Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Teşkilâtı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SBFD	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

Yöntem

Araştırmalarda yöntemin açıkça belirlenmesi okuyucu tarafından daha kolay anlaşılmasını sağlar. Bu nedenle, burada araştırmanın yöntemi hakkında kısa da olsa bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Modeli, Bilgi Kaynakları, Toplanması ve Değerlendirilmesi:

Bu araştırmada bir bilgi tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modellerinde, geçmişti veya halen varolan bir durumu, olduğu gibi tesbit etmek sözkonusudur (12). Bu çalışmada AP ve ideolojisinin geçmişteki durumu, olduğu gibi tesbit edilmeye çalışılmıştır.

AP'ne ilişkin görüşler ve uygulamalar büyük ölçüde literatür incelemesi ile elde edilmiştir. Bunun için Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren araştırmada ele alınan konuyla ilgili olarak, devlet adamlarının konuşmaları, hükümet programları, bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, gazeteler, dergiler, Devlet İstatistik Enstitüsü Milletvekili Seçim Sonuçları ve diğer yazılı kaynaklar incelenerek, araştırmanın amaçlarına ulaşmaya yarayacak veriler toplanmaya çalışılmıştır.

---

(12) Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Kavramlar, İlkeler ve Teknikler, Ankara; 1982, s.35

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KURULUŞ VE MUHALEFET DÖNEMİ

1. TARİHÇE VE DP OLAYI

1961-1980 yılları arasındaki iç ve dış olayların esas nedenleri ve Türk siyasal hayatının kökleri, Osmanlı devletinin batılılaşıma hareketlerine kadar dayanmaktadır. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu parlamenter rejim yine bu yıllarda oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle, Osmanlı Devletinin batılılaşıma hareketleriyle başlayan ve Cumhuriyet yönetimiyle devam eden partileşme sürecine yön veren etkenleri kısaca da olsa gözden geçirmeden, Türk siyasal hayatında yaklaşık 20 yıl yer almış ve önemli değişiklikleri gerçekleştirmiş olan AP hareketini anlamak mümkün olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun siyasal sistemi, meşru otorite ilişkileri açısından patrimonyal özellikleri ağır basan geleneksel bir sistem olup, tüm siyasal faaliyetin ekonomik ve toplumsal faaliyetleri düzenleme ve denetleme eğilimi ile, bunu haklı kılacak bir düşünce kalıbına sahip siyasal bir olgu idi (13). Şöyleki, sosyal yapısı bakımından demokratik bir siyasal düzen yaratacak sosyal farklılaşmalar olmamış ve demokratik bir düzeni ayakta tutacak sosyal sınıflar, Osmanlı toplumunda belirgin bir şekilde ortaya çıkmamıştı. Sosyal hayatta feodal unsurlar ağırlıkta olup, teokratik ve otokratik siyasal iktidar da bu çoğunluğa dayanıyordu (14).

Batı toplumlarında modernleşmenin itici gücü veya kaynağını oluşturan endüstriyelleşme yerine, Osmanlı

---

(13) Ersin Kalaycıoğlu, Yaşar Sarıbay Ali, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986, s.1

(14) Hüsrev Tokin F, Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s.5

toplumunda modernleşmenin kaynağını öncelikle askeri ve sivil bürokraside meydana gelen değişimler oluşturmuştur. Osmanlı imparatorluğunda modernleşme, Avrupa'daki gibi endüstriyelleşme ile değil; askeri yenilgi, toprak kaybı ve hazinede büyüyen açık yüzünden oluşan tehdidi ortadan kaldırmanın çaresini arayan siyasal otoritelerin giriştikleri yenilik çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Avrupa'ya özgü düşüncelerin Osmanlı toplumunda yavaş da olsa yayılması, Osmanlı toplumunda modernleşme olgusunu yaratmıştır (15).

Osmanlı toplum yapısı, sosyal sınıfların doğup gelişmesine uzun süre imkân tanımamıştır. İç ve dış koşullar klasik Osmanlı düzenini sarsmış ve toplum, iç dinamiklerden yoksun olarak bu yeni aşamaya girmiştir. Sermaye birikimi olmayışı yüzünden ekonomik durgunluk devam etmiş ve batı toplumlarını ileriye götüren burjuvazi, devletin kendine hiçbir rakip tanımayan katı merkezîyetçi yapısı nedeniyle oluşamamış ve gelişememiştir.

Bu nedenle de, bu yapı batıda yarattığı güçlü dinamikten Osmanlı toplumunu yoksun bırakmıştır. Tarık Zafer Tunaya'nın da belirttiği gibi; "Sosyal ve siyasal yapısındaki geri kalmışlığı, kendi dinamiği ile tedavi edemeyeceği gibi, dışa bağımlı olmak zorundaydı. Bir bakıma dış kendi içinde idi ve tüm ipler onun elindeydi" (16).

Batı ile olan ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine ve Osmanlı toplumu içinde batılı ekonomik düzene göre çalışan unsurlar ve batı kültürünü temsil edenlerin çoğalmasına, batının ekonomik çakırlarının baskısı da eklenince, İmparatorluk siyasal ve ekonomik düzen değişikliğine yönelmiştir.

---

(15) Kalaycıoğlu, Sarıbay, 1986, Ön.Ver., s.12.

(16) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.4

Meşrutiyetle birlikte bir takım düşünceler de ön plana çıkmış ve bu düşünceler siyasal hayata girerek, bazı siyasal cemiyetlerde ve partilerde programlaşmışlardır. Giderek 1908 yılından itibaren parlamento içinde ve dışında, çeşitli siyasal partiler kuruldu. Ayrıca bu partiler, toplumsal güçlerin ya da sosyo-ekonomik hayatın baskısı tepkisi olarak değil, yönetici gruplar arasındaki kuvvet mücadelesinden doğmuştur. Bu siyasal partiler sosyo-ekonomik temellere dayanmak yerine rejim konusuyla ilgilenmişler ve halkın siyasal düşüncelerinin ve isteklerinin savunuculuğunu yapan parti görünümünde olmaktan çok birer elit partisi olmuşlardır (17). Ancak, siyasal partilerin varlığı ile birlikte halk kitlelerinin siyasal hayata katılmaları da sağlanmıştır. Bu dönemin siyasal çekişmeleri İttihat ve Terakki iktidarının kendi iç mücadelesi şeklinde olmasının ve asker sivil bürokrasisinin siyasal temsilcilerinin her zaman ağır basmasının yanında, ordunun siyasal kuruluşu olan "İttihatçı Parti" (19) ile sicil özellikleri olan "Hürriyetçi" partinin mücadelesi şeklinde olmuştur (19).

Cumhuriyetin kurulmasıyla Millet Meclisinde "Tensüd Grubu", müdafa-i Hukuk Grubu, Halk zümresi, Islahat grubu, Halk iştirakiyun fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası" gibi siyasal organizeler kurulmuş ve rekabete dayalı parti sistemine geçiş yılı olan 1946 yılına kadar tek parti e emenliği Türk parti sisteminin en belirgin özelliği olmuştur (20).

---

(17) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.7

(18) Prof.Tarık Zafer Tunaya bu konuda şu yorumu yapmıştır: İttihat ve Terakki orduya hakim olmamıştır. Ordu İttihat ve Terakkiye hakim olmuştur.

(19) İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 356

(20) Tokin, a.g.e., s.7

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra siyasal düşüncelere ve siyasal hayata batının siyasal hareketlerinin etki yaptığı görülür. Birinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan tek parti, tek şef, parti-hükümet birliği sistemleri Türkiye'de de örnek olarak alınmıştır (21).

10 Kasım 1924 tarihinde Halk Fırkası, "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını almıştır. Partinin amacı, "millî hakimiyetin halk tarafından ve halk için yapılmasına önderlik etmek, Türkiye'yi bütün kuvvetlerin üstünde kanun sözünü geçirmeye hakim kılmaya çalışmaktır" (22). İsmail Cem'in belirttiğine göre,

"... 1923-1945 dönemi Osmanlıların sosyal özelliklerinin genel çizgileriyle andırmaktadır. İktidar içi çekişmeler Cumhuriyet öncesinden pek farklı değildir. Cumhuriyet Halk Partisi, asker görünümü hafifleyip, sivil görünümü artan aynı asker-sivil bürokrasinin sözcüsüdür. İttihat ve Terakki'nin bir çeşit çağdaş tekrarıdır" (23).

İktidarı elinde bulunduran CHF'na karşı çeşitli yönlerdeki şikayetlerin yanısıra, liberalizm ve Demokrasi düşünceleri de gelişmeye başlamıştı. CHF'nin meclis üzerinde baskı yaptığı iddia edilmiş ve bunun kaldırılması istenmişti. Parti içindeki bu ayrılıklar yeni bir partinin doğmasına neden oldu. 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" kuruldu. Partinin programı şu esaslara dayanıyordu: "Hürriyetperverlik Liberalizm, halkın hakimiyeti, Demokrasi, genel hürriyetlere taraftar olmak, din düşüncesine ve inançlara saygılı olmak ve memleketin her tarafında ziraat, ticaret, sanayi müstahsilleri arasında meslek teşkilatları vücuda getirmektir" (24).

(21) Tokin, a.g.e., s.8

(22) Tokin, a.g.e., ss.69

(23) Cem, 1986, Ön.Ver., s.357

(24) Tokin, a.g.e., s.70

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında çok sert tartışmalar oldu. Bütçe görüşmeleri sırasında, Ardahan mebusu general Halit'in üzerine yürüyen CHP mebusları ile aralarında çıkan kavga sonunda general Halit arkasından atılan tabanca kurşunuyla öldürüldü. Bu olaydan bir gün önce de doğuda Şeyh Said isyanı çıkmıştı. Bunun üzerine kabine "Takrir-i Sükun Kanununu meclise getirdi. Kanun mecliste Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tarafından tenkit edildi. Ancak bu kanun meclis tarafından kabul edildi ve İstiklal mahkemeleri ve hükümet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını, dini siyasete alet ettiği gerekçesi ile, 5 Haziran 1925 tarihinde kapattı (25).

Asker-Sivil-Bürokrat iktidarına karşı gelişen sosyal grupları temsil eden Terakkiperver partinin dayandığı temel düşünce, muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin millet meclisinde toplanmasının otoriter bir yönetim doğuracağı noktasında toplanıyordu. Bunun için parti, birkaç kişinin oligarşik gayelerine karşı koyarak, kişisel özgürlükleri korumayı amaçlıyordu (26).

Yeni Türk devletine göre toplum sınıflardan değil, tüccarlar, devlet memurları, çiftçiler ve zanaatkârlar gibi meslek grupları halinde birleşmiş fertlerden meydana gelmiş sayılıyordu. Bu meslek grupları, birbirine bağlıydılar ve aralarında çıkar çatışmaları yoktu. Halk Partisi "Halkın sentezi" idi; hem bütün bu grupların temsilcisi, hem de onları birleştiren bağdı (27). Ulusal egemenlik, henüz halk egemenliği olmamıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktidarı, halk değil fakat

---

(25) Tokin, a.g.e., s.71

(26) Kemal Karpat H, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.45

(27) Karpat, a.g.e., s.50

bürokrat sınıfın öncülüğünü yaptığı, üretim ilişkilerini kontrol eden tarım ve ticaret burjuvazisi paylaşmışlardı (28).

1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, yeni Türk devletinin ülke dahilinde liberal bir ekonomik politika izleyeceği yolunda bir karar almıştı. Hükümet de teorik olarak özel teşebbüse taraftar olmakla beraber uyguladığı ekonomik politika, dar bir devletçi görüşten hareket ederek ekonomik durgunluğa neden oluyordu (29).

1922 yılından itibaren yapılan yeniliklerle birlikte, 1928-1929 yıllarında kötü ürün alınması, CHP'nin baskısı ve üyelerinden bazılarının kişisel çıkar sağlamaları halk arasında iktidara karşı hoşnutsuzluğu giderek artırmıştır (30). Büyük Millet Meclisinde de ekonomik güçlükleri düzeltmek ve Türk ekonomisini sağlam temellere oturtmak için iki ayrı eğilim ve düşünce çatışıyordu. Birinci eğilim, ülkeye yabancı sermaye girmedikten ve yerli büyük sermaye sahipleri de bulunmadığından, bütün ekonomik girişimlerin devlet eliyle yürütülmesini, ikinci eğilim ise, siyasal ve ekonomik alanda liberalizmi savunuyordu. Böyle bir siyasal ve ekonomik ortamda Mustafa Kemal, birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlayacak ve hükümeti yeni ekonomik çareler aramaya yöneltecek, ancak kendisine sadık kalacak bir muhalefet partisinin kurulmasını istiyordu. Mustafa Kemal, liberal düşüncenin savunucusu Fethi Okyar'la görüşerek böyle bir parti kurmasını istedi. 12 Ağustos 1930 tarihinde liberalizmi savunan "Serbest Cumhuriyet Fırkası" kuruldu (31). Serbest Fırkanın programı liberalizme dönük birkaç genel prensipten ibaretti. Programa göre Fırka; "Cumhuriyetçilik,

(28) Ahmet Yücekök, 100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.82

(29) İlhami Soysal, Milliyet Gazetesi, 26 Ekim 1987

(30) Karpas, 1967, Ön.Ver., s.61

(31) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.73

Milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlı olduğunu, tek dereceli seçim usulünün kurulmasını ve siyasi hukukun Türk kadınına da verilmesini savunmaktaydı (32).

Kitlelerin gözünde mevcut iktidar, her şeyiyle yabancı olanların temsilcisiydi. Bürokrat-tüccar ve Öneticilerin halktan uzaklığını Dr.Turhan Tokgöz şu şekilde ifade etmektedir: "... Halk bu yeni sınıfı, yeni Ankara Palasın yanındaki yıkıntıdan, çullar, çaputlar içinde onlar kürkler ve frakları ile dans etmeye gelirken ancak görebilmektedir"(33).

İktidara karşı olan hoşnutsuzluk, Serbest Fırkanın halk tarafından güçlü bir şekilde destek görmesine neden oldu. Fethi Okyar'ın halktan gördüğü ilgiyi ve onun hükümeti tenkit edişini Halk Partililer rejimi tehdit eden bir tehlike olarak yorumladılar. Mustafa Kemal'e karşı gelmek durumunda bırakılan ve ülke çapında irticai tahrik suçlamasıyla karşılaşan Serbest fırka, 17 Kasım 1930 tarihinde kendisini fesh etti.

1930 yılından sonra 15 yıl süreyle Türkiye tek parti ve tek şef ile yönetilen bir ülke olmuştur. Ve yine 1930'dan sonra devletin ülke ekonomisindeki yeri giderek genişlemiştir. Prof. Hanson'un belirttiğine göre;

"... o sıralarda Türkiye'de menfaatleri dolayısıyla veya prensip olarak özel teşebbüse kuvvetle taraftar olacak çevrelerin bulunmayışı, devletçilik siyasetinin başıboş genişlemesine meydan verdi. Devletleştirme ve Planlı ekonomi yüzünden nüfuzunun ve menfaatlerinin tehlikeye düştüğünü gören bir burjuvazi hemen hemen yoktu" (34).

Devletçilikte kişinin yeri ne olduğu açıkça belli değildi. Teoride özel sermayeye hak tanınıyordu.

(32) Tokin, a.g.e., s.73

(33) Cem, 1986, Ön.Ver., s.369

(34) Karpas, 1967, Ön.Ver., s.80

Zamanın Başbakanı, 1934'de hazırlanan beş yıllık planı açıklarken, bu planın özel teşebbüs ve sermayeyi kuvvetle harekete geçireceğini (35) ve Cumhuriyet Halk Partisinin özel teşebbüsü ülke ekonomisinin ana direği olarak kabul ettiğini söylemişti. Öte yandan siyasal kaygılar, toplumsal ve ekonomik konulardan önde tutulmuş ve toplumsal tedbirler 1946 yılına kadar ih-mâl edilmiştir (36).

Ekonomik gelişmeyi başlatmış olan devlet, ekonomik gelişmeden önceleri faydalanmış olanların çoğu için devletçilik zamanla bir engel haline geldi. Diğer yandan ise devlet ekonomik gelişmeyi başlatıp sosyal sınıfları olduğu gibi koruyup ve toplumsal gelişmeyi alışılmış yollardan yürüterek kendi mutlak egemenliğine son verecek şartları hazırlamış oluyordu. Türkiye Cumhuriyetinde artık ekonomik çıkarlarının bilinçlerine sahip sosyal sınıflar belirmeye başlamış ve Cumhuriyetle gelen batılı siyasal düzen yalnızca burjuvazinin gelişmesine yol açmamış, aynı zamanda güçlenen burjuvaziyi de nisbeten paylaşılan ve özgür iktidar ilişkileri içerisinde etkili olmaya hazırlamıştı.

Cumhuriyetle birlikte gelen batılı siyasal ve ekonomik düzen, sosyal ve ekonomik ilişkilerde, kültürel düşünce ve sosyal davranışlarda değişmeler ortaya çıkarttı. Siyasal bakımdan bu değişmelerin en önemli etkileri iki noktada belirmiştir. Bunlar, sosyal farklılaşma ve sosyal değerlerin değişmesidir. Bu iki olay siyasal düşüncelerin doğup yayılmasına ve siyasal grupların faaliyete geçmesine elverişli şartları hazırlamakta etken olmuştur. Zamanla tek parti rejiminin monolitik felsefesi, toplumsal ihtiyaçları karşılamakta

---

(35) Devletçiliğin kurucularından Celal Bayar Devletçiliğin Amacının Özel Teşebbüsü Desteklemek olduğunda Israr etmiştir. Karpat, a.g.e., s.81

(36) Karpat, a.g.e., s.82

yetersiz kaldı.Öte yandan, sosyal yapının farklılaşması ve bu farklılaşmanın gerektirdiği pluralist, başka bir ifadeyle, farklı sosyal ve siyasal grupları bir arada tutabilecek yeni bir sosyal-siyasal denge sisteminin kurulması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktaydı. Ayrıca, sıkı bir şekilde kontrol altına alınmış ve bütün gücü elinde toplamış görünen tek parti rejiminde de kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal değişme devam etmekteydi.

CHP'nin rejimi bir miktar liberalleştirilmesiyle birlikte ülkenin siyasal ortamı hızlı bir şekilde değişmeye başladı. 5 Eylül 1945 yılında Başbakan Şükrü Saraçoğlu yaptığı açıklamada, Milli kalkınma partisinin kurulmasına izin verildiğini ve tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, antidemokratik gibi konulardaki taleplere hükümetin prensip olarak karşı çıkmayabileceğini bildirmiştir (37). 1 Kasım 1945'te İsmet İnönü meclisi açış nutkunda çok daha açık konuşmuş ve;

".... Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.... Antidemokratik maddelerin iyileştirilmesinde; partiler teşkiline, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir.... Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar, gelecek iktidarı tayin edecektir..."

Ayrıca İnönü şu sözleşile de CHP'den kopacak bir muhalefet partisinin kurulmasını açıkça teşvik etmiştir.

---

(37) Cem Eroğlu, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 294, Sevin Matbaası, Ankara, 1970, s.6

".... Bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraf-tar olmayanların hizip şeklinde çalış-malarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum alma-ları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve si-yasi olgunluğu için daha yapıcı bir tu-tumdur. (38).

Ülke içindeki sosyal, siyasi ve ekonomik geliş-melere bağlı olarak, farklı sosyal ve siyasi grupla-rı bir arada tutabilecek yeni bir sosyal-siyasal sis-teminin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bunun yanında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün açıklamaları, Türk siyasi tarihinde yeni bir devrin başladığını ortaya koymuştur. Nitekim 1945 yılı ortalarında CHP içerisinde muhalefet kendi-ni göstermeye başladı. Millet meclisinde ilk fiili mu-halefet, tanınmış tarihçi Hikmet Bayur'dan (39). geldi. Bunu, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, ve Emin Sazak gibi isimler izledi. Nihayet, 29 Mayıs'ta yapı-lan bütçe oylamasında 368 lehte oya karşı yedi kişi aleyhte oy kullandı. Bunların arasında daha sonra ku-rulacak DP'nin dört kurucusu da bulunmaktaydı (40).

---

(38) Cem Eroğlu a.g.e., s.6

(39) Hikmet Bayur 1945'de Büyük Millet Meclisinde, hiç kimse gerçek sayısını bilmemekle beraber, Türkiye'de otuz kırkbin kadar harp zengini olduğunu söylüyordu. Bunların bazıları henüz milyoner değilse bile, yüz binlerce liralık servete sahipti ve aileleri ile birlikte sayıları bir kaç yüz bini buluyordu. Bayur'a göre harp zenginlerinin ölçsüz ve sınır-sızca para harcamasına bakarak hayat seviyesinin yükselmiş olduğu söylenemezdi. Karpas, 1967, Ön.Ver., s.86

(40) Aleyhte oy kullananlar: Hikmet Bayur, Recep Peker, Emin Sazak, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Celâl Bayar. Celâl Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, Tercü-man Aile ve Kültür Kitapları Yayınları, İstanbul, 1986, s.30.

Hükümetin çiftçiyi topraklandırma kanununu meclise getirmesi, CHP içindeki muhalefetin iyice belirlenmesine neden oldu. CHP iktidarı, toprak reformu kanununu meclisten geçirmeye çalışırken 7 Haziran 1945 tarihinde dört milletvekili "dörtlü takrir" adıyla bir önerge imzaladılar ve parti grubuna verdiler. Önergeyi imzalayanlar; İzmir milletvekili Celâl Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü olmuştur (41). Bu önerge üzerinde Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP den çıkarıldılar. Bir süre sonra Celal Bayar da Milletvekilliğinden istifa etti. Refik Koraltan da aynı şekilde çekilmek zorunda kaldı. Bu olaylardan sonra 7 Ocak 1945 tarihinde Ankara'da "Demokrat Parti" adı ile bir muhalefet partisi kurdular. Kurucuları ve genel idare kurulu üyeleri; Celal Bayar, Kars Milletvekili Fuat Köprülü, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Aydın Milletvekili Adnan Menderes'dir (42). Demokrat partinin kurucuları kendi aralarında Celâl Bayar'ı genel başkanlığa getirdiler. Ankara'da toplanan DP büyük kongresinde Celâl Bayar, yeniden genel başkan seçildi.

Çok partili sistem için yapılan mücadele büyük şehirlerde başladı; fakat, asıl gücünü köylerden aldı ve orada sonuçlandırıldı. Toprak sahipleri, serbest meslek sahipleri, iş adamları, küçük şehirlerde ve kasabalarda oturan diğer orta sınıf mensupları bu mücadelede baş rolü oynadılar. Siyasal parti liderleri toplumun sınıf organizasyona dayandığını kabul etmekle beraber Türk siyasal partilerinin sosyal sınıflar temeli üzerine oturtmamışlardır. Kemal Karpat'ın belirttiğine göre, "bütün sosyal gruplar hep birlikte kurmak istedikleri demokrasinin herkese eşit sosyal ve siyasal faydalar sağlayacağına inanmış görünüyordular. Bu ana düşünce, her türlü parti bağlılığını ve sınıf düşüncesini aşıyordu" (43).

(41) Eroğlu, 1969, Ön.Ver., s.11

(42) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.79

(43) Karpat, 1967, Ön.Ver., s.373

Türk siyasal hayatının gözlemcileri CHP'yi genelde kentlerde yaşayan bürokratların ve aydınların, kırsal kesimde ise toprak sahiplerinin ve eşrafın partisi olarak tanımlamışlardır. DP'yi ise köylünün, ticaretle uğraşan toprak sahibinin, özellikle küçük kasabalardaki tüccarın, müteşebbüslerin ve küçük kentlerde yaşayan dar gelirli vatandaşların partisi olarak kabul etmişlerdir (44).

Demokrat partinin doğuşuna yol açan en önemli neden halk partisine duyulan muhalefetin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıydı. II.Dünya Savaşı içinde ithalâtın kısılması ve karaborsanın alabildiğine yayılması sonucunda ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları içinde bir grup, çok büyük vurgunlar vurmuşlardı (45). Ayrıca bunlar, halk partisinin müdahaleci ekonomi politikasından tedirgin oluyor ve kendilerini güven içerisinde duymuyorlardı. Bununla birlikte, halkın çoğunluğu da sefalet içindeydi. Köylüler jandarma baskısından şikayetçiydiler. Türkiye'de giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisinin artık tek partinin dar kapılarından kurtulmak isteği yanında, devletin ekonomik hayata ağırlığını koyması burjuvaziyi geliştirmeye değil, aksine onu sınırlandırmaya başlamıştı. Öte yandan halk, bütün kötülüklerin kaynağı olarak batı savunucusu CHP'yi görmekteydi (46).

İç nedenlerin yanı sıra, bir de dış etkilere en önemlisi sol olarak A B D 'nin ülkemizdeki liberalleşmeyi teşvik etmesinin siyasal rejimimiz üzerinde etkili olduğu da muhakkaktır. Demokrat parti böyle bir ortam içerisinde ilk defa aşağıdan gelen; yani köylüler, işçiler, aydınlar ve toprak ağalarını etrafında top-

(44) Üstün Ergüder, "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986, s.336.

(45) Bernad Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2.Baskı, Çeviren:Metin Kıratlı, T.C.Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV.Dizi, Sa.8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s.314

(46) Yücekök, 1976, Ön.Ver., s.87

layan bir sosyal hareket özelliğini kazanıp CHP'ne karşı alternatif bir güç ortaya çıkmıştır.

Demokrat partinin programı iki ana ilke etrafında toplanmıştı. Bunlar; liberalizm ve demokrasidir. Liberalizm, hem özgürlükler açısından, hem de ekonomik düzen olarak kabul edilmişti. Kurulan yeni parti demokrasiyi geliştireceğini, özel teşebbüs ve sermayeyi teşvik edeceğini fakat aynı zamanda devletçilik ilkesini de koruyacağını açıkladı (47). Kemal Karpat'ın belirttiğine göre;

"...Demokrat parti, herşeyden önce Halk Partisinin aşırılıklarına ve Oligarşist felsefesine karşı bir tepki olarak meydana çıktı. Halk yığınlarının ekonomik ve sosyal şartlardan doğan hoşnutsuzluğunu dile getiren Demokrat Parti, gerçek hayata ve insana daha yakındı...(48).

Demokrat parti, kısa sürede ülke çapında büyük bir ilgi topladı. Basında başta vatan gazetesi olmak üzere pek çok gazete de DP'yi destekledi. CHP'de gelişen sosyo-politik ortam gereği, seçim kanununu değiştirerek tek dereceli çoğunluk esasına göre seçim sistemini benimsedi. Cemiyetler kanununda değişiklikler yapıldı ve sınıf esasına göre parti kurma yasağı kaldırıldı. Cumhurbaşkanı'nın millî şef ve değişmez genel başkan nitelikleri sona erdirildi. Basın kanunu liberalleştirildi. Üniversitelere özerklik tanındı. Aynı yılın Temmuz ayında erken seçim kararı alındı. 21 Temmuz 1946'da seçimler yapıldı. Seçim sonucunda CHP 395, DP 66 milletvekilliği kazandılar. 1946 seçimleri, iktidar ile DP arasında çok sert tartışmalara neden oldu. 1946 seçimi baskı yapıldığı ve hileli bir seçim olduğu iddiasıyla DP tarafından meşru sayılmadı (49).

(47) Soysal İlhami, "DP'den Gelen Sağ", Milliyet, 27 Ekim 1987

(48) Karpat, 1967, Ön.Ver., s.80

(49) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.80

Demokrat partililer, seçim sonuçlarına yaptıkları itirazlardan sonuç alamayınca bir dizi seçimi protesto mitingi düzenlediler. Özellikle parlamento dışındaki muhalefetin şiddeti, DP'yi tutan basın organları aracılığıyla artmıştı. Bunun üzerine Recep Peker, Basın Yasasını değiştirme girişiminde bulundu. Bu yasa T B M M'de görüşülürken, 7 Eylül 1945'de Türk parasının değeri düşürüldü. Bu karar, Cumhuriyet döneminin ilk büyük ölçekli devalüasyonuydu (50). Bu durum, Demokrat partiye bulunmaz bir fırsat yaratmıştı. Celâl Bayar, aradan yıllar geçmesine rağmen hatıratında bu olaya değinerek halkın DP'yi desteklemesinde 7 Eylül kararının da payı olduğunu söylemektedir (51).

1947'de Recep Peker'in Başbakanlığı sırasında bir ara Halk Partisi, kışkırtıcı dinsel propoganda yaptığı iddiası ile DP'yi kapatma girişiminde bulundu. Ekonomik şartların zorlaması 1947 bütçe görüşmelerinin sertleşmesine neden oldu. Başbakan Recep Peker, yapılan eleştirilerin "psikopat bir ruhun ifadesi" olduğunu söyleyince, DP Milletvekilleri toplu bir şekilde Meclisi terk ettiler. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü, Celâl Bayar'la görüşüp DP'ye bu gibi durumların tekrarlanmayacağına dair güvence vermesi üzerine, 27 Aralıkta DP grubu Meclise geri döndü (52).

7 Ocak 1947'de DP'nin ilk büyük kurultayı toplandı. Kurultay sonunda bir karar sureti olarak kabul edilen "Hürriyet Misakı", içeriği itibarıyla özgürlüklere yönelik bir karar paketi idi. Bundan sonra iktidar-muhalefet ilişkileri tekrar sertleşmeye başlaması üzerine Bayar-Inönü arasında iyi niyet diyalogları başladı. Bu diyalogların sonucu olarak Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz Beyannamesini yayınladı (53). Bu beyyanname-

(50) Tevfik Çavdar, "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları., Sayı: 65, İstanbul, 31 Aralık 1984, s.2066

(51) Cem, 1986, Ön.Ver., S.378

(52) Çavdar, "Demokrat Parti", s.2066

(53) Çavdar, a.g.m., s.2067

nin özü, partilerin Türk demokrasisinin vazgeçilmez unsurları olduğunun kabulü biçiminde özetlenebilir. Böylece iktidar, muhalefetin varlığına tahammül etmeyi ve onunla bir arada yaşamayı kabul ediyordu.

12 Temmuz beyannamesinin Celal Bayar tarafından da onaylanmasını, DP içerisinde bir grup, güdümlü demokrasiye geçiş olarak yorumlamış ve tepki göstermişti. Bu duruma tepki gösteren grubun bir kısmı partiden çıkarıldı, bir kısmı da partiden istifa etti. Partiden çıkarılan ve istifa eden milletvekilleri daha sonra "Millet Partisi"ni oluşturdular (54).

Türkiye'de sosyo-ekonomik değişmeler, başlangıçta kanun yoluyla ve sıkı şartlar altında gerçekleştirilmiş olup, Cumhuriyetin ilk yirmibeş yılında yavaş ama devamlı bir gelişme göstermiştir. Fakat çok partili sisteme geçiş ve DP'nin kurulmasından sonra, 1947 yılı Amerika ile askeri yardım antlaşmasının, 1948 yılı da ekonomik işbirliği anlaşmasının imzalandığı yıllar olmuştur. 1949 yılından itibaren, Amerikan askeri ve ekonomik yardımları, çeşitli dış etkiler ve yeni bir yatırım politikası sonucu olarak, ekonomik ve sosyal değişmeler oldukça hızlı bir tempoya ulaştı. Bu değişmeler Türk toplumunun en derin tabakalarına kadar etkili olmuş, yeni ve modern bir açıdan ele alınıp düzenlemeleri gereken geniş düşünce ve çıkar ayrılıkları yaratmıştır (55).

20 Haziran 1949 yılının böyle bir sosyal, ekonomik ve siyasal ortamı içerisinde DP'nin ikinci büyük kurultayı toplandı. Seçimlerin yaklaşması nedeniyle kurultayda ana konular, seçim yasası ve milletvekili adaylarının tesbiti olmuştur. Seçim yasasının demokra-

---

(54) Çavdar, a.g.m., s.2067

(55) Karpaz, 1967, Ön.Ver., s.273

tik içerikli olması bakımından, partinin geniş halk kitleleriyle birlikte oylara sahip çıkması ile ilgili bir kararlılığı ifade eden "Milli Husumet Andı"nın kabulü ile kurultay sona erdi (56).

T.B.M.M.'de uzun tartışmalardan sonra DP'nin de onayı ile katıldığı bir seçim yasası kabul edildi. Bu yasa ile gizli oy, açık tasnif ilkesi benimsendi. Yasanın kabul edilmesinden sonra, T.B.M.M. 14 Mayıs 1950'de seçimlerin yapılmasını kabul etti. 14 Mayıs seçimleri, Türk halkının güven duyduğu bir ortamda nasıl bilinçli oy kullanacağını gösteren ilk büyük seçim olmuştur. Bu seçimde, büyük ve sessiz kitlelerin yüksek oranda desteği ile DP iktidar olmuştur. Bu seçim aynı zamanda Türkiye'de ilk defa seçimle iktidarın değişimidir (57). Bir yandan demokrasi bakımından elverişli dünya şartları ve bir yandan da ülkenin içinde bulunduğu sosyal-siyasal ve ekonomik baskı nedeniyle, DP büyük çoğunlukla iktidara gelmiştir. Prof.Turan Güneş'in ifadesiyle; "Büyük Kitleler, DP iktidarını 15 Mayıs sabahı çirkin karılarını bile güzel yapacak bir mucize olarak karşılamışlardır (58).

1950 Genel Seçimleri sonunda Demokrat Parti 434 milletvekilliği ile iktidara geldi. CHP 52, Millet Partisi 1 milletvekili ile meclise girdiler. B.M.M. yaptığı toplantı sonunda, Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı Meclis Başkanlığı'na getirdi. İlk hükümeti de Adnan Menderes oluşturdu. Hükümet programında geniş özgürlüklere yer verildi ve ekonomik alanda liberal bir politika izleneceği belirtildi (59).

---

(56) Çavdar, "Demokrat Parti", s.2068

(57) Çavdar, a.g.m., s.2068

(58) Turhan Güneş, "DP. Neydi", Yön Dergisi, Sayı:4, 10.1.1962

(59) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.86

1950'de normal seçimler yoluyla hükümet değişikliği ülkeye genel bir siyasal istikrar ve güvence duygusu getirdi. Ancak CHP iktidarında kadrolaşmış bulunan ve İsmet İnönü'ye bağlılık içinde olan orduda, Ağustos ayında bir tasviye hareketi yapılarak, DP iktidarını tanıyacak yeni bir komuta heyeti oluşturuldu (60). DP iktidarı "devri sabık" yaratmayacağını belirterek, kendilerinin demokratik ilkelerin savunucusu olduğu iddiasından hareketle bazı siyasal kararları uygulamaya koydular. Bunlar özetle şu şekilde belirtilebilir: Din konusundaki liberal tutumuna uygun olarak DP., 15 Haziran 1950'de Arapça ezan okuması yasasını kaldırarak ezanın Arapça okunmasına müsaade etti. 14 Temmuz 1950'de kabul edilen genel af kanunu kabul edildi (61). Yeni bir basın kanunu hazırlanarak, kısıtlayıcı hükümler taşıyan bazı kanunlar değiştirildi. Ayrıca antidemokratik kanunları tesbit etmek için bir komisyon kuruldu (62).

1950-1954 yılları arasında Demokrat parti iktidarının siyasal nitelikli girişimlerinden birisi de, 1953 yılında "Millet Partisi"nin kapatılmasıdır. 1953 yılında Millet Partisi'nin yaptığı Büyük Kongrede delegeler arasında çıkan anlaşmazlık üzerine, aralarında Hikmet Bayur'un da bulunduğu kırk kadar üye partiden ayrıldılar. Gerekçe olarak da bazı üyeler, partinin Atatürk'e ve inkılâplarına karşı olduğunun öne sürmüşlerdi.

---

(60) Tefik Çavdar, "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı:66, İstanbul, 7 Ocak 1985

(61) Eroğlu, 1970, Ön.Ver., s.68

(62) Karpat, 1967, Ön.Ver., S,353

Demokrat parti de bunu değerlendirmede gecikmedi (63). Savcılık bu beyanları ihbar kabul ederek parti hakkın-
da soruşturma açtı. 7 Temmuz'da parti ileri gelenleri-
nin ifadeleri alındı, ayrıca evleri ve üzerleri aran-
dı (64). Mahkemenin verdiği kararlar Millet Partisi
27 Ocak 1954'te herhangi bir dernek gibi sürekli kapa-
tılmıştır. Fakat Demokrat partiyi destekleyen bazı ay-
dınlar bile bu kararı büyük bir siyasal hata olarak
nitelemişlerdi (65).

1950-1954 yılları arasında DP iktidarı kitleler
tarafından benimsenen önemli ekonomik imkânlar sağladı.
Uyguladığı ekonomik kalkınmanın en önemli özelliği ise
yabancı sermayeye ve dış kredilere dayanması idi. 1950
yılı ortalarında "Avrupa Kalkınma Planı" içerisine
alınan Türkiye'ye, 100 milyon dolar ayrıldı. Bunun üze-
rine yerli ve yabancı sermaye çeşitli alanlarda yatırım
yapmaya başladılar. Özel sermayeyi ve yabancı sermayeyi
teşvik kanunları çıkarıldı. Marşal plânı'nından başka
yabancı ülkeler tarafından sağlanan krediler önemli öl-
çüde imkânlar sağlanmıştı. Bu imkânlara dayanan hükümet

---

(63) Başbakan Adnan Menderes, Büyük Millet partisi hakkında bir konuşma yaptı ve şunları söyledi. "Bunlar kendi nizamname-
lerinin dışına çıkmışlardır. Buna aykırı hareket etmişler-
dir. Ve gizli faaliyette bulunmuşlardır. Bunlar memleketin
her tarafında halkı kıyama davet etmektedirler. Bu memleket-
te vatandaşa hürmet hissini kaldıran, vatandaşın vatandaşı
sevmesi esasını kökünden yıkmak arzusu güden, bu memlekette
kin ve nefreti hâkim kılmak isteyen sönmez ihtirasın karşı-
sında elbette vicdanımız titremiştir. (Kendisini dinleyen
Osman Bölükbaşıyı işaret ederek) kendisini dinlerken şayet
bu kabil insanlar iktidara gelirse acaba halimiz ne olur?
diye endişe ettik." Tokin, 1965, Ön.Ver., s.88

(64) Eroğlu, 1970, Ön.Ver., s.88

(65) Bu konuda Tekin Eren şunları yazıyor: "Burada şunu ilave
etmeye mecburuz ki, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden
sonra ilk büyük hatası, Millet Partisi'nin kapatılmasına
müsamaha göstermiş bulunmasıdır. Türkiye'de çok partili ha-
yat başladıktan sonra kapatılan ilk büyük parti, Millet Par-
tisidir. Bir gece içerisinde yirmi bin parti tabelasının in-
dirilmesi, çok partili hayata vurulmuş bir darbe olarak ta-
rihe geçecektir". Eroğlu, a.g.e., s.88

elektrik santralleri, çimento ve şeker fabrikalarının yapımına girişti. Tarımda makineleşmeye gidilmesi için çiftçilere bol bol kredi verdi. Tarımsal krediler, traktör ve modern tarım girdileri de tarımsal üretimi artırdı. Bunun yanında tarımda makineleşme büyük çiftliklere önemli imkânlar sağlamasına rağmen, küçük çiftliklere pek bir şey sağlamadı. 1950-1954 yılları arasında yapılan yatırımların dağılımı, ham madde temini ve kredilerin kullanılması ile ilgili programlar iyi hazırlanmamıştı (66). Nitekim küçük çiftlikler büyük çiftliklerin içinde eriyerek sosyal ve ekonomik dengenin bozulmasına neden olmuştu. Ayrıca 1950-1954 yılları arasında izlediği borçlanma politikası kısa sürede önemli boyutlara ulaşmış ve buna bağlı olarak Türkiye'nin ödeme kabiliyeti azalınca da dışa bağımlılık giderek artmaya başlamıştı.

DP iktidarı siyasal ve ekonomik yönden batı ile başlattığı işbirliğini, Sovyet ve komünizm tehlikesine karşı Türkiye'nin güvenliği bakımından dış politikada da gerçekleştirip sürdürmek istiyordu (67). Bu nedenle DP iktidarı, NATO'ya katılabilmek için bir çok tavizler vermeye hazırды. Bunu kanıtlamak için 1950'de patlak veren Kore Savaşına Türkiye, Birleşmiş Milletler emrine bir Tugaylık kuvvet vermek suretiyle en aktif şekilde katılan ülke oldu. Bunun üzerine Atlantik Konseyi, Eylül 1951'de Ottawa'da yaptığı toplantı sonucunda yayınladığı bildiride, Türkiye'nin Pakta alınmasını kabul etti.

---

(66) Karpat, 1967, Ön.Ver., s.353

(67) 1945-1946 yıllarında sovyetlerin bir yandan Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarını resmen istemesi ve öte yandan da boğazlara yerleşmek hususundaki isteklerini resmen açıklaması Türkiye Cumhuriyetini Milli mücadeleden beri en kritik safhaya sokmakta idi. Egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşı yönelen bu tehlike karşısında Türkiye, Sovyet karşısında gerçekten bir denge unsuru olabilecek bir kuvvete dayanmak ve böyle bir kuvvetin ittifakını elde etmek zorunda bulunuyordu. Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s.517

DP iktidarının dış politikasındaki gelişmeler, özellikle A.B.D. ve İngiltere'nin Ortadoğudaki çıkarları doğrultusunda yapılan Bağdat ve onu izleyen CENTO paktlarına girdikten başka daha sonraki yıllarda Türkiye'nin dış politikada her türlü hareket serbestliği ni engelleyen A.B.D. ile imzalanan ikili antlaşmalar olmuştur. Bu antlaşmalar sonucunda A.B.D.'ne Türkiye'de askeri üsler verilmiştir.

1950-1954 yılları arasında ulaşım, haberleşme, bayındırlık, gibi fiziki alt yapı yatırımlarına ve makina, traktör gibi modern tarımsal teknoloji ithalatına ağırlık verilerek, ucuz kredi ve yüksek fiyat politikaları ile beslenen tarımsal ürünlerin ihracatından kaynaklanan hızlı bir büyüme sağlanmıştır. Bunun yanında piyasaya yönelik üretimin artması sermaye birikiminin hızlanması ve ekonomide dinamik bir hareketlenme sürecinin başlaması sonucu, 1951-1953 yılları arasında Türkiye'de konjoktür yükseldi. Bu uygun konjoktür içerisinde yapılan 1954 seçimlerininide DP., 1950 seçimlerine oranla daha başarılı bir sonuç aldı. 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimler sonunda, DP 504, CHP 31 milletvekili kazandı.

Dış krediler ve Amerikan yardımı sayesinde meydana gelen yüksek konjoktürün ardından Türk ekonomisi bir darboğaza girmeye başlamıştı. 1954 ve 1955 yıllarındaki kuraklık nedeniyle kötü mahsul alınması ve önceki yıllara nazaran daha az ihracat yapılması, ayrıca Amerikan yardımının azalmaya başlaması ve Türk hükümetinin 300 milyon dolarlık kredi isteminin Amerika tarafından reddedilmesi konjoktürü yavaşlattı. Diğer yandan dış borçlanma yoluyla alınan uzun ve kısa vadeli krediler, düzensiz yatırım politikaları ve yaratılan yüksek talebi karşılamaktan öteye gidememiştir (68).

---

(68) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı: 55, s.2068

Endüstri, artık iş arzını karşılayamıyor, fabrikalar ham madde ithal edemiyor ve tarım makinaları için yedek parça bulunamıyordu. Öte yandan az sayıda kişilerin elinde toplanan zirai gelirler, ekonomik bakımdan kazançlı sahalara yatırılmıyor, daha çok lüks sayılabilecek eşya satın almak için kullanılıyordu (69).

Bu gelişmelerin yanı sıra, ülkenin sosyal yapısında köklü değişikliklerle birlikte sosyal hoşnutsuzluklar ve hükümete karşı hareketler ortaya çıkmaya başladı. Ancak DP., ekonomik kalkınma politikasını mutlaka sürdürmek arzusunda idi. Çünkü bu yolla Türkiye'nin yoksulluktan doğduğu kabul edilen tüm sosyal ve kültürel sorunlarının çözüleceğine inanıyorlardı. DP'nin ekonomik kalkınma değil, demokrasi vaadiyle doğduğunu belirtenler ve özellikle ekonomik politikasını tenkit edenler, DP tarafından Türkiye'nin ilerlemesini engellemek isteyen kimseler olmakla suçlandırıldılar(70). DP'nin tutumu ve politikası karşısındaki tepkisinden cesaret alan Halk Partililer, DP'nin iktidar, ekonomik kalkınma için gerekli huzur ve sükununu sağlamak gerekçesiyle bir kısım hürriyetleri kısımaya başladı(71). Bu uygulama muhalefetin yanı sıra DP içinde de eleştirilere neden oldu. Bu eleştirilerin en önemli noktasını basına getirilen kısıtlamalar oluşturmuyordu. Bu arada DP'den 19 milletvekili bir önerge hazırlayarak "Basına İspat Hakkı" tanınmasını istemişlerdi (72).

(69) Karpat, 1967 Ön.Ver., s.354

(70) DP'nin felsefesi şu düşünceye dayanmakta idi: "Sağlam bir iktisadi temel olmadan, refah sağlamadan demokrasi kurulamaz. İktisadi kalkınma çabaları az çok memnuniyetsizlik uyandırarak ve bu uğurda karşılaşılabilecek güçlükler Demokratik iktidara antipati kazandıracaktır. Fakat iktisadî kalkınma, memleket için hayati bir önem taşıdığından parti tartışmalarının üstünde tutulmalıdır. İktisadî kalkınmanın huzur ve sükun içinde yürütülmesi için, partilerin ortadan kalkmasını istememekle beraber Demokratlar, muhalefetin halkı bu kalkınma hamlesine karşı kıskırtmasını arzu etmiyorlardı!" Karpat, a.g.e., s.356

(71) Karpat, a.g.e., s.356

(72) Eroğlu, 1970, Ön.Ver., s.127

DP grubundaki eleştiriler, anayasa değiştirilerek ikinci bir meclis kurulacağı, üniversite özerkliğine saygı gösterileceği, 1950'den beri çıkarılmış antidemokratik kanunların kaldırılacağı, ispat hakkı tanınacağı, hayat pahalılığı ile savaşılacağı gibi bazı demokratik tedbirler vaadleriyle giderildi. Ve bunların tümü Menderes hükümetinin programında yer aldı (73).

Menderes hükümetinin programında yer alan bu kararlara rağmen ülkede sertlik politikası devam etmiştir. Nitekim Menderes, 1956 yılında Gaziantep'te yaptığı konuşmada;

"Muhalefet ve basın açmış olduğu şiddetli ateşin himayesinde bir takım komünist birliklerin hareket hazırlıklarında oldukları görülmüyor... Kanunlar kafi gelmiyorsa kanun hükümleri getireceğiz. Eğer adalet mekanizması, mevcut kanun hükümlerini anlamakta müşkilat çekiyorsa bunları sarahate götüreceğiz. Ta ki bu ihtilalci metodlar bu fitne artık bitsin." İnönü karşılık olarak; "demokratik rejimi geriye çevirmek herhangi babayiğidin harcı değildir. Kim buna teşebbüs ederse..... daha o günün akşamı dünya başına zindan olacak, kendisini arkadaşlarını ve teşkilatını bir kâbusa atacaktır"(74).

cevabını verdi. Bu ortam içerisinde Meclis 27 Ekim 1957'-de yeni genel seçimler yapılmasına ve seçim kanununu değiştirerek muhalefetin seçim koalisyonu yapmasını yasaklayan bir karar aldı (75).

1957 genel seçimleri gergin bir ortam içinde geçti. DP seçmen oylarının % 48'ini alarak 610 milletvekilliğinden 424'ünü, muhalefet ise seçmen oylarının %52'sini

(73) Karpat, 1967, Ön.Ver., s.359

(74) Eroğlu, 1970, Ön.Ver., s.135

(75) Kemal Karpat, a.g.e., s.359

alarak toplam 186 milletvekili kazandı (76). DP'nin aldığı oy oranı 1950-1954 yıllarındaki oy oranlarına göre azalmış olmasına rağmen çoğunluk seçim sistemi nedeniyle iktidarı kazanmıştı.

Seçimlerden sonra 1958 yılında alacaklı ülkeler konsorsiyumu ile varılan antlaşma sonucu, bir dizi istikrar tedbiri uygulamaya konulmaya başlandı. Bunun sonucunda piyasada rahatlama sağlanmış ancak Türk lirasının değeri yabancı paralar karşısında düşmüştü (77). Alacaklı ülkelerle imzalanan konsorsiyum yeni borçlanma imkânları yaratmasının yanında, hükümetin yapmak istediği yatırımlar engellendi (78). Böylece Türk ekonomisi, ileri sanayi ülkelerinin istekleri doğrultusunda adeta bağımlı bir konuma gelmiş bulunuyordu. Bu durum DP'nin yıllardır ileri sürdüğü "Büyük Türkiye", "Küçük Amerika olmak" gibi hedeflerini gerçekleştiremeyeceğini ortaya koymaktaydı.

İç ve dış dayanakları gittikçe zayıflayan DP iktidarına karşı, toplumsal bir muhalefet oluşmaya başlamıştı. CHP. tarafından desteklenerek sertleşen ve yeni demokratik isteklerle değişik boyutlara ulaşan bu muhalefet, DP'nin de sertleşmesine etken oldu. DP. bu yoğun muhalefete karşı iki önemli tedbiri uygulamaya koydu. Bunlardan birincisini, İl merkezlerinden köylere kadar DP'lilerin önderliğinde alınan kararların desteklenmesi amacıyla yurt çapında örgütlenen "Vatan Cephesi" oluşturdu. İkincisi de, bir çok olağanüstü yetkilerle donatılmış T.B.M.M. içerisinde oluşturulan "Tahkikat Komisyonu"dur (79).

---

(76) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.90

(77) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı:66, s.2069

(78) Çavdar, a.g.m., s.2070

(79) CHP.'nin Anayasayı ihlâl edercesine ihtilâl hazırlıkları yaptığı iddiası ile T.B.M.M. bünyesi içerisinde bir "Tahkikat Komisyonu" oluşturulmuş ve bu komisyon bir çok olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Çavdar, a.g.m., s.2070

Alınan bütün tedbirlere rağmen CHP'nin de destek verdiği toplumsal muhalefet, DP iktidarına karşı giderek şiddetlenmiştir. Ankara ve İstanbul'da gösteriler düzenlenmiş ve bu gösterilere Harp Okulu öğrencileri de katılmıştı. Mayıs ayından itibaren gece sokağa çıkma yasağı ile donatılmış bir sıkıyönetim uygulanmaya başlandı. DP, iktidarının son yıllarında, CHP güdümünde birleşen bürokratik ve toplumsal muhalefete, siyasal mobilizasyonla karşı koymaya çalışıyordu. CHP muhalefetini siyasal düzeyde yürütmüş olup, bu muhalefet, DP döneminde Cumhuriyet devrimlerinden taviz verildiği şeklinde dile getirilmiş ve bu nokta üzerinde odaklaşmıştı. DP ise, yoğunlaşan muhalefete karşı, muhalefet, basın üniversiteler ve bürokrasi üzerinde kısıtlayıcı tedbirlerini sürdürmeye devam etti. Bu aşamada CHP'nin de onayı ile bürokratik elitlerin askeri kesimi 27 Mayıs 1960'da DP'yi iktidardan uzaklaştıran müdahaleyi gerçekleştirdiler (80). Böylece 1946'da başlayan demokratikleşme hareketinin en etkin ürünü olan ve Türkiye'de ilk defa serbest halk oyuyla iktidara gelen DP dönemi sona ermiş oluyordu. Ancak DP'nin sahip olduğu ekonomik, toplumsal ve kültürel felsefe günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Türk siyasal hayatında kökleri "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na uzanan liberal sağ partiler çizgisi, 14 Mayıs 1950 yılını kadar hep muhalefet saflarında sürmüştür. DP, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın makus talihini yenmiş ve halkın geniş desteği ile serbestçe yapılan bir seçim sonucunda iktidar olmuştur. DP muhalefet yıllarından itibaren doğurgan bir parti olmuş, defalarca bölünmüş ve Türk siyasal hayatına bir çok yeni liberal sağ parti kazandırmıştır.

---

(80) Çavdar, a.g.m., s.2086

DP., Halkın sivilleşme isteklerine CHP'ne oranla daha etkin bir biçimde cevap verebilmiş ve daha yakın bir ilişki kurabilmiştir. Kültürel değişimi, sosyo-ekonomik kalkınmanın bir türevi olarak görülmüş ve ikinci plâna itilerek ağırlık ekonomik kalkınmaya verilmiştir. Lâikliğe dinsel özgürlüğü engellemeyecek, milliyetçiliğe ise dinselliği dışlamayacak yorumlar getirmiştir. "Milliyetçiler Derneği" ve "Komünizmle Mücadele Derneği" gibi kendi denetiminde örgütler kurmuş ve bunlar aracılığı ile bu duyguları kullanabildiği gruplar üzerinde etkili olmuştur. Seçimle ve geniş bir toplumsal destekle iktidara gelen DP, bir süre sonra askeri müdahale ile 27 Mayıs 1960'da iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu nedenle 1950-1960 yılları arası DP dönemi, Türkiye'de çok partili döneme geçiş sorunlarına ve Demokratik rejim içerisinde karşılaşılan sıkıntılara ışık tutmuştur. DP hareketi, Türk demokratikleşme tarihi içerisinde önemli bir dönüm noktasını ve geriye dönülmeyecek bir yere gelinmiş olmasını belirleyen olay olarak yerini almıştır.

Ekonomik politikası, liberal ekonomi ilkelerine dayanmış olup, muhalefet yıllarında ve iktidar döneminde özel girişimciliği her şeyin üstünde tutan bir iktisat siyasetinin izleyicisi olmuştur. DP, geniş tabana dayalı ve bu tabanın ağırlığının kısmen belirlediği bir mantık ve siyaset ile yönetilmiştir. Ancak izlenen bu politika, ticaret ve tarım burjuvazisi çıkarları doğrultusunda işlemiştir. DP'nin toplumsal politikası, enflasyonist baskıyı artıran ücret ve taban fiyat politikaları olmuştur.

Liberal akımlarla birlikte, liberal ekonomi bağımlılaşmayı getirmiştir. Ülkede ekonomik dinamizm görülmemesine karşın, yabancı sermaye, dış borçlanma gibi etki-lerle dışa bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. DP'nin uyguladığı ekonomik ve dış politikalar sonucu Türkiye dış ülkelere, özellikle batının sanayi ülkelerine bağımlı hale gelmiştir.

A- 27 Mayıs İhtilali

a. Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Nedenler

27 Mayıs 1960 ihtilâlinin kökleri hayli derindedir ve bu hareket çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Celâl Bayar'ın, "Başvekilim Adnan Menderes adlı kitabında bu hareketin köklerini, bir Kapıkulu devleti şeklinde nitelediği Osmanlı devlet biçimine dayandırarak, "... Bu sistem Meşrutiyet ve Cumhuriyet'te isim ve şekil değiştirerek sürüp gitmiştir. Cumhuriyette hükümdar ortadan kalkmış ama kapı kulu yerinde kalmıştır. İnkılâplar bile bu kapı kulunu halkın başından silkip atamamıştır" (81). şeklinde vurgulamaktadır.

1950'de başlayan dönem, İsmet İnönü'nün ifadesiyle, asker-sivil memurlar için bir düşüş dönemidir. 1950 yılında bu durumu İnönü şu şekilde dile getirmiştir: "Ordudan tapu memuruna kadar bütün devlet teşkilâtında memurlar, kimin ne iftirasıyla, ne muamele göreceklerini beklemektedirler" (82). Bu durumdan çıkan sonuca göre; asker-memurların durumu sivillerekinden iyi ise de, eski prestijleri yok olmuştur. Kendilerinden olan İsmet Paşa da iktidarı kaybetmiştir. Öte yandan İsmail Cem'in de belirttiğine göre; "1950 seçimlerinin öncesi ve sonrasında ordunun müdahale edip, DP'yi kapatmak için İnönü'den izin istediği ısrarla söylenmiştir" (83). Ahmet Yücekök de, bu konuya benzer bir yaklaşımla şöyle bir açıklama getirmiştir:

"27 Mayıs 1960'da DP dönemini sona erdiren hareket, aslında sadece özgürlüklerin korunması ve rejimi muhafaza amacıyla yapılmamıştır; 27 Mayıs aynı

(81) Bayar, 1986, Ön.Ver., s.17

(82) Cem, 1986, Ön.Ver., s.395

(83) Cem, a.g.e., s.95

zamanda, burjuvazi karşısında siyasi bakımdan olduğu kadar enflasyonist bir kalkınma modeli içinde sabit gelirli olarak ekonomik bakımdan ikinci sınıf muamelesi gören asker bürokratların düzene tepkisidir" (84).

Burada DP'nin temsil ettiği ekonomik güçlerin hakim durumuna dokunmayan ve sadece siyasal düzeydeki yönetici kadronun değiştirilmesiyle sınırlı kalan 27 Mayıs, bu bakımlardan, başlı başına bir toplumsal muhalefetün ürünü sayılamaz. Gerçi DP iktidarının son zamanlarında toplumsal yapıdaki hoşnutsuzluk artmış ve bazı protestolar olmuştu. Ancak, bunlar geniş bir boyutta ulaşamadığı gibi, belirli çevrelerle sınırlı kalmış ve DP'yi güçlü bir şekilde iktidara getiren büyük halk desteğini kapsayamamıştı (85). Şu halde DP'yi ve onunla birlikte bir dönemi sona erdiren bu harekette asıl rolü, DP iktidarına gelinceye dek yönetimi ve hatta siyasal süreci hakimiyetinde tutmuş olan geleneksel asker-sivil bürokrat ve aydın kadro olmuştur. Bu kadronun DP iktidarı döneminde, onun ekonomik ve siyasal uygulamalarından zarar gören tabakalar içinde yer aldığı ve politik muhalefetin temel ögesini oluşturan CHP'nin tabanını oluşturduğu bilinmektedir. Bu durumda 27 Mayıs hareketiyle siyasal muhalefet arasında bir bağ aramak gerekirse, bu bağın temel olarak CHP'nin aracılığı çerçevesinde politik muhalefetle kurulabileceği söylenebilir.

CHP güdümünde birleşen bürokratik muhalefet; DP döneminde Cumhuriyet devrimlerinden taviz verildiği şeklinde dile getirilmiş ve bu nokta üzerinde odaklaşmıştır. DP ise, yoğunlaşan muhalefet ve siyasal bunalım içinde son çare olarak anayasal hak ve özgürlükleri sınır-

(84) Yücekök, 1976, Ön.Ver., s.95

(85) Nükhet Turgut, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. İstanbul, 1986, s.451

lamaya; muhalefet, basın, üniversiteler ve bürokrasi üzerinde baskıyı arttırmaya başlamıştı. Bu aşamada, CHP'nin de onayı ile bürokratiklerin askeri kesimi 27 Mayıs 1960'ta DP'yi iktidardan uzaklaştıran müdahaleyi gerçekleştirmiştir (86).

DP'nin uyguladığı stabilizasyon önlemlerinin getirdiği sorunlar karşısında büyük sermaye çevreleri, DP'ye olan bağlılıklarını gevşetmeye, hatta koparmaya başlamışlardı. Bu durumda DP Türkiye'de yaygın olan küçük köylülüğün desteğine dayalı, enflasyonist sübvansiyonlarla beslenen bir politikaya yönelmişlerdi (87). Hızla yükselen fiyat artışları sabit gelirli memurların ve askerlerin yaşama düzeyini olumsuz yönde etkilemişti. General Fahri Belen, 27 Mayıs'tan sonra yazdığı kitabında ekonomik darlığın subaylara yansımalarını şöyle anlatıyor:

"Ordu, keyfi hareketlerden, DP'nin koruduğu adamların orduya girmesinden memnun değildi. Fakat asıl derin yara maddiydi. Ordu efradının eski kışlalarındaki hayatıyla iktisadi devlet teşekküllerindeki lüks hayat bir tezat teşkil ediyordu. Maiyet derdiyle, gece şöförlük ve buna benzer işler yapan subaylar da vardı..." (88).

Bu duruma göre, DP'nin enflasyonist politikasının etkisindeki sabit gelirliilerin, subayların ve şehirliilerin hoşnutsuzluğu 27 Mayıs 1960 ihtilâlinin ortamını hazırlayan nedenler arasında yer aldığı söylenebilir.

27 Mayıs 1960 ihtilâli Celâl Bayar'a göre, DP ile CHP'nin devlet anlayışları arasındaki çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bayar, bu konuyu şu

(86) İlkey Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları Sayı: 66, İstanbul, 7 Ocak 1985, s.2086

(87) Sunar, a.g.m., s.2084

(88) Cem, 1986, Ön.Ver., s.398

şekilde izah etmektedir: "... Bizim devlet görüşümüz başka olduğu için çatıştık ve birbirimize derdimizi anlatamadan 27 Mayıs'a ulaştık" (89). Gene Celâl Bayar 27 Mayıs ihtilâline, benzer bir yaklaşım getirerek;

"... Nitekim devlet yönetimine ortak getirmek anlayışındaki CHP., DP'yi Anayasa ihtilâli ile suçlayınca, Üniversite ve ordu güçleri derhal harekete geçmiş, 27 Mayıs'ı bir fiili duruma sokmuştur. Bu Osmanlılardan kalma geleneksel yönetimi- mizdeki ordu-medrese işbirliğinin, kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, müdahalesidir" (90).

Bu açıdan bakıldığında 27 Mayıs 1960 ihtilâli, eşraf-tüccar ikilisi tarafından yönetim dışında bırakılan ordu ve aydının kendi partileri CHP ile işbirliği yaparak tekrar iktidara ortak olma istekleri şeklinde belirmektedir.

DP ve CHP liderleri, uzlaşma bir yana, birbirlerinin meşruiyetlerini bile kabul etmişlerdi. Meşruiyetlerini "ilerleme" projesinden aldıklarına inanan bürokratik elitler, DP'ye karşı muhalefetlerini "Cumhuriyet inkılâpları elden gidiyor" şeklinde yürütmüş, DP ise, kendisini milletin gerçek temsilcisi, Halk Partisini ise milli iradeye saygısı olmayan "ceberrut" bürokratik elitlerin partisi olarak nitelemiştir (91).

Özetle; kökenleri Osmanlı İmparatorluğunun patrimonyal düzeninde yatan merkezîyetçi siyasal yapı, demokratik rejime denge sağlayacak pluralist kurumlaşmadan yoksun zayıf sivil toplum ve uzlaşmaz elit kültürü ile birleşince, ilk demokratik deneme başarısızlığa doğru itilmiş ve askeri müdahale ile sonuçlanmıştır.

(89) Bayar, 1986, Ön.Ver., s.9

(90) Cem, 1986, a.g.e., s.397

(91) Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", s.2086

b- 1960 İhtilâl Hükümeti

27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra, Cemal Gürsel'in başbakanlığında Milli Birlik Komitesi oluşturuldu. Bir buçuk yıllık MBK, döneminde (27.5.1960, 15.10.1961) siyasal, Ekonomik ve Hukuksal yönden toplumu ilgilendiren konularda bazı düzenlemeler yapıldı. Bu başlık içerisinde yapılan bu düzenlemelerin özellikle AP'ni ilgilendiren yönleri ele alınacaktır.

27 Mayıs'ı takiben Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Hükümet üyeleri ve DP Milletvekilleri, önce Ankara Harp Okulunda nezaret altına alındılar, oradan da yassıadaya sevkedildiler. Hemen arkasından 28 Mayıs 1960 tarihinde Büyük Millet Meclisi kapatıldı. Siyasal partilerin toplantıları ve faaliyetleri yasak edildi. Kapatılmış olan gazetelerin kapatma kararları kaldırıldı. Hapiste bulunan gazeteciler serbest bırakıldı ve Basın Kanunu yürürlükten kaldırıldı. Bilim ve düşünce adamlarından ve subaylardan oluşan geçici bir hükümet kuruldu (92). Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin kararı ile DP. 29 Eylül 1960 tarihinde kapatıldı. Partinin 54 milyon lirayı bulan menkul, gayri menkul ve evrakına el kondu.

Mahkemenin kapama gerekçesine göre;

"Demokrat partinin esas gayesinden ayrıldığı ve din'i siyasete âlet ettiği, bir zümre tahakkümü kurduğu, bir grup vatandaşı diğer grup vatandaşa hasım yaptığı, vatandaşlar arasında eşitlik haklarını ihlâl ettiği, parti ileri gelenleri tarafından Anayasa'nın ihlâlüne yol açıldığı, seçmenlerine karşı itimat bırakmadığı, seçmenlerin iradesinden ve programı ve tüzüğünü suistimal ettiği, parti teşkilâtına hesap vermekten korkup muayyen zamanlardaki umumî kongrele-

rin yapılmasına mani olunduğu, T.C.K.nun dahi hemen bir çok maddelerinin ihlâline kadar gidildiği, parti teşkilâtının bu yola sevk edilmesi sebebiyle parti gerek kendi tüzük ve programını diğer kanunlarla bağdaşamayacak hareket ve fiili ile mezkûr partinin sosyal bir parti olmak vasfını da kaybettiği cihetle Medeni Kanunun 71. maddesi uyarınca talep usul ve kanuna uygun görülmüş ve Demokrat partinin feshine dair karar tesis olunmuştur" (93).

denilmektedir.

MBK içinde kesin bir birlik ve anlaşma kurulamadı. Üyelerin bir kısmı en kısa zamanda seçime gidilmesini istiyordu. Bir kısmı ise "köklü reformlar" yapıldıktan sonra seçime gidilmesini istiyordu. "Köklü reformlar"dan sonra seçime gidilmesini isteyen MBK'nin 14 üyesine (94) 13 Kasım 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesinden affedildiklerini ve Ordu'dan emekliye ayrıldıklarını bildiren karar tebliğ ettirildi (95). Böylece 14'ler 13 Kasım 1960'da tasfiye edilmiş oldu ve ufukta seçim görünmüştü.

Türk siyasal hayatına, demokrasi prensiplerine dayanan yeni bir şekil vermek için MBK tarafından görevlendirilen "Kurucu Meclis" (96), 6 Ocak 1961 tari-

(93) Tokin, a.g.e., s.99

(94) Tokin, a.g.e., s.100

(95) Bu üyeler: Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Münir Köseoğlu, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Şefik Soyuyüce, Fazıl Akkoyunlu, Rifat Baykal, Dünder Taşer, Numan Esin, İrfan Solmazer, Muzaffer Özdağ ve Ahmet Er.

(96) Kurucu meclis şu şekilde tesbit edildi: Siyasal parti temsilcileri, Yargı organları temsilcileri, Bakan temsilcileri, Üniversite temsilcileri, Gençlik Kurulları temsilcileri, işçi sendikaları temsilcileri, Tarım ve Tarım Kooperatifleri temsilcileri, Esnaf kurulları temsilcileri, Öğretmen kurulları temsilcileri, Barolar temsilcileri, Odalar temsilcileri, İller temsilcileri, bağımsız siyaset adamları Dernekler temsilcileri, Devlet Başkanı'nın seçtiği bilim ve sanat adamları. Tokin, a.g.e., s.102

hinde çalışmalarına başladı. "Kurucu meclis" âdeta bir CHP meclisi gibiydi. Bölükbaşının partisine, birkaç meslek kuruluşuna ayrılan kontenjanların dışında, il temsilcilerinin tamamı CHP'lilerden oluşuyordu (97).

MBK 'nin gayelerinden birisi de, Türkiye'yi değişen toplum ve dünya şartlarına uyabilecek yeni bir Anayasaya kavuşturmaktı. Bunun üzerine görevlendirilen bir ilim heyeti, hazırladıkları Anayasa Tasarısını kurucu meclise sundu. görüşme ve incelemelerden sonra Türkiye Cumhuriyetinin ikinci Anayasası olarak kabul edildi. Diğer taraftan yeni bir seçim kanunu hazırlandı ve kabul edildi. Bunun üzerine 10 Mart 1961 tarihinde siyasal partilerin kurulmasına ve faaliyetlerine izin verildi (98).

AP. 11 Şubat 1961 tarihinde kuruldu ve hızla yayılmaya başladı. AP'liler, her vesileyle her zaman yassaada zulümlerini dile getiriyorlardı. Belliydi ki, DP yeni bir ad altında teşkilatlanıyordu.

Bunun üzerine 27 Mayıs ihtilâlinin lideri Cemal Gürsel Paşa, AP'nin kuruluşunun üzerinden tam bir ay geçmişti ki, 10 Mart günü kurucu meclis kürsüsünden şunları söylüyordu:

"DP 'yi eski pervasız alışkanlığı içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır. Bunlar ateşle oynadıklarının farkında değildir. Düşündüklerinde asla muvaffak olamayacaklardır" (99)

Gürsel'in bu konuşmasından iki gün sonra AP.'nin genel sekreter yardımcısı Mehmet Yorgancıoğlu, "Türkiyenin kalkınmasını anlatarak imâ yoluyla sabık ve sakıt iktidarı övme" suçunu işlediği için tutuklanmıştı. İleride buna benzer tutuklamalar da olacaktı (100).

(97) Tercüman Gazetesi, 12.2.1988

(98) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.103

(99) Tercüman Gazetesi, 13.2.1988

(100) Tercüman Gazetesi, 13.2.1988

Böyle bir ortamda 1961 Anayasası için referandum yapıldı. "Evet" propogandası devlet destekli idi. CHP bütün gücüyle "Evet" için çalıştı. Bölükbaşı'nın CKMP'si de bir an önce seçimlere gitmek amacıyla "Evet"i destekledi. AP'lideri Ragıp Gümüşpala ise referandumun "hayırlı olmasını" diliyordu. Bu şartlar altında Anayasa için yüzde 60 "evet", yüzde 40 "hayır" oyu çıktı (101).

5 Eylül 1961'de Cemal Gürsel parti liderlerini Çankaya'ya çağırarak bir yuvarlak masa toplantısı düzenledi. MBK üyeleri ve siyasal parti temsilcileri tarafından hazırlanan bir deklorasyon parti liderleri tarafından imzalandı (102).

Yuvarlak masa toplantısında alınan kararları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- 1- 27 Mayıs devrimi istismar edilmeyecek
- 2- Atatürk devremleri korunacak
- 3- Yassıada'da açıklanacak kararlar eleştirilmeyecek
- 4- MBK tenkit edilmeyecek
- 5- Bölücülük, ırkçılık, komünistlik için fırsat verilmeyecek
- 6- Dış politikada birlik olacak.

Yassıadada yapılmakta olan mahkemede 15 idamlı kararlar 15 Eylül 1961'de açıklandı. 16 Eylül'de DP hükümetlerinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildiler. Adnan Menderes ise 17 Eylül 1961'de İmralı adasında idam edildi. Öteki idam kararları müebbede çevrilmmişti Diğer sanıklar da Kayseri cezaevine nakledildiler (103).

(101) Tercüman Gazetesi, 13.2.1988

(102) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.109

(103) Tokin, a.g.e., s.111

MBK döneminde halkı olumsuz yönde etkileyen ekonomik gelişmeler olmuştu. MBK yönetimi, yeniden gözden geçirilmek gerekçesiyle 448 yatırım projesini durdurmuştu. Bu davranış ekonominin çarkını yavaşlatmış, geniş kitlelere kadar ulaşan olumsuz etkiler yaratmıştı. 1961'de para hacminin artmasına rağmen para-harcanmayıp elde tutulmaktaydı. Dönemin Maliye Bakanı Kemal Kurdaş'ın belirttiğine göre, "işe yatırılmayan para miktarı tahminen 800 milyon lira civarındadır (104).

Piyasalardaki durgunluğun yanısıra, 1960-1961 döneminde tarımsal üretim de düşmüştü. Ayrıca, MBK buğday fiyatlarını artırmama kararı almıştı. Bunun sonucunda halkın durumu giderek kötüleşmekteydi.

MBK üyeleri 27 Mayıs'ı halka anlatmak için Anadolu gezilerine çıkmış ve Diyanet İşleri Başkanlığına "Anayasamız dinimize uygundur" diye risale hazırlatıp referandumdan önce dağıtmışlardı. Ancak, Amerikalı araştırmacı Weiker'in belirttiğine göre "sonuç olarak, Türk köylüsünün MBK'ini pek ciddiye almadığı söylenebilir" (105).

B- AP ve DP Arasındaki İlişki

a. Sosyo-Politik Bakımdan

DP'nin siyasal tabanının kökenleri 1908 yılına kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren, Türkiye'de merkezi otoriteyi savunan bir demokrasi anlayışıyla, liberal bir demokrasi anlayışı arasında sürekli bir çatışma olmuştur. DP'nin tabanının kökeni, Ahrar fırkasından başlayarak, Hürriyet ve İtilâf'a, terakkiperver Partiye ve serbest Fırkaya kadar uzanan liberal

(104) Walter F.Weiker, 1960 Türk İhtilâli, Çeviren Mete Ergin, Cem Yayınevi, Kültür Dizisi: 3, İstanbul, 1967, s.176

(105) Weiker, a.g.e., s.175

bir akıma dayanmaktadır. Merkezîyetçi etkilerin güçlü olduğu ve zaman zaman Jakoben eğilimlerin ağır bastığı ittihat ve Terakki ile CHP'nin karşıtı olan Hürriyet ve İtilaf, Cumhuriyet Terakkiperver ve Serbest Fırka liberal çizgisi DP'de devam etmiştir (106).

1946 yılında başlayan demokratikleşme hareketinin en etkin ürünü olan DP dönemi 27 Mayıs 1960 yılında sona ermişti. Ancak, DP'nin sahip olduğu ekonomik, siyasal ve kültürel felsefe ortadan kalkmıştı. 1961 yılında bu mirasın bölüşümü için üç parti ortaya çıktı. Bunlar AP., Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisidir. Osman Bölükbaşının liderliğinde oluşan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Kâmil Kırıkoğlu gibi köktencileri de barındıran karmaşık bir yapıya sahipti (107). Yeni Türkiye Partisi ise, 1950'li yıllarda DP'ye karşı "ispat hakkı" mücadelesini veren ve Hürriyet Partisini kuran akımın kaynaklarına dayanıyordu. Bu durumda, hemen ilk anda tesbit edileceği gibi, DP'nin gerçek mirascısı olarak AP ortaya çıkmaktaydı.

AP'nin kurucuları ve yetkilileri, liberal akımın ve DP'nin devamı olduklarını söyleyerek, onun devamı olduklarını sürekli ifade etmekteydiler. Nitekim Anayasa oylamasında "Hayırda hayır vardır" sloganı arkasında Anayasa'ya karşı bir propogandanın yürütülmesi bu çabaların ilk örneği olmuştu. 1961 seçimleri süresince yapılan propagandalarda sürekli olarak "Gözlerimize bakarsanız anlarsınız" teması işlenerek Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulandığı gibi, bir çok DP'linin yakınının aday olarak ilan edilmesinin yanı sıra, AP'nin o günlerde tek sözcükte ifade edilebilen "Af" sloganı ile DP'nin devamı olduklarını da anlatmaya çalışıyorlardı (108). Bu durumların sonucunda AP'nin, DP çizgisinde olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktaydı.

(106) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı:66, s.2075

(107) Çavdar, a.g.m., s.2090

(108) Çavdar, a.g.m., s.2090

İlkay Sunar'ın da belirttiği gibi;

"Devlet ağırlıklı bir yönetim biçiminden, toplum ağırlıklı bir siyasal sisteme geçiş süreci içinde önemli bir dönüşüm noktası olan DP dönemi, Türkiye'de demokratik rejimin biçimlenmesinde ve siyasal hayatın etrafında döndüğü temel eksenin değişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Popülizme ve patronaj sistemi, çok partili demokratik rejim içinde, DP'den sonra da partilerin vazgeçemeyecekleri temel unsurlar olmuşlardır. Örneğin, AP. 1961'den sonra bir yandan bürokratik elitlere karşı daha başarılı politikalar izlerken, diğer yandan patronaj sistemine dayalı popülizmin devamcısı olmuştur"(109).

AP, programı itibariyle DP'nin devamı niteliğindedir. Terakkiperver, serbest fırka, DP ve AP'nin programlarında, prensiplerinde "hürriyet ve demokrasi" iki önemli ilke olmuştur. Samet Ağaoğlu DP'nin sosyo-politik çizgisinin AP'de devam ettiğini, Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş adlı kitabında şu şekilde belirtmiştir: "AP., başı koparılmış DP Teşkilâtının, her şeye rağmen canlılığını muhafaza ederek bu partiye geçmiş olmasıdır" (110).

b. Sosyo-Ekonomik Bakımdan

DP'nin toplumsal tabanını, büyük kentlerdeki ticaret burjuvazisi, sanayiciler, eşraf, büyük toprak sahipleri, küçük üretici, işçiler ve köylüler oluşturmaktaydı. Bu toplumsal tabanda yer alan eşraf ve tüccar ikilisi, uzun bir süreden beri iktidarı elinde tutmuş ve 27 Mayıs 1960'ta sarsılan egemenliğini yeniden sağlamak için, DP'nin yerine AP olarak örgütlenmiş ve

(109) Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", s.2086

(110) Samet Ağaoğlu, Demokrat Partinin Doğuşu, Sebepleri, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.9

iktidara yeniden gelmiştir. İsmail Cem; "AP'yi DP'den ayıran önemli bir temel ekonomik görüş farkı yoktur. İki parti aynı çıkar ve zümrelerin değişik dönemlerdeki temsilcisidir..." (111) diyerek, tüccar ve eşraf ikilisinin AP'de örgütlenmesinin sosyo-ekonomik nedenini vurgulamaktadır. Gene İsmail Cem, eşraf ve tüccar ikilisinin örgütlendiği AP'nin iktidara gelmesinde halkın desteğini şu şekilde ifade etmiştir: "27 Mayıs'tan sonra seçme olanağına kavuşan halk, "İslamcı-doğucu" görünümü ile çığ gibi büyümüş ve tüccarla eşrafın AP'ni iktidara getirmiştir" (112).

Sosyo- ekonomik bakımdan DP'nin programı ile AP'nin programı arasında çok büyük benzerlik vardı. Her iki partinin programı; özel girişim ve serbest piyasa ekonomisine dayanmaktaydı (113). Kullandıkları ekonomik slogan ve kavramlar da bir benzerlik içindeydi. Şöyle ki, DP'nin "nurlu ufuklar" sloganı ile, AP'nin "Büyük Türkiye" kavramı arasında bir benzerlik olduğu açıktır. Başka bir deyişle "Büyük Türkiye" kavramının, DP'döneminde sık sık radyolarda ve yetkili çevrelerde tekrarlanan "nurlu ufuklar" sloganının bir devamı olduğu kuşkusuzdur. Böylece DP ile AP arasında ekonomik hedefler bakımından bir devamlılık olduğu ortaya çıkmaktadır.

AP'nin dayandığı sosyo-ekonomik taban 1965 sonrasında kadar başlangıçtaki özelliklerini korumuş, ancak sanayileşme süreci içerisinde bu tabanın iç çeşitlikleri büyümüş ve bölünme noktasına gelmişti. Ahmet Yücekök'ün de belirttiği gibi;

---

(111) Cem, 1986, Ön.Ver., s.403

(112) Cem, a.g.e., s.401

(113) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı: 66, s.2090

"... Fakat bütün bu DP devri boyunca ve son bir kaç yıla kadar, AP iktidarı içinde çatışmasız ve koalisyon halinde beraber bulunan egemen sınıfların, sanayı burjuvazisinin gelişmesi sonucu ittifakları çelişkiye düşmüştür. Sosyo-ekonomik gelişme süreci içerisinde kaçınılmaz olarak belirecek olan ve AP'yi de uzun bir süreden beri etkilemekte olan burjuvazi arasındaki bu çatlama, sınıfsal çıkarları temsil etme bakımından, AP'ye, DP'ye oranla daha başka bir görüntü vermiştir" (114).

DP'nin mirasçısı olarak siyaset sahnesine çıkmışsa da, toplumsal ve ekonomik yapının değişmesinden ötürü, DP'den daha sivil ilişkiler ağı içerisinde çalışmıştır. Bir ölçüde ülke koşulları değiştiğinden, bir ölçüde de iki partinin önderleri farklı düşüncede kimseler olduğundan, AP ortak "kalkınmacılık" plâtför-munda bile bir çok noktalarda DP'den ayrı bir ifade kullandı. DP iktidarının sona ermesinde etkisi olan dış ekonomik baskılar karşısında, onun gibi direnmeye kalkmadı (115).

DP ve AP çizgisinde medeniyet, azınlığa değil, halk çoğunluğuna götürülmüştür. Bundan dolayı DP ve AP halk hareketi olma özelliğini kazanmışlardır.

2. AP'NİN KURULUŞU

A- AP'nin Doğuş Nedenleri

a. Siyasal nedenler

1960 ihtilâlinden sonra siyasal hayata bazı kısıtlamalar getirilmişti. Bunlardan birisi de DP'lilere getirilen siyaset yasağı idi. 27 Mayıs 1960 sonrasında,

(114) Yücekök, 1976. Ön.Ver., s.97

(115) Mete Tunçay, "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı:66, İstanbul, 7 Ocak 1985, s.2096

1950-1960 döneminin iktidarı olan ve Anayasayı ihlâl-le suçlanan DP'nin aynı ad altında siyasal hayata dönemeyeceği ve DP'nin ileri gelen siyaset adamlarının politika yapamayacakları kabul edilmişti (116). Ancak DP'nin siyaset adamlarına getirilen bu sınırlama, toplumun önemli bir kısmını oluşturan ve DP'ye oy veren toplumsal tabanı kapsamıyordu. Dolayısıyla, bu tabana yönelik yeni siyasal örgütlenmelerin kurulması, toplumsal bir gereklilik olarak kaçınılmazdı.

1960 ihtilâlinden sonra, DP'ye oy vermiş milyonlarca vatandaş ihtilâlciler tarafından "kuyruk" ilân edilmişti. Bunun yanında, MBK'nin kurduğu "Kurucu Meclis" adetâ bir CHP meclisi haline getirilmişti. Osman Bölükbaşı'nın ve bazı meslek kuruluşlarına ayrılan kontenjanların dışında, "il temsilcilikleri"nin tamamı CHP'den oluşturulmuştu. Böyle bir siyasal ortamda, seçmen kitlesinin önemli bir kısmını temsil eden DP'li seçmenler başsız ve yalnız kalınca, siyasal yönden örgütlenme gereği duymuş ve kendisine sahip çıkan AP'de örgütlenmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğundan bu yana, her zaman devletin baskısını önemli derecede hissetmiş olan Türk halkı, devlet-halk ayniyetini bir türlü kabullenememiştir. DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasını kırsal bölge halkı hiç bir zaman benimsememiştir. Bu bölge halkı tarafından, aydınların ve subayların ileri sürdükleri gerekçelerin hiçbiri bir anlam taşımamaktadır. Özellikle köylünün, Prof.Turan Güneş'in deyişiyle, "müşahhas hürriyet anlayışı vardır ki bunun ölçüsü günlük hayatındaki maddi olanaklar ve dört yılda bir kullanmaya alıştığı seçme hakkıdır". "Hakim teminatı", "çift meclis", "tedbirler kanunu", "Anayasanın çiğnenmesi" gibi

---

(116) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı:66, s.2089

kavramlar, çoğunluğun indinde anlamsızdır" (117). O nedenle, 27 Mayıs 1960 ihtilâli, DP'ye oy veren halk için kendi tercihlerinin hiçe sayılması şeklinde yorumlamaktaydı. Özellikle kırsal bölge halkı için DP, eskiye oranla daha rahat bir hayat sağlamış, ürün fiyatlarını arttırmış, jandarma baskısını yok etmiş ve dinsel akımları memnun etmiştir. Bu nedenle halkın gözünde DP'nin ve özellikle Menderes'in sonu haksız bir sondur (118).

1961 Anayasası ile birlikte, çeşitli sosyal grupların baskısının kendini yeniden duyurmaya başlamasıyla, Türk toplumuna daha emin ve demokratik bir düzen kazandırmak isteyen Anayasanın, özlenen siyasal istikrarı tek başına sağlayamayacağı anlaşılmıştı (119). Siyasal istikrarın sağlanması için, siyasal partilerin kurulmasına izin verilerek çok partili siyasal hayata yeniden geçilmiştir. Bunun üzerine DP'yi destekleyen halk kitlesi, 27 Mayıs 1960 hareketini, halk düşmanlarını geri getiren bir araç olarak görmüş ve kısa bir süre içinde iktidarı AP'ne teslim etmiştir (120). Amerikalı bir siyasal bilimcinin deyişiyle AP, "eski oylara, taze çerçeve" (121) sağlayan bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır.

b. Ekonomik nedenler

Türkiye'nin 1946'dan bu yana değişen sosyal yapısı yeni menfaat ve baskı grupları yaratmıştır. Bu gruplar, demokratik düzen içinde kendilerine belli ölçüde ekonomik ve sosyal üstünlükler sağlamak için örgütlenmeye başlamış, gelişen pluralist sosyal düzene ulaşmak ve ekonomik kalkınmayı daha kapsamlı, uzun vadeli modellerle

(117) Cem, 1986, Ön.Ver., s.402

(118) Cem, a.g.e., s.402

(119) Nermin Abadan, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:202, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s.104

(120) Yücekök, 1976, Ön.Ver., s.96

(121) Weiker, 1967, Ön.Ver., s.82

kurmaya girişmişlerdi (122). Bunun yanısıra 1958 yılında DP hükümetinin kabul ettiği istikrar kararlarının tamamlayıcı ögesi olarak kabul edilen devalüasyon yapılmış ve montaj niteliğinde de olsa, yabancı "know-how" ile mal üretmeye başlayan bir sanayi ortaya çıkmaya başlamıştı (123).

27 Mayıs 1960 ihtilâli, genel ekonomik güçlerle birlikte, DP'nin temsil ettiği ekonomik güçlerin hakim durumuna önemli derecede dokunmamış, daha çok siyasal düzeydeki yönetici kadrosunun değiştirilmesiyle sınırlı kalmıştır. İhtilâl hükümeti tarafından hazırlattırılan 1961 Anayasası, tıkanmış demokratik gelişme yolunun yeniden açılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşından bu yana hızlı bir ekonomik kalkınma çabası içine iten çeşitli sosyal gruplakin baskısı kendini yeniden duyurmaya başlamıştı. Böyle bir sosyal ve ekonomik ortamda 27 Mayıs 1960 hareketinin orduya, devlet bürokrasisine ve aydınlara sağladığı yetki ve ayrıcalıklar ekonomik durgunluğu giderememiş (124) ayrıca, MBK.yönetimi, henüz tamamlanmamış 448 belli başlı yatırım projesini gözden geçirmek gerekçesiyle durdurmuştu (125). Bu uygulama ekonominin çarkını yavaşlatmış ve kitlelere kadar ulaşan olumsuz etkiler yaratmıştı.

27 Mayıs 1960 ihtilâli ile DP'den yana olan eşraf-tüccar ikilisi, biraz olsun sarsılan egemenliğini güçlendirmek için, MBK'nin uyguladığı sosyal ve ekonomik politikaların sonucu olumsuz yönde etkilenen halkla birlikte AP'de örgütlenmiştir. Böylece, sanayileşmeye yönelmiş ve toplumun demokratikleşme isteklerinin arttığı bir siyasal ve ekonomik ortamda, AP'nin kuruluşu gerçekleşmiştir.

---

(122) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.108

(123) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı:66, s.2089

(124) Abadan, a.g.e., s.107

(125) Cem, Ön.Ver., s.402

B- AP'nin Kuruluşu, Tüzüğü ve Programı

a. AP'nin Kuruluşu

DP'nin kapatılmasıyla ülkenin siyasal hayatında önemli bir boşluk meydana gelmişti. Bu boşluğu doldurmak amacıyla eski demokratlar ile yeni şahsiyetler, DP'nin dağılmış örgütünü saflarına çekmek için çalıştılar. Başsız kalan milyonların duygu ve düşüncelerini kanallıze etmeye uğraştılar. Amaçları bütün eski DP'lileri bir çatı altında toplamaktı. Başka bir isim altında, geçmiş tecrübelerden ders alarak daha olgunlaşmış bir halde eski partiyi yürütmek amacını güdüyorlardı (126).

AP'nin kuruluş hazırlıkları 1960 Ağustos'u ortalarına kadar dayanmaktadır. 27 Mayıs'tan sonra Genel Kurmay Başkanlığına getirilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, orduda yapılan büyük tasfiye hareketi ile emekliye sevk edildi. Gümüşpala bunun üzerine İzmir'de muhalif bir partinin kurulmasına yönelik temaslara başladı. Sonra bu temaslara İstanbul'da da sürdürdü (127). Bu temaslara sonucunda Adalet Partisi 11 Şubat 1961'de kuruldu. Genel Başkanlığına da Ragıp Gümüşpala getirildi (128). Amerikalı bir siyaset bilimcinin deyiimiyle 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan AP., "eski oylara, taze çerçeve" (129) sağlayan bir kuruluş olmuştur.

Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın partisi "Adalet" (130) adını almıştı. Adalet Partisi Cemal Gürsel'in

(126) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.105

(127) Gümüşpala'nın eski asker oluşu, Milli Birlik Komitesine de belli bir güveni sağlıyordu. Çavdar, "Demokrat Parti", sayı:66, s.2089

(128) Çavdar, a.g.m., s.2089

(129) Weiker, 1967, Ön.Ver., s.82

(130) Yassıada mahkemelerinin devam ettiği, milyonların horlandığı bir ortamda bu "Adalet" sözü, milyonların ihtiyacını ve arayışını dile getiriyordu.

"Birkaç jet gönderip Yassıada'yı et ve kemik yığını yaparım ha..." diye tehditler savurduğu bir ortamda kurulmuştu

11 Şubat 1961 tarihinde emekli orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın İçişleri Bakanlığına verdiği dilekçede yer alan kurucular şunlardı:

Ragıp Gümüşpala	: Emekli General
Tahsin Demiray	: Eski Köylü Partisi Lideri
Ethem Menemencioğlu	: Profesör. Eski Köylü Partili
Necmi Öktem	: Emekli General
Cevdet Perin	: Doçent
Muhtar Yazar	: Yayıncı, işadamı
Kâmrân Evliyaoğlu	: Gazeteci
Mehmet Yorgancıoğlu	: İşadamı
İlhan Onal	: Doktor
Emin Acar	: Avukat
Şinasi Osma	: Emekli Albay

b. AP'nin Tüzüğü

AP'nin tüzüğü yedi kısımdan oluşmuştur (132). Birinci kısımda yer alan genel esaslar başlığında partinin adı, merkezi ve özel işareti (md.1) ve partinin amacı (md.2) yer almıştır. İkinci kısmın birinci bölümünde üyeler (md.3-13), ikinci bölümde ise parti teşkilatına yer verilmişti. (md.14-15) Tüzükte öngörülen partinin temel teşkilâtı şu organlardan meydana geliyordu: (md. 14).

1. İller Teşkilâtı:

a. Köy ve mahalle muhtarlık bölgesindeki parti temsilcisi ve yedeği

(131) Taha Akyol, "Sağın Kalın Çizgileri AP ve Sonrası", Tercüman Gazetesi, 13 Şubat 1988

(132) Adalet Partisi Tüzüğü, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1964

b. İlçe teşkilâtı ve kongreleri (merkez ilçeler dahil).

c. İl teşkilâtı ve kongreleri

d. İl genel meclisi ve Belediye Meclisi Adalet partisi grupları.

2. Merkez Teşkilâtı:

a. Büyük Kongre

b. Temsilciler Meclisi

c. Genel İdare Kurulu

d. Genel Başkanlık Divanı

e. Genel Başkanlık

f. Genel Başkan Yardımcıları

g. Yüksek Haysiyet Divanı

h. Merkez Haysiyet Divanı

i. Müşterek Haysiyet Divanı

j. T.B.M.M. Adalet Partisi Grupları

AP'nin yardımcı kuruluşları ise şunlardı:

a. Gençlik kolları

b. Kadın Kolları

c. İşçi Kolları

d. İl Divanları

e. Devamlı ve Geçici Kurul ve Komisyonlar.

Büyük kongre, parti tüzüğüne göre partinin en yüksek organıdır. (md.49) Genel İdare Kurulu partinin en yüksek icra organıdır. (md.65) parti Genel Başkanı, Büyük Kongrece seçilir (md.70).

İkinci kısmın üçüncü bölümünde; disiplin işle-
ri ve Haysiyet divanları dördüncü bölümde T.B.M.M.
Adalet Partisi Grupları, beşinci bölümde yerel meclis
grupları ve altıncı bölümde yardımcı örgüt yer almış-
tı.

Üçüncü kısımda Teftiş ve Murakabe, (md.102-103)
dördüncü kısımda Mali Hükümler, (md.104-120), beşin-
ci kısımda seçimler ve adaylıklar. (md.121-129), al-
tıncı kısımda Hükümet Kurma ve Koalisyonlara iştirak
(md.129-132) ve yedinci kısımda dağılık hükümler
(md.133-136) bulunuyordu.

C. AP'nin Programı

AP'nin programı ana hatlarıyla, DP. programının
bir benzeriydi. AP'nin kurucuları ve yetkilileri sü-
rekli olarak DP'nin devamı olduklarını söyleyerek ve
yayarak onun programını benimsediklerini ifade etmiş-
lerdir.

AP'nin temsil etmiş olduğu fikirlerin tümü, bi-
rinci ve ikinci programında ve 1965 seçim bildirisinde
yer almıştır. AP 1961 yılında kurulurken programını
tüzüğünün "prensip maddeleri" alt başlığı ile 26 mad-
dede toplamıştır.

AP'ne göre, "devlet bir (amaç) gaye değil, vasıta-
dır. Buna göre, "Devlet, Milletin kendi işlerini gör-
dürmek üzere vucuda getirdiği teşkilâttan ibarettir"
(md.2) (133). Bütün kamu hizmetlerinde islâhatçı bir
yol izleneceği belirtilerek AP.,

---

(133) Program Madde 2: "... Devlet ile Milleti birbirinden
ayıran her türlü görüşü reddederiz. Milletin Devlet
İdaresiyle kaynaşması ve idare ve sürekli olarak iştirak
etmesi esastır" Adalet Partisi Programı (Prensip mad-
deleri), Orijinal Matbaa, Ankara, 1961, s.3

"... devlet eliyle sağlık hizmetlerinin sadece koruyucu doktorluk alanına hasredilmesine, iş ve işçi meselelerinde herşeyden önce iş hürriyetinin sağlanmasına; tarımda, ziraî istihsalın yükseltilmesine ve tarım vergilerinin konulmasına; idarede ademi merkezîyetçiliğe, mahalli idarelerin kuvvetlenmesine, toplumda nâzım rol oynayan müesseselerin (örneğin TRT) muhtariyet içinde çalışmasına taraftardır. Bu ölçülere uyularak, devletin ön plânda gelen faaliyetleri, milli yol, liman, ulaştırma, enerji ve sulama santral ve şebekelerinin kurulması gibi alanlara inhisar ettirilmektedir" (134)

AP, programında, ağır vergilere taraftar olma-
lığını belirtmiştir. (md.6) (135). Lâikliğin, din aleyh-
tarlığı şeklinde anlaşılmadığı, devletin lâik olması,
vatandaşların dinleri ile ilgilenmemeleri anlamına gel-
mediği ve ibadet serbestisi şeklinde anlaşılmaması gerek-
tiği vurgulanmıştır. Programda, millî irâdeye dayanma-
yan her türlü sulta reddedilmekte, emek ve sermaye ara-
sındaki çatışma önlenmek istenmekte (md.15) ve vatanda-
şın iş sahibi olması, amaç olarak görülmekteydi (136).

AP'nin kuruluşundaki programı, daha sonraları
ek belgelerle genişletilmiştir. 1963 yılında yayınlanan
"AP'nin Ana Görüşü" başlıklı yazısında, partinin insan,
cemiyet ve dünya görüşünü açıkça ifadeye kavuşturmak
suretiyle toplumun temel sorunları karşısındaki tutumu-
nu tesbit etmeyi kolaylaştırmaktadır (137). AP'nin in-
san görüşü; "Yeryüzünün en kıymetli muhterem ve aziz

(134) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.129

(135) Program Madde 6: Devletin Zenginliğini, Milletın zenginliğın-
de görmekteyiz. Bunun için ağır vergilere taraftar değiliz.
Mevcutların da hafifletilmesini istiyoruz. Adalet Partisi
Programı, 1961, s.5

(136) Program Madde 15: Emek ile sermaye arasındaki çatışmaları ön-
lemek ve bu iki istihsal unsurunun karşılıklı sevgi ve saygı
duyuları içinde, âhenkli olarak çalışmasını sağlamak, ikti-
sadî kalkınmanın temel şartlarından biridir. Her vatandaşın
müstakil iş sahibi olması gayemizdir. Adalet Partisi Programı,
s.8

(137) AP. Ana Görüşü, İzmir Gutenberg Matbaası, 1963., s.13

varlığı insan olduğu esasına dayanır" (138). Cemiyet açısından; "... insan fikrinden yükselen millet görüşünü ön plâna tutmaktadır"(139). Dünya görüşü ise; "AP cemiyet içinde ferdi, insanlık âlemi içinde içtimâî bütünlüğü inkâr ya da reddetmeyen bir tutuma taraftardır" (140).

AP., 1964 yılındaki tüzüğü ile birlikte, yeni gözden geçirilen programında "refah devletinden, iktisadî refah devletinden" bahsetmektedir. Ekonomik kalkınma gayretlerinin hedefi, "fert başına düşen geliri süratle arttırmaktır" (141).

AP., Sosyal adaleti, "fakirlik ve sefalette vatandaşları eşit duruma getirmede değil, artan gelir ve yüksek refahdan herkesin kabiliyeti ve gördüğü hizmet oranında âdil bir pay almasında" görmektedir. Sosyal güvenlik konusunda, işçilerin sosyal sigortalar sistemine alınacağı belirtilmekte, sendikalar konusunda ise; "işçilerin haklı taleplerinin destekleneceği, buna karşılık sendikaların herhangi bir şekilde siyasi faaliyetlere müsaade edilmeyeceği" vurgulanmıştır. Programda plânlama "ekonomik kalkınma" için zorunlu sayılmakta olup, kamu sektörü için bağlayıcı ve emredici nitelikte olabileceği, özel sektör için ise "yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici" nitelikte olması gerektiği kabul edilmiştir (142).

AP., yabancı sermayeye karşı açık bir tutum benimsemekte, bu sermayenin, ülkenin gerçekten muhtaç olduğu dinamik sektörlerle akacağı kanısını da bildirirsinde vurgulamaktadır. Programında Liberal Kapitalizm yerine, "yaratıcı özel teşebbüsçülük" olarak nitelendirilen bir ekonomik görüşü benimsemiştir.

(138) AP. Ana Görüşü, s.14

(139) AP. Ana Görüşü, s.19

(140) AP. Ana Görüşü, s.24

(141) Abadan, 1966, Ön.Ver., s. 130

(142) Abadan, a.g.e., s.131

Dış politikada AP, CHP ve YTP. ilek paralellik gösteren ortak görüşleri, üç ana fikir etrafında toplamaktaydı (143).

1- Batı ve Batı ittifak sistemine bağlılık,

2- Bu sistemin dışında kalan komşular ve doğu bloku devletleri ile özellikle ekonomik ilişkilerin kurulması ve bu devletlere karşı geçmişte izlenen kartı dış politikadan vazgeçilmesi (144).

3- Yeni bağımsızlığını kazanan Asya ve Afrika devletlerine karşı daha anlayışlı bir politikanın izlenmesi.

C- AP'nin Muhalefet Yılları

a. 1961 Genel Seçimleri ve Koalisyon Hükümetleri

13 Ocak 1961 tarihinde siyasal partilerin faaliyetleri üzerindeki yasak kaldırıldı; ayrıca partilerin faaliyetlerine devam etmelerine ve bir ay içerisinde başvurmak kaydıyla, yeni partiler kurulmasına izin verildi.

1961 yılında, DP. mirasını üç parti bölüşmeye çalıştı. Bunlar AP, CKMP ve YTP idi. DP'nin gerçek mirasçısı olarak AP ortaya çıkmaktaydı. AP ilgilileri, yaptıkları propogandalarda sürekli olarak "Gözlerimize bakarsanız anlarsınız" temasını işlediler. Bunun yanında Menderes, polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyular keder ve isyan vurgulandığı gibi, bir çok DP'-linin yakınının aday olarak gösterilmesi (145) ve DP'yi

(143) Abadan, a.g.e., s.132

(144) İhsan Sabri Çağlayangil bu konuda şu görüşleri ileri sürmüştür. "Rusya petrolü daha ucuza veriyormuş, niye almayıayım. Fakat Kızıl Çin benden mal istiyormuş niye satmayıayım? Dostluk başka, ticaret başka. Kaldıki Amerika bana yapma dediğini kendisi yapıyor". Abadan a.g.e., s. 132

(145) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı:66, s.2090

yöneten eşraf, memur ve siyaset adamlarının (146) AP yönetiminde giderek etkinlik sağlaması bu durumu pekiştirmekteydi. AP'nin seçimlerden önceki sloganını tek cümlede toplamak mümkündür: "Af". Bütün bunlar AP'nin 1961 seçimleri sonucunda Millet Meclisinde CHP'nden sonra ikinci, senato da ise birinci sırayı almasını sağlamıştır.

1960-1961 yılları MBK döneminde halkı olumsuz yönde etkileyen ekonomik gelişmeler olmuş ve piyasalardaki durgunluğa ek olarak, 1960-1961 yıllarında tarımsal üretim de düşmüştü. Halk durumunun kötüleşmesini, DP iktidarını yıkan CHP ve onunla eşdeğer gördüğü subaylardan bilmisti (147). Bunun sonucu olarak 1961 seçimlerinde asker-sivil bürokrati temsil eden parti değil, onun karşısındaki eşraf, memur ve köylüyü temsil eden siyasal partiler kazanmıştır.

15 Ekim 1961 yılında ülkemizde ilk defa "nisbî temsil sistemi" ile milletvekili ve senatör seçimleri yapıldı. Bütün yurttaki seçimlere katılma oranı %81 oldu. Genel seçim sonuçları şöyleydi:

Tablo: 1
1961 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Oy Yüzdesi	Milletvekili	Senatör
CHP	36,7	173	36
AP	34,7	158	70
CKMP	13,9	65	28
YTD	13,7	54	16

Kaynak: Tokin, 1965, Ön.Ver., s.111

(146) Bunlar, askerlerle birlikte son zamanlarda göreve az sayıda sevk ve idareci, teknokrat ve bilim adamını da içeren-Türkiye'nin seçkinlerini oluşturmaktadır. Bülent Davar, "Az gelişmiş ülkelerde siyasi elit" (seçkinler), SBFD, XX(2): Haziran 1965, s.531-535

(147) Cem, 1986, Ön.Ver., s.402

1961 Genel seçimlerinden çıkan anlam açıktı: 27 Mayıs ihtilâlinin etkileri hızla ortadan kalkıyordu. Ayrıca, Menderes rejiminin arkasında büyük bir sempatisan kitlesi bıraktığı ortaya çıkmıştı (148).

1961 Seçimi, tabandaki parçalanmaya karşın AP açısından bir başarı olarak kabul edilebilir. Çünkü yüzde 35'e yakın oy alarak Millet Meclisinde ikinci, senato'da birinci parti olmuştu. Seçimlerden sonra ilk siyasal bunalım ise Cumhurbaşkanlığı seçiminde ortaya çıktı. AP'nin Ali Fuat Başgil'i Cumhurbaşkanı adayı olarak ortaya çıkarması bir siyasal gerginlik yarattı. Çünkü MBK'nin, dolayısıyla ordunun adayı Cemal Gürsel'di. AP'nin ve Gümüşpala'nın ikna edilmesi sonucu Ali Fuat Başgil hem adaylıktan, hem de milletvekilliğinden ayrıldı (149). 26 Ekim 1961 yılında Cemal Gürsel, Meclis çoğunluğu tarafından Cumhurbaşkanlığına seçildi (150).

Parlamentoya giren siyasal partilerden hiç birisi tek başına çoğunluğu sağlayamamıştı. Bu nedenle, zorunlu olarak bir koalisyon hükümetinin kurulması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, mecliste en fazla üyeye sahip olan İsmet İnönü'yü hükümeti kurmakla görevlendirdi CKMP koalisyonunda görev almak istemedi AP ise uzun tartışmalardan sonra, biraz da Gümüşpala'nın baskısı ile, koalisyon önerisini kabul etti (151). Böylece imkânsız gibi görünen AP - CHP koalisyonu 20 Kasım 1961'de kuruldu.

İnönü başkanlığında kurulan koalisyon hükümetine katılma, AP'ne o dönemin etkin çevrelerinde prestij kazandırdığı gibi, kendini resmen kabul ettirmesine de yardımcı oldu. Bunun yanında AP, genel bir siyasal af istemini gündeme getirerek bu konuda ısrarlı çabalarını sürdürüyordu (152). Bu çabaların sonucunda, sağlık

(148) J.M. Landau, Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar, İkinci Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları No: 3, Bilimsel Eserler Dizisi No: 1, Ankara, 1979, s.24

(149) Çavdar, "Demokratik Parti", Sayı:66, s.2090

(150) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.112

(151) Tokin a.g.e., s.112

(152) Çavdar, a.g.m., s.2091

nedenleriyle hapisanelerden salıvermeler oldu. Bu arada Celâl Bayar'ın sağlık nedeniyle hapisaneden çıkarılması üzerine, Ankara'da aleyhte gösteriler yapıldı. Kızılay'da AP. Genel Merkez Binası taşlandı ve AP'yi destekleyen gazeteler tahrip edildi.

AP'nin "af" konusundaki ısrarlarının verdiği rahatsızlığın yanısıra, etkili sosyal ve ekonomik reformlara taraftar olduklarını ileri süren Albay Talat Aydemir ve arkadaşları;

"27 Mayıs ihtilâlinin hedefine ulaşmamış olması... parlamento içinde bir kısım siyasetçilerin kasıtlı tutumları ile Türk Silâhlı Kuvvetleri ile Türk milletinin birbirinden ayrı gibi gösterilmeye çalışılması.... istikrarlı bir hükümet kurulması ve bu yüzden de asıl memleket davalarının ele alınmaması..."(153).

gibi düşünceler ileri sürerek, 1961 seçimlerinden dört ay sonra "koalisyon hükümetinin başarısızlığı(154) gerekçesi ile 22 Şubat 1962'de Jakoben diktacı bir hükümet darbesine girişmişlerdi. Hükümet bu harekete katılan 20 üst rütbeli subay ile 69 subayı emekliye sevketti.

AP. Genel İdare Kurulu ile CHP arasında af konusunda varılan anlaşma, AP grubu tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine İsmet İnönü, "Artık Adalet Partisi ile birlikte çalışamayız, bu gemiyi birlikte yürütemeyiz" (155) diyarak 30 Mayıs 1962'de Başbakanlıktan istifa etti. Böylece AP'nin ve CHP'nin işbirliği ile 20 Kasım 1961'de kurulmuş olan Birinci Koalisyon Hükümeti, siyasal suçların affı konusunda çıkan anlaşmazlık nedeni ile 31 Mayıs 1962'de istifa etmiş oldu.

(153) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.114

(154) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.105

(155) Tokin, 1965, a.g.e., s.115

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hükümet kurma görevini yine İsmet İnönü'ye verdi. İkinci koalisyon hükümeti CKMP., YTP, CHP ve bağımsızların yardımıyla 25 Haziran 1962'de kuruldu. Hükümet tarafından hazırlanan kısmî af tasarısı, üçlü koalisyon hükümeti ve senato komisyonu kararlarıyla 8 Ekim 1962 tarihinde kabul edildi (156). Bu af tasarısı ile DP döneminin birinci derecede sorumluluğunu taşımayanlar ve Anayasayı ihlâl dışında herhangi bir yolsuzluğu tesbit edilmeyenler ile cezalarının önemli bölümünü çekmiş olanlar affedildiler.

İkinci koalisyon hükümeti döneminin önemli olaylarından birisi de, Celâl Bayar'ın tahliyesi üzerine çıkan olaylardır. Celâl Bayar'ın hastalığı nedeniyle, Kayseri cezaevinden Ankara'ya gelişinde eski Demokrat partililer ve Adalet partililer duygularını ortaya döktüler. Bunun yanında 22 Mart 1963 tarihinde Celâl Bayar'ın tahliyesi nedeniyle Ankara, İstanbul ve İzmir'de protesto mitingleri yapıldı. Bazı gazetelerin binaları ile AP binası taşlandı. 27 Mayıs 1960 ihtilâline bağlılıklarını belirten Üniversiteli gençler ile AP'li-ler arasında İstanbul'da çatışma çıktı. Bundan başka, Ankara'da AP binasında gösteri yapan gençlere "komünistler" diye bağırılması üzerine gençler, parti binasını tahrip ettiler (157). Bu arada AP meclisten çekilme kararı verdi.

Böyle gergin bir siyasal ortamda, 20 Mayıs 1963 tarihinde Ankara'da Harp Okulu ve Tank Okulu öğrencilerinin de katıldığı askerî bir ihtilâl darbesi girişi yapıldı. İhtilâl Komitesi Başkanı Talât Aydemir adı ile yayınlanan bildiride, "Türk Silâhlı Kuvvetlerinin idareyi ele aldığı, parlamentonun feshedildiği ve siyasi partilerin kapatıldığı" ilân edildi (158).

---

(156) Tokin, a.g.e., s.115

(157) Tokin, a.g.e., s.118

(158) Tokin, a.g.e., s.119

Bunun üzerine hükümete bağlı kuvvetler duruma müdahale etti ve ihtilâl girişimi önlendi. Yapılan yargılamalar sonunda, Talât Aydemir ve Fethi Gürcan idama mahkûm edildiler.

17 Kasım 1963'de yapılan mahalli seçimlerde AP, oyların yüzde 46'sını, CHP de oyların yüzde 37'sini aldı. YTP. ve CKMP. büyük oy kaybına uğradılar. Bunun üzerine bu iki parti hükümetten çekilme kararı aldı. Hükümet, Kennedy'nin cenaze töreninde bulunmak üzere Amerika'ya giden Başbakan İnönü'nün yurda dönüşünden sonra 2 Aralık 1963'te istifasını sundu (159).

Üçüncü koalisyon hükümetini kurma görevi bu defa AP. Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya verildi. Yaptığı temaslar sonucunda "hükümet teşkili vazifesinin tahakkukuna imkân görmediğini" (160) Cumhur Başkanı Cemal Gürsel'e bildirdi. Gürsel, hükümet kurma görevini yeniden İsmet İnönü'ye verdi. CHP ve bağımsızların desteği ile üçüncü İnönü Hükümeti 25 Aralık 1963 tarihinde (161) kuruldu. YTP ve CKMP, İnönü'nün kurduğu bu azınlık hükümetine destek verdiler. Ancak hükümet, çalışmalarında bu iki partiyi konuların dışında tutmuş ve bu partilerin desteğini kaybetmeye başlamıştı. Bunun yanı sıra AP., bu hükümet iş başında iken seçimlere gidilemeyeceğini, bu durumlarda seçimlerde güvenlik olamayacağını, bu nedenle hükümetin düşürülmesi gerektiğini ve İnönü'süz bir iktidarın da bu memleketi idare edebileceğini (162) ileri sürmüştü.

(159) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.105

(160) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.127

(161) Tokin, a.g.e., s.134

(162) Türkiye'nin 42 Hükümeti, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50.Yıldönümü Yayınları:2, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.99

nin kim olacağı konusu gelmiştir. Genel Başkanlık için en doğal oday olarak, partinin örgütlenmesini hemen hemen tek başına gerçekleştiren Dr. Saadettin Bilgiç görülmüyordu. İkinci bir aday olarak da, adı sadece belirli çevrelerde bilinen Süleyman Demirel ortaya çıktı. Bu gelişme ile birlikte, Saadettin Bilgiç'e yönelik "tutuculuk ve Atatürk ilkelerine ters düşen davranışları" konusunda bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyaya AP'yi destekleyen bazı gazeteler de katılıyordu. Süleyman Demirel ise, batılı davranışları, iş çevrelerine yakınlığı, hatta ABD Başkanı Johnson'a olan bağlılığı, günlerce anlatılarak yükseltiliyordu (163). Kasım 1964 Kongresine bu hava içerisinde girildi. Bu arada kendisinin mason olduğu iddia edilince, mason locasından elde edilmiş üye olmadığına dair bir belge elden ele gezdirildi ve fotokopileri gazetelere gönderildi (164). Seçim bu koşullar altında Demirel'in Saadettin Bilgiç'e beş yüz oy farkı yaparak AP Genel Başkanlığını kazanması biçiminde sonuçlandı (165).

Süleyman Demirel'in AP Genel Başkanlığına seçilmesini değerlendiren "Forum" dergisine göre "AP, batılı değer ölçülerine sahip, medenî, mutedil, tek-tekokrat birini başa getirmekle, klâsik ölçülerin dar

Üçüncü koalisyon döneminde AP açısından çok önemli bir olay gerçekleşti. 5 Haziran 1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın ölümüyle gündeme AP Genel Başka-

---

(163) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı: 66, s.2091

(164) Çavdar, a.g.m., s.201

(165) Bu konuda daha geniş bilgi ileride verilecektir.

dar kalıbını aşmıştır (166). Saadettin Bilgiç'in bu yenilgisi, ileride AP içerisinde oluşacak siyasal bunalımların önemli nedenlerinden biri olacaktı.

Bu arada Celâl Bayar, 6 Kasım 1964 tarihinde Kayseri Cezaevinde bir kalp krizi geçirdi. Bunun üzerine 7 Kasım 1964 tarihinde Kayseri Cezaevinden tahliye edildi. Celâl Bayar'ın tahliyesi bu sefer hiç bir olaya neden olmadı (167). Bir başka gelişme de, Silâhlı Kuvvetlerin Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay imzasıyla Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e, B.M.M. Başkanı Fuat Sirmen'e, Başkan İsmet İnönü'ye ve siyasal parti liderlerine; basında, parti kongrelerinde ve B.M.M.'de silâhlı kuvvetlere yönelik tutum ve davranışlarından dolayı gönderilen uyarı olmuştur (168). Bunun üzerine, 22 Kasım 1964 ve 7 Aralık 1964 tarihinde Çankaya'da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında bütün siyasal partilerinde katıldığı iki toplantı yapıldı. Toplantı sonunda Cumhurbaşkanlığı tarafından bir bildiri yayınlandı. Bildiride, ana sonuç şu ifadelerle belirtiliyordu:

"Siyasi partiler, inandığımız ve yaşatılmasında azimli olduğumuz demokratik rejimin vazgeçilmez unsurlarıdır. Fakat tarihin hiçbir devrinde, hiçbir ülkede, siyasi partiler kendilerine vucud veren Anayasa rejiminin meşruiyetinin istismar edilmesine müsaade etmedikleri ve bundan daha vahim olarak, devletin beka ve güven müesseselerinin başında olan ordusuna dil uzatılmasını veya uzatılmış olduğu iddiasını müsamaha veya Sükût ile karşılamamışlardır" (169).

(166) Forum, "Adalet Partisi Kurultayı", Sayı:256, Aralık 1964,s.4

(167) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.123

(168) Tokin a.g.e., s.125

(169) Tokin, a.g.e., s.129

Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın uyarı mektubu, siyasal partilerce farklı şekilde yorumlandı. CHP yöneticileri, uyarıyı kendi tutumlarının lehine bir davranış şeklinde görmeye ve göstermeye çalıştılar. AP ise, uyarıyı, CHP'nin bir oyunu şeklinde yorumladı. CHP'nin AP. aleyhinde bir hava yaratmak için mektubu yazdırdığı ileri sürüldü (170).

Üçüncü koalisyon hükümetini düşürmeye karar veren AP., diğer siyasi partiler ile temasa geçtiler ve bir muhalefet cehpesi kurdular 1965 yılı bütçesine aleyhte oy vererek hükümeti düşürmeye karar verdiler. Bu sırada AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, AP ortak grubunda yaptığı konuşmada (171), 1965 yılı bütçesinin bir seçim bütçesi olduğunu, hiçbir icraatın yapılmadığını, ekonomik, politik yönünden vatandaş sıkıntıya soktuğunu, kalkınmanın vatandaşa intikal ettirilmediğini ileri sürdü. Nitekim 13 Şubat 1965 bütçesi görüşülürken verilen red oyları sonucu İnönü hükümeti düştü.

Dördüncü koalisyon hükümeti, bağımsız başbakan eski DP'lılerden Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında 20 Şubat 1965 tarihinde kuruldu. Bu koalisyonda CHP dışındaki partiler görev aldı. Süleyman Demirel-meclis üyesi olmadığı için-hükümete dışardan Başbakan yardımcısı olarak katıldı. Bu hükümet, 10 Ekim 1965 tarihine kadar görev yaptı.

Dördüncü koalisyon hükümeti, CHP dışındaki tüm partilerin bir nevi cephe oluşturması şeklinde kurulmuştu. Böyle bir hükümetin kurulmasıyla CHP., 27 Mayıs'tan önce olduğu gibi muhalefete geçmiş oldu.

1961-1965 koalisyonlar döneminde Türk siyasal hayatını etkileyen çeşitli olaylar, netice itibarıyla büyük şehirlerin bazı sosyal gruplarını etkilemiş,

---

(170) Tokin, a.g.e., s.125

(171) Tokin, a.g.e., s.135

(172)

buna karşılık geniş halk kitlelerinin benimsedikleri siyasal davranışlarda önemli bir değişiklik yapmamıştır (172), bunun yanı sıra, Talât Aydemir'in "Jakoben diktacı" darbe girişimleri, AP üzerindeki "millî devrim ordusu" tehditleri, polisin gözleri önünde AP binasının Ankara'nın göbeğinde tahrip edilmesi ve "ile-rici" gençlik hareketleri olmuştur. Bütün bunlar halka, "aradığı adresi" gösteren trafik işaretleri gibi etki yapıyordu. Nitekim geniş halk kitleleri, gerek 17 Kasım 1963 tarihli mahallî seçimlerde, gerekse 7 Haziran 1964 kısmi senato seçimlerinde AP'ye mutlak çoğunluk oranında oy vermiş ve bütün bu siyasal hayatı etkileyen olaylar, tartışmaların yön değiştirerek ideolojik alana doğru kaymaya başlamasına neden olmuştur.

AP' ilk yıllarında, yassıada mahkemeleri sonucunda çeşitli hürriyeti kısıtlayıcı cezalara çarptırılan DP'nin devamı olarak kabul edilmesine rağmen, kısa sürede büyük gelişmeler kaydetti. 1961 seçimlerinde hazırlamış olduğu seçim beyannamesinin gelenekçi ve bir bakıma statik niteliklerine rağmen, bu parti kısa bir süre içinde hızlı bir sosyal hareket, HEBERLE'nin deyişiyle, "biz" duygusu hakim bir mücadele ortaklığı haline gelmiştir (173).

b. I. Büyük Kongre

AP I. Büyük Kongresi 6 Ekim 1962 tarihinde Ankara'da toplandı. Kongre, AP merkez idare kurulu çalışma raporunun okunmasıyla açıldı. Raporda, AP'nin vatandaşlar arasında din, mezhep, düşünce ve ırk farkı gözetmediği ve milletin ancak çok partili hukuk rejimi içinde idare edilebileceğine kayıtsız şartsız

---

(172) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.106

(173) Abadan, a.g.e., s.119

inandığı belirtilerek, AP., Batı anlamında bir demokrasiyi mutlak millî irade hakimiyetine bütün kuvvet ve gücünü kullanarak tesis ve idame ettirme davasını benimsemiş bir teşekküldür" ifadesiyle, partinin "demokrasi ve milli irade" kavramlarına özellikle önem verdiği vurgulanmıştır (174).

Çalışma raporunda Atatürk ilkelerinin benimsendiği, bunun yanında "Ne Atatürk, ne de Atatürk İnkı-lâpları"nın yaşayışına, doğan ve doğacak olan nesillerin varlığına sinmiş, malolmuş bir ideolizm" olduğu belirtilmiş ve komünizme karşı Türkiye'de başlıca te-minatın AP olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, genel bir siyasal affın ülkeye huzur getireceği prensibi savunulmuştur (175).

AP. I.Büyük Kongresinde daha sonra Genel Başkan Ragıp Gümüşpala bir konuşma yaptı. Konuşmasına AP nasıl ve niçin kurulduğunu ve bu partinin Türk siyasal tarihindeki yerini ve önemini açıklamakla başladı. 27 Mayıs 1960 ihtilâli ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirdi: "Biz 27 Mayıs'ın herhangi bir zümenin yararına yapılmış bir hareket olmadığını biliyoruz. Onu bu memlekette gerçekleri ve müesseseleriyle kurup yaşatmak isteyen bir hareket olarak anlamış ve ona böylece uymuş insanlarız" (176).

Bunun yanı sıra 27 Mayıs'ı çıkarlarına âlet etmeye çalışanların karşısında olacaklarını da ifade etmiştir. Bu açıklamalarıyla, partinin başına gelebilecek tehlikelerden korunmaya çalıştığı gibi aynı zamanda 27 Mayıs 1960 ihtilâl havasının yok olmasını istediği anlaşılmaktadır.

---

(174) Adalet Partisi I. Büyük Kongresi, Orijinal Matbaa, Ankara, 1962, s.16

(175) Adalet Partisi I.Büyük Kongresi, s.16

(176) Adalet Partisi I.Büyük Kongresi, "Ragıp Gümüşpala'nın konuşması", s.17

Ragıp Gümüşpala konuşmasında ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik konularına ilişkin görüşlerini ortaya koydu. Gümüşpala, "... memleketin ziraat davaları toprak tevzi etmek suretiyle halledilmiş bulunsa idi, takriben 20 senedir tatbikine çalışılan bu mevzuda hiç olmazsa bir arpa boyu yol alınmış olurdu.." ve "...Bugün tatbik edilmesi düşünülen toprak reformu, saçayağını tek ayak üzerinde durdurmak gibi bir hünerin tahakkukuna çalışılmasıdır" diyerek, mevcut toprak reformu anlayışının karşısında olduğunu belirtmiş ve AP'nin toprak reformundan, "...kuru kuruya bir toprak tevzii değil envanteriyle, kredisile birlikte müstahsili aktif hale getirecek bir zirai reform"(177) anladığını açıklamıştır. Ülkenin kalkınmasında özel sektörün lâayık olduğu yeri alması gerektiğini belirtmiş ve "kalkınmamızı kısa zamanda temin etmenin en mühim çarelerinin birisi ecnebi sermayenin memleketimize gelmesini teşvik eylemektir" (178) diyerek kalkınmak için yabancı sermayeye taraftar olduğunu ifade etmiştir. Vergi sistemini de eleştirerek "Ağır ve tahammülsüz vergi yükü ile devlet yatırımlarını temine uğraşmak her yatırımın temellerine vatandaşların ızdıraplarını akıtmak olacaktır" dedi.

Gümüşpala konuşmasında, antidemokratik ve Anayasa aykırı kanunların bir an evvel ayıklanmasının gerekliliği üzerinde durarak, siyasal af konusunda düşüncelerini; "Beklenen huzurun, milletin muhtaç olduğu ve menfaatlerimizin bizde görmeyi arzuladıkları iç düzenin gelebilmesi için... zindanlarımızda tek siyasi mahkûmun kalmaması şarttır" (179) şeklinde ifade ederek liberal bir tavır sergilemiştir. Dış politikada AP'nin Nato'ya bağlılığını tekrarlayarak bu konudaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: "Bizim dış siyaset hakkındaki

(177) Adalet Partisi I.Büyük Kongresi, "Ragıp Gümüşpala'nın konuşması", s.17

(178) Adalet Partisi I.Kongresi, "Ragıp Gümüşpala'nın konuşması", s.17

(179) Adalet Partisi I.Büyük Kongresi, "Ragıp Gümüşpala'nın konuşması", s.22

görüşümüz, müdafaa paktları blokundan ayrılmamak, güvenliğimizi açıkta bırakmamak ve nötralist bir siyaset takibine yanaşmamak suretinde hulâsa olunabilir"(180).

Gerek Merkez İdare Kurulunun çalışma raporundaki açıklamalar, gerekse Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın açıklamalarından anlaşıldığı gibi, AP'nin siyasal ve ekonomik politikaları, DP'ninki ile çok yakın bir benzerlik içindedir.

c. Muhalefet Dönemindeki Siyaset Ortamı

1. Sosyal Oluşumlar

Türkiye'nin 1946 yılından bu yana değişen sosyal yapısı, yeni menfaat ve baskı grupları yaratmış ve bu gruplar kendilerine sağlanmış güven ortamı içinde belli ölçüde ekonomik ve sosyal üstünlükler sağlamak için örgütlenmeye başlamışlardı. İşveren sendikaları, ticaret odaları, iş adamları grupları yardımıyla gelişen bu çoğulcu sosyal düzenin ulaşmak istediğini güvenli özel teşebbüs alanına karşılık, işçi sendikaları, gençlik örgütleri, öğretmen sendikaları ve bir kısım kamu sektörü uzmanları da bu çoğulcu sosyal düzen içinde gelişmeye yönelik bir takım çabalara girişmişlerdi.(181).

1961 Anayasası ile gelen özgürlük düzeni içinde Türkiye'de 1960-1965 yılları arasında en önemli toplumsal gelişme, sosyal alanda sınıf ve grupların ağırlık kazanması olmuştur. Daha çok meslekî grupların örgütlenmesi sonucu ortaya çıkan bu durum, Türkiye'de sosyal tabakalaşmanın hızlandığını göstermektedir. Şöyleki;

---

(180) Adalet Partisi I.Büyük Kongresi, "Ragıp Gümüşpala'nın konuşması", s.25

(181) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.108

13 Mart 1965 tarihinde kozlu maden ocaklarında düzenlenen grev, seçim kampanyası sırasında Türk-İş merkezinin aranması, örgütlenmiş yüksek öğrenim gençliğinin milletvekili zamları, petrol konusu ve karakurt olaylarına karşı davranışları; Öğretmenler Federasyonunun bağlı bulunduğu Milli Eğitim Bakanlığından köy çocuklarının eğitimi ile ilgili rasyonel tedbirlerin alınmasını istemeleri (182), 1965 Türkiye'sinde bazı fikir merkezlerinin varlığına bir işarettir.

Öte yandan, 1965 yılına doğru % 18'den % 30'a yükselen Türkiye'nin şehir nüfusu, yeni bir orta sınıfın doğuşuna yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğunda aydın, asker ve mülkî gruplardan oluşan orta sınıf, giderek ticaret, hizmetler, taahhüt işleri, esnafılık, zanaatkârlık gibi faaliyetlere giren yeni bir orta sınıfa bırakmıştı. Bu yeni orta sınıfın, ekonomide liberal, siyasette gelenekçi tercihleri dolaylı olarak köylüyü de etkilemiş ve serbest teşebbüs, mülk edinme ve menfaatlerini güven altına alma özlemi içine girmişlerdi (183).

Yeni oluşan bu orta sınıftakilerin, daha önce geniş ölçüde devlet bürokrasisine mensup olan seçkinlerden farklı amaç ve özlemler taşımaları, Türkiye'de uzun yıllar seçimler sırasında secmen davranışlarını etkilemeye devam etmiştir ve de gelecektir.

2- İdeolojik Oluşumlar

Türkiye'nin son yüzyıllık siyasal tarihinin belli başlı aşama noktaları gözden geçirildiğinde, yoğun bir hürriyet mücadelesini takiben genellikle değişik düşünce merkezleri etrafında toplanan ideolojik çatışmaların geliştiği görülmektedir.

---

(182) Abadan, a.g.e., s.109

(183) Abadan, a.g.e., s.110

1961 Anayasası ile kurulan yeni siyasal düzen, 1960'a kadar olan siyasal ortamdan çok farklı bir atmosfer yaratmıştır. Böyle bir ortamda milliyetçilik, batıcılık ve liberalizm gibi köklü düşünce akımları yanında sosyalizm de süratle yayılmaya başlamıştı. Buna bağlı olarak, 18 Aralık 1962'de "Sosyalist Kültür Derneği" ve "Türkiye İşçi Partisi" gibi sosyalist örgütler kurulmaya başlamıştı. İngilteredeki FABIAN (184) derneğini hatırlatan "Sosyalist Kültür Derneği"nin yayınlanan bildirisinde demokratik bir düzen içinde hızlı, sömürücü olmayan bir kalkınma amacı güttüğünü belirtmektedir (185).

Doğan Avcıoğlu, Çetin Altan, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal gibi bazı sosyalist yazarlar, Türk Kamu oyunun dikkatini köklü değişmeler talep eden bu akım üzerine toplamış ve bu yoldan sosyalist fikirler, Türk fikir tarihinde ilk defa olarak açık bir ideolojik kutuplaşmaya yol açmıştır. Sol kutupta yer alanlar, muhafazakâr mukaddesatçı-milliyetçilere, yabancı sermayeye taraftar olanlara ve liberal ekonomi taraftarlarına karşı cephe almışlardır (186).

Buna karşılık, sağ cephede yer alanlar, genişleyen sosyalist akımı durdurmak amacıyla, 1965'den itibaren ülkenin her tarafında kurulan "Türkiye Komünizimle Mücadele Derneği"nin faaliyetlerini geniş ölçüde desteklemişlerdi. Bu dernek; zararlı fikir akımlarına karşı, millî şuuru uyanık tutmak amacı ile kurulduğunu belirtmiş ve tüzüğünde de sosyal adalete taraftar ve toplumcu niteliklere sahip olduğunu vurgulamıştır (187).

---

(184) Fabianisme: İngiltere'de Prof.Th.Davidson'un başkanlığında küçük bir grup tarafından kurulan sosyalist teşebbüs (1883). Fabian doktrininin esası kapitalizm'den sosyalizm'e doğru sürekli bir gelişme olduğu fikridir. Bu birlikte en çok rol oynayan Sidney Webb (1886) ve Bernard Shaw (1889) oldu. Hilmi Ziya Ülgen, Sosyoloji Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969

(185) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.111

(186) Abadan, a.g.e., s.111

(187) Abadan a.g.e., s.112

Böylece giderek yoğunlaşan siyasal mücadele, 1965 yılında fikir çatışması halinden çıkıp zaman zaman sokak kavgalarına dönüşmüştü. Bu arada CKMP'nin eski 27 Mayıs'cılardan bir grubun eline geçmesi, ideolojik cephenin sağ kesiminde biri liberal, diğeri otoriter olmak üzere farklı iki görüş çatallaşması yaratmıştır (188). Bu siyasal ortamın en belirgin özelliği, bir yandan geleneksel Sovyet düşmanlığı ile şehirlerin bir kısmında oldukça yaygın bulunan Amerikan aleyhtarlığı idi.

sonuç olarak; Türk fikir tarihinde ilk defa olarak açık bir ideolojik kutuplaşmanın yanında, 1960'lar da kamu oyunun en çarpıcı yönlerinden biri de, bir bakıma önceki yaygın anti-komünizmin olduğu gibi yansıması olan Amerikan aleyhtarlığı duygularının gelişmesi olmuştur. Oluşan bu ideolojik kutuplaşma 1965 seçimlerinden başlayarak diğer bütün seçimleri de etkilemeye devam etmiştir.

---

(188) Abadan, a.g.e., s.112

İKİNCİ BÖLÜM

II- İKTİDAR DÖNEMİ

1- AP ve 1965 GENEL SEÇİMLERİ

A. 1961 Anayasasına Göre Türkiye'de Siyasal Partiler

a. Türk Siyasal Partiler Yasası

1961 Anayasasının hazırlanması için, M.B.K.tarafından görevlendirilen İstanbul Komisyonu (1) üyelerinin büyük çoğunluğu, siyasal partilerin iktidar hırsları ve samimiyetsizlik nedeniyle demokrasiyi soysuzlaştırmış oldukları düşüncesinde idiler. İ.Arsel'in belirttiğine göre, İstanbul Komisyonunun üyeleri gerek siyasi partiler, gerekse politika adamlarına karşı aşırı bir güvensizlik besliyorlardı. Dilekleri, çoğunluk istabdadına engel olan, siyasî kuvvetin soysuzlaşmasını önleyen bir rejim kurmaktı (2).

İstanbul Komisyonu'nun çalışmalarının yanı sıra S B F İdarî İlimler Enstitüsü de bir Anayasa Tasarısı geliştirmişti. S.B.F.'nin gerekçeli Anayasa Tasarısı'nın 15.inci maddesine göre, "Siyasî Partiler, millî iradenin oluşumuna katılan kuruluşlardır (3).

1961 Anayasa Tasarısında siyasal partileri ilgilendiren hükümler 56. ve 57. maddelerde tesbit edilmiştir. Bunlardan 56. madde: "parti kurma hakkı ve partilerin siyasî hayattaki yeri" yan matlabı altında

---

(1) M.B.K. 28.5.1960 tarih ve 13 sayılı tebliği. İstanbul ilim komisyonu adı ile kurulan bu komisyon, yedisi İstanbul Üniversitesine, üçü Ankara Üniversitesine mensup on bilim adamından oluşturulmuştu. Abadan, 1966, Ön.Ver., s.26

(2) Abadan, a.g.e., s.26

(3) S.B.F. Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi hakkındaki görüşü, SBF Yayını, Ankara, 1960, s.21-22

"vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasi partiler önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasi partiler ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" hükmünü kapsamaktadır.

57. Maddede ise, "partilerin uyacakları esaslar" toplanmaktadır. Buna göre, "siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelere ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır" hükmü yer almaktaydı.

Anayasanın geçici maddesinde de, T.B.M.M. ilk toplandığı tarihten itibaren iki yıl içinde dağınık halde bulunan ve düzenlenmesi gereken kanunlar arasında siyasal partiler kanunu ön plâna alınmıştır.

Anayasanın siyasal partilerle ilgili geçici maddesine dayanarak, siyasal partileri düzenlemek üzere Hükümet, hazırladığı tasarıyı 2.10.1963 tarihinde Başbakan İnönü'nün tezkeresi ile T.B.M.M.'ne havale etti (4). Hükümet tasarısı beş bölümden oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi genel esaslar, ikincisi siyasal partilerin teşkilâtlanması, üçüncüsü malî hükümler, dördüncüsü parti yasaklamaları ve beşincisi siyasal partilerin kapatılmaları ile ilgili idiler.

Hükümet tasarısı, uzun ve sert tartışmalardan sonra 13 Temmuz 1964 tarihinde kanunlaşmıştır. Bu arada "siyasal partiler kanunu tasarısı" üzerinde anlaşma sağlamak amacıyla siyasal partiler, bir dizi toplantı sonunda bir protokol imzaladılar (5).

(4) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.51

(5) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.129

Tasariyı savunanlar, siyasal hayatımızdaki karkaşanın bu tasarı sayesinde son bulacağını, siyasal partiler arasındaki olumsuz kavgaları önleyeceğini ve ülkeye huzurun geleceğini ileri sürüyorlardı. Tasarıya karşı olanlar ise, siyasal parti çalışmalarının kısıtlanacağını, demokratik olmadığını ve bir çok noktalarda anayasaya sırt çevirdiğini ileri sürüyorlardı (6).

1961 Anayasasında yer alan Türk siyasal partiler tasarısının kanunlaşması AP açısından üç safhada gerçekleşmiştir. Tasarı ilk önce AP tarafından büyük bir endişeyle karşılanmış, daha sonra tasarıya hoşgörü ile bakmış ve İnönü Hükümetinden sonra da AP tarafından benimsenmiştir.

Türk siyasal partiler yasası, birçok seçimi etkilediği gibi, siyasal hayatı normatif kalıplar içerisinde sığdırmanın güçlüklerini de göstermiştir.

b. Türkiye'de 1965 Seçimlerinde Seçim Sistemi ve AP'nin Bu Sisteme Muhalefeti

"Seçimlerin Temel Hükümleri Kanununda", 1965 yılının başında ve ortasında yapılan iki değişiklik, gerek T.B.M.M., gerekse basın ve kamuoyunda çeşitli tepki ve yorumlara yol açmıştı. T.B.M.M. içinde özellikle AP'nin oldukça sert muhalefeti ile karşılaşmıştı.

Üçüncü İnönü Koalisyon Hükümeti tarafından T.B.M.M.'ne 7 Ocak 1965 tarihinde getirilen Seçim Kanunundaki değişiklikler içinde "milli bakiye", "birleşik oy pusulası" ve "ön seçimler" esasları önemli bir yer almaktaydı. Seçim kanunundaki bu değişikliklere göre;

---

(6) Tokin, a.g.e., s.130

1- Genel seçimlerin 10 Ekim 1965 tarihinde yapılması,

2- Bu seçimde "millî bakiye" esasının uygulanması,

3- Mecliste grubu olan partilerin hiç bir ilde teşkilâtları bulunmasa dahi, 15 ilde aday göstermek şartıyla seçime katılabilmeleri,

4- Partilere genel merkez kontenjan hakkının tanınması, ilkelerini teklif etmekteydi.

AP, Seçim sisteminde yapılmak istenen bu değişikliklerin siyasal istikrarsızlıklara yol açacağını ileri sürerek, bu sistem uygulandığı takdirde güçlü hükümetler kurma imkânının kalmayacağını ve hükümet buhranlarının birbirini takip edeceğini belirtmiştir. Ayrıca yapılmak istenen değişikliklerin doğrudan doğruya AP'ni hedef aldığı da özellikle vurgulanmıştır.

AP, bu tasarıya baştan itibaren muhalefet etmiş, bu tutum ve görüşünü hem T.B.M.M.'de, hem de seçim kampanyası sırasında sürdürmüştür.

AP, Genel Başkan Vekili Dr.Faruk Sükan, CHP'nin vaktiyle kurucu meclis çalışmaları sırasında "millî bakiye" sisteminin Türk sosyal bünyesine uygun düşmediği tezini savunduğunu hatırlatarak, Endonezya'dan başka hiçbir ülkede uygulamayan bu sistemin "hesabı zor ve karışık" olduğunu ileri sürmüştür (7). Tasarı nedeniyle özel bir toplantı yapan AP parlâmento grubu oybirliği ile şu kararı almıştır: 1) Seçim sathı mai-line girilmiş olması nedeniyle yürürlükteki seçim kanunlarında yapılacak her türlü değişikliğe AP karşıdır. 2) Münhasıran Millî Bakiye kanununa ait olmak üzere mecliste engellemeye başvurulacaktır (8).

(7) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.91

(8) Abadan, a.g.e., s.92

Tasarının T.B.M.M.'de görüşülmesi sırasında AP grubu adına konuşan Talat Asal, "Bu tasarı azınlığın çoğunluğa hakimiyetine sebep olacaktır. Millet ikili sistemi istemediğini seçimlerde isbat etmiştir. Bu kanun millet çoğunluğunun iradesine baraj kurmak için çıkarılmak istenmektedir. Teşkilâtsız partilerin seçime katılmaları, penguenleri bile güldürecektir"(9). demiştir.

Millî Bakiye sistemi üzerinde geçici komisyonda yapılan konuşmalarda ise, AP'den Talât Asal tasarının AP'yi hedef tutmasına rağmen amacına ulaşamayacağını ileri sürmüş ve "AP., milletin gönlündeki iktidardır, kim ne derse desin, sayılar bunu haykırmaktadır. CHP ise tek ayakla da olsa iktidarda kalmayı menfaatlerine uygun bulmaktadır" şeklinde konuşmuştur (10). Ayrıca AP'li üyeler de tasarının aleyhinde oy kullanmışlardır.

Millet Meclisinin 22 Ocak 1965 gece celsesinde yapılan görüşmeler sırasında, seçim kanunu tasarısına birleşik oy pusulası kullanılmasının eklenmesi istendiğinde, AP meclisi tekretmiştir. AP, sözcüsü Talât Asal ise, "tasarının ekspres sürati ile parlamentodan geçirilmesi için yapılan çalışmaların içtüzüğe aykırı olduğunu belirterek, vergi veren, askere giden vatandaş, oylarından mahrum edilmek isteniyor" demiştir (11).

Millî Bakiye sisteminin kabulü üzerine AP seçim kanununun usulsüz şekilde görüşülmüş olduğunu bildiren bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgede seçim kanununda yapılan değişikliklerin bir zarurettten doğmadığı,

---

(9) Abadan, a.g.e., s.92

(10) Abadan, a.g.e., s.92

(11) Abadan, a.g.e., s.94

sadece bir siyasal partinin çıkarları uğruna yapılmış olduğu belirtilmekte, bu değişikliğin seçimde güven-sizlik uyandıracağı ve birleşik oy pusulalarının yüz-binlerce oyun iptaline sebep olacağı belirtilmiştir(12).

AP., Milli Bakiye seçim sistemine tepkisini 1965 seçimlerinde de sürdürmüştü. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel 4.10.1965 tarihinde Sakaryada yaptığı seçim konuşmasında, "Bugünkü sistem siyasî muarızlarımızın nisbi temsil olursa, belki iktidara geliriz düşüncelerinin bir neticesi olmuştur" şeklinde dedikten sonra, "şayet önümüzdeki seçimler, yeniden bir koalisyon düzeni ortaya çıkarırsa, bu takdirde iki şey olacaktır. Ya millî bakiye ve müşterek oy pusulasını kaldırarak yeniden seçime gitmek icabedecek veyahut yeni bir atalet, anarşi, türlü çeşitli çekişmeler devrine girecektir"(13). diyerek millî bakiye seçim sistemine olan muhalefetini vurgulamıştır.

Buna karşılık tasarı hakkında konuşan Başbakan İsmet İnönü'de şunları söylemiştir: "Biz bu tasarı ile bir nevi ekseriyet sistemine dönüşü önlemek istiyoruz. Bu sistemde yeni hükümetler, mutlaka koalisyon olacaktır. Koalisyonların tabiatlarında mahzur ve faydalar vardır. Koalisyonda partiler şiddet kullanmaz, zulme âlet olmazlar; siyasî partilerin emniyeti koalisyon idarelerinde daha çok sağlamlasacaktır. Bu da küçük partilerin kalkınması ile mümkündür (14).

Millî Bakiye sistemine dayanan yeni seçim kanunu tasarısı 22 Ocak 1965 tarihinde Büyük Millet Meclisinde kabul edilerek kanunlaştı.

(12) Abadan, a.g.e., s.94

(13) Süleyman Demirel, Seçim Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları: No: 27, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s.113

(14) Tokin, 1965, Ön.Ver., s.133

Üçüncü İnönü hükümetinden sonra dört partinin işbirliği ile kurulan Ürgüplü Koalisyonuna katılan partilerin liderleri, seçim kanunlarına dokunulamıyacağını bir protokolla kararlaştırmışlardı. Bununla beraber, 1965 Haziran ayının başında AP Başkan yardımcılarında Prof. O.Turan'ın bu kanunu "Milli felâket" ve "siyasi nifak" kanunu olarak nitelemesi ve bütün partilerin işbirliği yaparak bu kanunu kaldırmaları için teklifte bulunması, başta AP olmak üzere, diğer siyasal partilerin yetkili organları tarafından olumsuz karşılanmıştır (15).

Bunun yanında 1965 Genel Seçimleri sonucunda tek başına iktidara geçmiş bulunduğunu öğrenen AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in basına verdiği ilk demeçte, bu konuya değinmiş ve ilk fırsatta bu usulün değiştirileceğini ifade etmiştir.

22 Ocak 1965 tarihinde kabul edilen Milli bakiye seçim sisteminin dayandığı hukukî esaslar şunlardı:

1- Millî Bakiye sisteminin gerçekleştirilmesi için seçim sonucunda her ilde muteber oy sayısına göre hesaplanan "baraj" sayısını aşan partiler, bu sayı oranında doğrudan doğruya bir kısım milletvekillikleri kazanmış sayılırlar. Bu sayıyı doldurmuş olan partilerin oylarına gelince, bu oylar daha önce uygulanan d, Hond sisteminde olduğu gibi baraj sayısını aşmış büyük partiler arasında yeniden bölüştürülmeyip, aksine bütün seçim çevrelerini kapsayan "Milli seçim çevresi" içinde toplanır. Açıkta kalan milletvekillikleri sayısı, bu toplam sayı ile bölünmek suretiyle "Millî seçim sayısı" bulunur. Daha sonra her partinin milli seçim çevresi içinde sahip olduğu muteber oy pusulası sayısı, "millî seçim sayısı" ile bölünmek suretiyle bu milletvekillikleri de partiler arasında bölüştürülür (Milletvekili Seçim Kanunu, md. 32).

(15) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.95

(16) Abadan, a.g.e., s.96

2- Her seçim döneminin son toplantı yılının 3 Ağustos günü, seçimin başlangıç tarihidir ve Ekim ayının 2 inci pazar günü oy verilir (Milletvekili Seçim Kanunu, Mad. 5).

3- Bir partinin seçime girebilmesi için a) Kendi tüzüklerine göre ilk genel kongrelerini yapmış ve 15 ilde il ve ilçe teşkilâtı kurmuş olmaları veya b) İlk genel kongrelerini yapmış olmak kaydıyla, T.B.M.M.nde gruba sahip olmaları ve en az 15 ilin her birinde o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına eşit sayıda aday göstermeleri gerekir. (Milletvekili Seçim Kanunu, mad. 19).

Türkiye'de oyların iki büyük partide toplanmasına engel olmak ve böylece küçük partilere daha fazla hayat hakkı tanımak gerekçesi ile ortaya çıkarılan "Millî Bakiye" sistemine rağmen, 1965 seçimlerinde AP çoğunlukla tek başına iktidara gelmesi başarabilmiştir.

c. 1965 Genel Seçimlerinde AP'ni Destekleyen Güçler ve Kuruluşlar

AP, 1965 Genel Seçimleri Kampanyası boyunca hem kendisine doğrudan doğruya bağlı olan gençlik ve kadın kolları gibi yardımcı kuruluşlar, hem de dolaylı yoldan çeşitli kuruluşlar tarafından desteklenmiştir.

AP genel idare kurulunca 6 Mart 1965 tarihinde kurulup faaliyete geçmesine karar verilen gençlik ve kadın kolları, seçimlere kadar geçen beş ayda son derece süratli bir gelişme kaydetmiş, özellikle büyük şehirlerde, bu arada Ege ve Karadeniz bölgelerinde, yoğun bir parti çalışmasına girişmişlerdi. AP kadın kolları, Ege bölgesinde sayısı binleri aşan kadın seçmenler tarafından izlenen, açık hava mitingleri düzenlenmiştir(17).

---

(17) Abadan, a.g.e., s.142

AP'ye bağılı olmayan bazı gençlik kuruluşları da yayınladıkları bildiriler yoluyla dolaylı olarak partiyi desteklemişlerdir Örneğin, petrolle ilgili tartışmalarda millîleştirme teklifine karşı cephe almış olan Millî Türk Talebe Birliği; Türkiye Yüksek Öğrenim Gençliği, Atatürkçüler Derneği, Teknik Okullu Genç Akıncılar Cemiyeti yöneticileri, vermiş oldukları beyanlarla AP'ni dolaylı olarak desteklemişlerdir(18). Ayrıca M T T B Başkanı, TRT'nin tarafsız olmadığı yönünde iddiada bulunarak açıkça AP'yi desteklemiştir(19).

AP'nin seçim başarısını kuvvetlendiren diğer önemli bir faktör de çeşitli kuruluşların yarattığı ortam olmuştur Bu kuruluşlar özellikle aşırı sol akımlara karşı mücadeleye girişmiş olup, Anadolunun çeşitli illerinde konferanslar düzenleyip, broşür ve kitap yayımlayarak bu yoldan dolaylı olarak AP'nin seçim platformunda yer alan fikirlerin bölgesel ölçüde gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

Bu kuruluşlardan en önemlisi genel merkezi İzmir'de bulunan ve bir süre Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in de fahri başkanlığını üzerine aldığı "Komünizmle Mücadele Derneği" olmuştur. AP Samsun senatörü Fethi Tevetoğlu, bu derneğin Samsun şubesinde verdiği konferansta Atatürk'ün daima komünizme karşı cephe aldığını belirtmiştir (20).

Aynı amaçları benimsemiş olan bir başka kuruluş da "Türkiye Milliyetçi Gençlik Derneği" idi. Bu dernek, Örneğin Bursa'da TİP'nin kongresi sebebiyle çıkan olay ve şiddet hareketlerini "sapık ideolojiye bir şahlanış" olarak nitelimiştir(21). "Türkiye Köylerini Kalkındırma Derneği" de bir yandan köylünün aşırı akımlara karşı

(18) Abadan, a.g.e., s.142

(19) Abadan, a.g.e., s.142

(20) Yeni İstanbul, 4.1.1965

(21) Abadan, a.g.e., s.143.

olduğunu ifade etmiş, öte yandan temsilcileri aracılığı ile köylü sorunlarının T.B.M.M.'ince ele alınması için, Millet Meclisi ve Senato Başkanlarına sembolik birer ekmek ve soğan göndermişlerdi (22).

AP'yi dolaylı olarak desteklemiş olan diğer bir kuruluş da, "Türkiye Milliyetçi Öğretmenler Derneği" olmuştur. Bu dernek, Milli Eğitim Bakanlığının tek dersten kalanlar konusu ile ilgili kararını, Türkiye Öğretmenler Federasyonunun görüşüne karşı yayınladığı bildiri ile savunmuştur(23).

Dördüncü Koalisyon Hükümetinin AP'li Devlet Bakanı Mehmet Altınsoy, 633 sayılı Diyanet İşleri Teşkilâtı Kanununun yürürlüğe girmesi . nedeniyle, 638 din adamını seminer yapmak üzere Ankara'ya davet etmiş ve onlara "politika ile uğraşmayınız, aşırı cereyanlara karşı uyanık olunuz" (24) öğüdünü vererek, devlet kadrosunda bulunan din adamlarını da sol akımlara karşı seferber etmeye çalışmıştır.

AP'nin malî politikasını dolaylı olarak desteklemiş olan ekonomik bir kuruluş, "Türkiye Odalar Birliği" olmuştur. Bu teşkilâtın Başkanı, seçimlere yirmi gün kala düzenlediği bir basın toplantısında, "servet beyanı ile vergi açıklaması kurumlarının, bugün için mahzurlarının, faydalarına galip bir şekilde çalıştığını", bu konularda gerekli tedbirlerin alınmasının şart olduğunu öne sürmüştür(25). Buna benzer bir açıklamayı da İstanbul Ticaret Odası Başkanı; "1965 yılında 964'e kıyasla beliren yüzde ikibuçuk oranındaki fiyat artışı enflasyon demek değildir" şeklinde belirterek, hükümetin uyguladığı ekonomik siyaseti desteklemiştir(26).

(22) Abadan, a.g.e., s.143

(23) Abadan, a.g.e., s.144

(24) Yeni İstanbul, 6.8.1965

(25) Milliyet, 14.9.1965

(26) Cumhuriyet, 29.9.1965

AP'yi desteklemiş olan asıl ve en önemli gücün örgütlenmemiş, bölgesel liderlerinin kişisel haberleşme yolu ile yaptıkları toplu telkinler olduğu belirtilir (27). Şöyleki, seçmen davranışı alanında yapılan çeşitli araştırmaların ortaya koyduğu üzere, iki derecede endüstrileşmiş ülkelerde dahi, kararsız seçmene en fazla etki yapan faktör, yüz yüze kurulan temasıdır. Bu eğilime bakarak Türkiye gibi okur yazar oranı düşük, tarımsal bir ülkede bu eğilimin daha kuvvetli olması, bu çeşit haberleşmenin geleneksel karakterinden çıkarılabilir. Zira az gelişmiş ülkelerin fertleri genellikle kitle haberleşme araçlarının verilerini belli bir şüphe ve güvensizlikle karşılarlar. Buna karşılık alışveriş, borç alma, iş yapma gibi sürekli faaliyetler nedeniyle temas kurdukları kişilere karşı daha fazla güven duymak durumundadırlar. Dolayısıyla imam, bakkal, şöför, tüccar, berber gibi çok insan tanıyan, çeşitli kişisel temaslara girişen bölgesel şahsiyetler, bu çeşit haberleşmelerde çok etkili rol oynamaktadırlar (28). Türkiye'de bu yoldan haberleşenlerin genellikle daha fazla geleneksel görüşleri benimsemeleri ve hızlı değişimlerden kaçınmaları, başta AP olmak üzere sağ kanadın kuvvetlenmesine yaramıştır. Üstelik bunların kişisel haberleşmenin yazılı olmayan kurallarının tekniklerini daha iyi bilmeleri, onların başarısını öncelikle sağlamıştır (29).

B- 2. Büyük Kongre ve 1965 Genel Seçimleri

a. 2. Büyük Kongre

27 Kasım 1964 tarihinde toplanan AP ikinci büyük kongresinin en önemli konusu genel başkan seçimi olmuştur.

(27) Abadan, 1965, Ön.Ver., s.144

(28) Nermin Abadan, "Kütle Haberleşme Vasıtaları", SBF Dergisi, Cilt: XV, Sayı: 1, 1960, s.24-25

(29) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.145

5 Haziran 1964 tarihinde Ragıp Gümüşpala'nın ölümüyle, gündeme AP, Genel Başkanının kim olacağı konusu gelmişti. Genel Başkanlık için en doğal aday olarak, partinin örgütlenmesini hemen hemen tek başına gerçekleştiren Dr. Saadettin Bilgiç görünüyordu. İkinci bir aday da, adı sınırlı bir çevre tarafından bilinen ve Amerikan "Morrison" şirketinin temsilcisi Süleyman Demirel idi. Bu iki adayın dışında Ali Fuat Başgil ve Tekin Arıburnu da 2.Büyük Kongrede aday oldular. Ancak, genel başkanlık için esas mücadele Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel arasında geçti.

2.Büyük Kongrede genel başkanlık mücadelesinde, Saadettin Bilgiç'e yönelik "Tutuculuk ve Atatürk ilkelere ters düşen davranışları" konusunda bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyaya AP'yi destekleyen bazı gazeteler de katılıyordu. Süleyman Demirel ise, Batılı davranışları, iş çevrelerine yakınlığı ve A.B.D. Başkanı Johnson'a olan bağlılığı ile yükseltilmeye çalışılıyordu (30). Bu arada Süleyman Demirel'in mason olduğu iddiası ortaya çıkınca, mason locasından alınmış üye olmadığına dair bir belge elden ele gezdirildi ve fotokopileri gazetelere gönderildi" (31).

Sol akımlarla komünizmi şiddetle yeren ve konuşmalarında özel teşebbüse geniş yer veren Süleyman Demirel (32), (552) oy alan Saadettin Bilgiç'e karşı (1072) oyla 29.11.1965 tarihinde AP'nin Genel Başkanlığına getirilmiştir. Böylece, DP, döneminin Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan bir teknik adam, Türkiye'nin en büyük siyasal örgütlerinden birinin başına geçiyordu.

(30) Çavdar, "Demokrat Parti", Sayı:66, s.2091

(31) Çavdar, a.g.m. s.2091

(32) 1924 yılında İsparta iline bağlı İslam Köy'ünde dünyaya gelen Süleyman Demirel, İstanbul Teknik Üniversitesinde İnşaat Mühendisi olarak mezun olduktan sonra Amerikan İktisadî Yardım Teşkilâtı tarafından iki defa Birleşik Amerika'ya gönderilmiştir. 33 yaşında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne atanmak suretiyle Türkiye'nin en geç üst yöneticisi ünvanını kazanmıştır. Demirel, 1960-1964 yılları arasında devlet hizmetinden ayrılarak önemli inşaat ve ihale işlerine girmiştir.

AP'nin Süleyman Demirel'i genel başkanlığa seçmesi, partili partisiz basın çevreleri tarafından çok olumlu karşılanmıştı. Örneğin "Forum" dergisine göre, "AP, batılı değer ölçülerine sahip medenî, mutedil, teknokrat birini başa getirmekle, klâsik ölçülerin dar kalıplarını aşmıştır" (33) şeklinde yorumlanmıştı. Bunun yanında Saadettin Bilgiç'in bu yenilgisi, ileride AP, içerisinde oluşacak siyasal bunalımların önemli nedenlerinden biri olacaktı. Çünkü, Saadettin Bilgiç parti içerisindeki "hışımlılar" ve "ılımlılar" diye adlandırılan gruplardan "hışımlılar" diye nitelenen mücadeleci gruba mensuptu ve partinin muhafazakâr kanadının lideri idi.

Buna karşı Süleyman Demirel, genel başkan seçilir seçilmez, 27 Mayısçılar'ın grubu olan "Temelli Senatörler"i ziyaret etmiş ve bu yolla iktidar yolundaki engelleri yatıştırmak yolunu seçmiştir. Böylece "hışımlı" değil, "ılımlı" olduğunu ortaya koymuştur.

AP, İkinci Büyük Kongresinde ele alınan bir başka konu program olmuştu. İkinci kongresinde tüzüğü ile birlikte programında da bazı değişiklikler yapmıştır. Örneğin programının 6. mad. 2 fıkrasındaki vergi prensipleri iki büyük madde haline getirilmiş ve programında milli eğitime ait tek 18 nci madde 10. madde şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca, yeniden gözden geçirilen programında "refah devletinden (34) ve iktisadî refah devletinden" bahsedilmiştir (35)

(33) Forum, "AP.Kurultayı, Sayı: 256, Aralık 1964, s.4

(34) AP., Yeni program tasarısında "refah devletini" şu şekilde tanımlamıştır: Yaşama ve çalışma hürriyetini, düşünce, vicdan, söz, yazı toplanma ve seyahat hürriyetlerini teminat altına alan; vatandaşlara farklı muamele yapmayan; Türk Milletinin her ferdine kabiliyetini tam bir şekilde geliştirmesi için eşit imkânları veren; eğitim öğretim müesseselerinden, içtiâf hizmetlerden ve sosyal güvenlik haklarından bütün vatandaşların faydalanmasını sağlayan, vatandaş refaha ve saadete ulaştıran devlettir. Adalet Partisi Yeni Program Tasarısı, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1964 s.8

(35) Adalet Partisi Yeni Program Tasarısı, s.10

b. 1965 Genel Seçimleri

1965 Seçimleri, bir bakıma 1950-1960 yılları arasını karakterize eden niteliklerin yarattığı bir ortam içinde yapılmıştır. Şöyleki, 1950-1960 döneminde yaşanmış olan DP'nin tek parti egemenliğine benzer bir siyasal ortamın ortaya çıkması arzu edilmiyordu. İktidardaki tek parti sosyal özelliği dolayısıyla muhafazakâr oluyor. Bu suretle, Mustafa Kemal ve 27 Mayıs ilkeleri ile tezada düşme ihtimali ortaya çıkmış oluyor; bu da çatışmalara ve huzursuzluklara yol açıyor; O nedenle, siyasal iktidarı kendi tekeline alacak kadar kuvvetli bir partinin ortaya çıkması istenmiyordu (36).

Bir çoğunluk egemenliğinden korkan ve bu itibarla bu egemenliği dengelemek için, parlamento seçim sistemi üzerinde yeni bir değişiklik daha yapma ihtiyacı duymuştu. Küçük partilere zaten bir şans olarak vermekte olan "nisbî temsil" sistemi korunmuş ve bu sistem içinde küçük partileri büyük partilere göre biraz daha kuvvetlendirmek için, "Millî bakiye" seçim sistemi ile kuvvetlendirilmiştir (37).

AP Genel Başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, CHP ile koalisyona girmeyen partilerle birlikte üçüncü İnönü hükümetini düşürmüş ve böylece muhalefet partilerinin güçlerini başarıyla koordine etmiştir. Böylece AP'yi tek başına olmakla birlikte bir numaralı iktidar adayı durumuna getirmiştir.

Bu arada Süleyman Demirel, tarafsız bir başbakan Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında kurulan hükümette başbakan yardımcısı olarak görev aldı.

---

(36) Bahri Savcı, "1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Analiz", SBFD,XX(4):, Aralık 1965, s.181

(37) Savcı, a.g.e., s.182

Ancak, tarafsız bir başbakan formülü uygun bir hükümette ikinci plânda bir görev kabul etmesi, AP Genel İdare Kurulunda kendisine karşı şiddetli tenkitlere neden olmuştur. Fakat sonunda aynı organ Demirel'e her konuda tam yetki vermiştir (38).

Genel İdare kurulundan tam yetki almış olmasına rağmen, parti içerisinde Süleyman Demirel'e ve partinin diğer yöneticilerine karşı muhalefet devam etmekteydi. Nitekim AP meclis grubuna, AP yöneticilerine akıl hocalığı yapan eski DP'lilerle her türlü ilişkinin kesilmesini isteyen "4'lü" bir önerge sunulmuştur (39). Bu önerge AP grubunda reddedildi. Süleyman Demirel ise, "meselelerinizin hepsini münakaşa ediniz. Her türlü sualinize, tenkidinize hazırız. Hepsini konuşmakta fayda var" demek suretiyle yeni bir lider için zorunlu görünen hoşgörülüğü gösterebilmiştir (40). Sonuçta dörtlû gruptan G.Evliyaoğlu ve İ.H.Yılanlıoğlu istifa etmiştir.

Süleyman Demirel parti içindeki otoritesini kurduktan sonra, 1965 genel seçimler için gayri resmi seçim kapmanyasını Haziran 1965'de Karadenizde başlattı. Demirel Karadeniz gezisinde yaptığı konuşmalarda, İnönü hükümetinin azınlık hükümeti olması, iktisadî başarı kazanamaması ve aşırı sol cereyanlarla mücadeleye girişmemesi gibi üç ana nedenden ötürü düşürüldüğünü belirtmiş, Millî bakiye sisteminin istikrarlı hükümet kurulmasına imkân vermediğini, partisi iş başına geldiği zaman bu konuyu ele alacağını" söylemiştir (41).

Demirel bu gezisi sırasında kendisinden toprak isteyen köylülere, AP'nin bu kanunu meclis dağılmadan

(38) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.122

(39) AP'nin bünyesinde demokratik bir yenilenmenin yapılması amacıyla güden önerge G.Evliyaoğlu, İ.H.Yılanlıoğlu, T.Demirağ ve R.Özarda tarafından verilmiştir. Abadan, a.g.e. s.122

(40) Abadan, a.g.e. s.122

(41) Milliyet, 13.6.1965

Önce muhakkak surette çıkarmaya çalışacağını vadedmiş, Ankara'ya dönüşünde ise, partisinin ancak komünizm kokmayan bir kanuna taraftar olabileceğini açıklamıştır(42).

Demirel Karadeniz gezisinden sonra, 1965 seçimleri için resmî seçim propogandası başlamadan önce, propoganda boyunca işlediği ana temaları demeç ve konuşmalarında ele almaya başlamıştı. Bunların en önemlileri; AP'nin tek başına çoğunluğu sağlayacağı hiç bir seçimi kazanamamış olan CHP'nin daima huzursuzluk ve maddî, manevî baskılar getirmiş olduğu (43); İnönü'nün Kıbrıs'ta Yunan işgaline göz yumduğu (44); dar, kısır, korkak, ufuksuz, memleketi daha iyi imkânlardan mahrum bırakacak bir plân anlayışına AP'nin taraftar olmadığı (45). AP'nin daima komünizm ve sınıf kavgalarına karşı cephe alacağı (46), esasları üzerinde toplanmıştır.

Bu sırada AP'nin seçimlerde kitaplı-güneşli amblem yerine "Kır At"ı seçmesi ve bunun Yüksek Seçim Kurulu tarafından kabul edilmesi Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve bazı kontenjan senatörleri tarafından tenkit edilmişti (47) Demirel, parti amblemi ile ilgili tenkitleri şu şekilde cevaplandırdı: "At işaretinin kapatılan bir parti ile hiçbir ilgisi yoktur. AP'ne kapatılan bir partinin adını taşımaktadır, ne de böyle bir partinin adını almıştır. Biz seçmenin doğru oy kullanmasını temin etmek için bu yolda hareket ettik (48). Neden Attan bu kadar korkuluyor, bir türlü anlamadım. At kimseye bir zarar vermiş değil ki. Orta Asya'dan yurda atların sırtında geldik nihayet" (49).

(42) Milliyet, 18.7.1965

(43) Yeni İstanbul, 26.8.1965

(44) Yeni İstanbul, 7.8.1965

(45) Tercüman, 24.8.1965

(46) Yeni İstanbul, 23.8.1965

(47) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.123

(48) Son Havadis, 23.7.1965

(49) Yeni İstanbul, 12.8.1965

AP Genel Başkanı, Türk seçmen kitlesinin büyük çoğunluğunu oluşturan okur yazar olmayanların parti tercihlerini yeni bir amblem seçmek suretiyle kolaylaştırmasının yanı sıra, seçim sloganlarını da propaganda başlamadan önce kısa ve özlü cümleler halinde tesbit etmişti. Bunların başlıcaları: "çileye paydos", "Herkes iş", "Herkes refah", "AP'de birleşiniz" sloganlarıdır (50)

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, bir yandan siyasal rakiplerin komünizm taraftarlığı ile suçlamış ve öte yandan geniş halk kitlelerini kazanmak amacı ile çeşitli menfaat ve baskı gruplarının dileklerini dikkate alan vaadleri ile partisine daha başlangıçta köklü bir sempati kaynağı sağlamıştı.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel seçim kampanyası süresince 23 il dolaştı (51). Seçim konuşmalarında iç ve dış politikaya olduğu kadar yerel sorunlara da değinmeye çalışmıştı (52). Bir bakıma Demirel, bu davranışıyla Amerikan siyasal bilimcilerinin deyimiyle, gerçek bir "grassroots politician" (53) tipini temsil etmiştir.

Demirel resmi seçim kampanyasını 19 Eylül 1965 tarihinde Erzurum'da açtı. Seçim konuşmalarında kısa cümleler kullanmaya ve düşüncelerini halk diline yerleşmiş terimlerle anlatmaya özen gösterdi. "Demokrasi, milli

---

(50) Abadan, a.g.e., s.124

(51) Bu gezilerinde sırasıyla Erzurum, Kars, Eskişehir, Balıkesir, Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu, Diyarbakır, Elâzığ, Malatya, Urfa, Maraş, Gaziantep, Adana, Zonguldak, Sakarya(Adapazarı) İstanbul, Bursa, Konya, İzmir, Afyon ve Ankara illerinde konuşmalar yapmıştır.

(52) İhsan Sabri Çağlayangil, AP'nin bu niteliğini şöyle tanımlamıştır:

AP., millet ile devler arasında bir mesafe koymayan bir halk partisidir". İffet Arslan, İktidar Adayları, Gerçek Yayınları, No: 1, Ankara, 1965, s.10.

(53) Bu terim, siyasal oluşumu kökünde ve mahallinde isabetle izleyen politikacılar için kullanılmaktadır.

irade, millete hizmet" gibi kavramlara yer vermiş ve bunun yanında siyasal rakiplerine de sert bir şekilde hücum etmiştir. Örneğin, "Demokratik rejimi göz boyamaktan ibaret sananlar varsa, bunlar gaflet içindedir"; "Millet dertli millet bakımsız millet kimsesiz kalmıştır", "CHP yapıcı değildir. İş ve eser olarak ortaya hiç bir şey koymamışlardır", "CHP'nin devletçiliği, kendi müesseseleri içinde iflâs etmiş bir anlayıştır. Beş yılda tek fabrika kuramadılar". "Türk Milleti, CHP'nin kısır anlayış ve dar görüşünün acılarını tatmıştır"(54). "Yapmaya yatırıma gelince yoklar, ama tehdide, iddiaya ve yalana gelince onlardan ileri kimse gidemez" (55). "Türk Milleti kendi iradesiyle "hain" seçmez. Türk milletinin seçimle işbaşına getirdiği insanlar için "menfaatlerimizi satıyor" demek Türk Milletine hakarettir" (56).

Seçim atmosferinin giderek gerginleştiği bu ortam içerisinde Süleyman Demirel kendisinden beklenmeyen bazı sert çıkışlar içerisine girmişti. Örneğin, Giresun konuşması sırasında, "Menderes'in idam edildiğini, Süleyman Demirel'in de aynı akıbete uğratılacağı" yazılı bir kâğıt parçasının kendisine verilmesi üzerine; "Türk milleti uğruna darağacına gitmek azdır. Darağacından daha kötü cehennem vardır. Ben Süleyman Demirel olarak, bu yola çıkarken millet uğruna cehenneme bile gitmeyi göze almışım"(57).

Demirel, seçim propogandası boyunca değindiği konularla 1965 seçimlerinde ideolojik görüntünün artmasına neden oldu. Örneğin, "İdarenin zaafından bilhassa geçmiş Halk Partisi müsamaha ve himayesinden kuvvet alan sol cereyan, Türk milletini hiddetten çıldırtacak derecelere getirmek üzeredir. Türk milleti, kendisine komü-

(54) Demirel, 1966, Ön.Ver., s.59

(55) Demirel, "Balıkesir Konuşması", a.g.k., s.40

(56) Demirel, "Samsun Konuşması", a.g.k., s.63

(57) Demirel, "Giresun Konuşması", a.g.k., s.74

nizmi, yalancı cenneti vadeden ve kurtuluşu bu noktada gösteren sapıkların peşinden gitmeyecektir. Halk partisi kanatları altında gelişen ve bu partinin lideri tarafından, devlet idaresine fikir ve prensip getirdiği söylenerek öğülen bir partinin, maalesef Türkiye'de aşırı sol fikirlerin işlenmesinde bir kalkan olarak kullanıldığını, Türk halkı iyice anlamıştır. TİP ve onun arkasında saklanan aşırı sol, Türkiye'deki nizami temelinden değiştirmek kararındadır" (58). Adana'da yaptığı konuşmada, "Türk milleti, her türlü eşkiyanın hakkından gelmiştir. Siyasî eşkiyaların da hakkından gelecektir. Ne sosyalist olacak, ne komünist olacaktır" (59) demiştir. Zonguldak'ta ise, "Türk işçisi uyanıktır. Türk işçisini maksatlarına âlet etmek isteyenler, her zaman hüsrana uğramışlardır. Türk milletinin her ferdi ve bilhassa uyanık imanlı işçi vatandaşlarımız bugün komünizmin vehametini çok iyi anlamışlardır. Türkiye'de sınıf kavgası olmayacaktır. Türkiye'yi sınıf kavgasına itmek ve iç barışı kökünden yıkmak isteyenler, başlarını taşlara çarpacaklardır. Bozguncular, sözde sosyalistler, sözde sosyal adalet taraftarlarının maskeleri inmiştir. Hakiki çehreleri milletimizce gayet iyi bilinmektedir" (60) şeklinde ideolojik konuşmalarını devam ettirmiştir. Adalet partisi genel başkanı Süleyman Demirel Konya'daki konuşmasında da "CHP, aşırı solcular, mahkûm komünistlerle Moskova uşaklarını biraraya getiren başka bir parti ile tam bir işbirliği halindedir. CHP, millet haklarını ve hürriyetlerini kısıtlayan otoriter bir devlet telâkkisine ve ortanın solu çıkmazına sürüklenmiştir" (61). Ayrıca propaganda

---

(58) Demirel, "Adana Konuşması", a.g.k., s.106

(59) Demirel, "Adana Konuşması", a.g.k., s.106

(60) Demirel, "Zonguldak Konuşması", a.g.k., s.112

(61) Demirel, "Konya Konuşması", a.g.k., s.149

gezisinin sonuna doğru Bursa'da yaptığı konuşmada, "... ihtilâl şarkısı söyleyenlerin hepsi aynı emellerin peşinde olan sapıklar, budalalar ve hâinlerdir". "... realist düşünceli Türk vatandaşını, aşırı solun kanlı çıkmazlarına sürüklemek mümkün olmayacaktır" (62) diyerek, ideolojik propagandasının şiddetini arttırmıştı.

AP. Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1965 milletvekili genel seçimi propagandası gezisinde yaptığı konuşmalarda "millî irade, devletçilik, vergi, plân, özel teşebbüs, yabancı sermaye, toprak reformu, din, ordu ve kitle partisi" konularında görüşlerini açıkladı.

Demirel millî irade ile ilgili olarak, "Türk milletinin en samimi temennisi ve isteği millî iradeyi, mutlak surette Türkiyemizin kaderine hâkim kılmaktan ibaret tir" (63), "Türk milletinin vasisi ve hâmisi yoktur" (64), "... Millet var, onun iradesi var. Milletin iradesinden kudretli hiçbir varlık yoktur" (65) "Millet'in iradesine ve hâkimiyetine yöneltilmiş, her söz ve davranış gayri meşrudur. Büyük haksızlık ve büyük saygısızlıktır" (66) şeklinde açıklamıştır. "Türk vatandaşının iktisadî teşebbüs kabiliyetini kıran, müdahaleci devlet anlayışını reddediyoruz" (67) ve "İdareyi siyasî iktidarın gözüne bakar halden çıkarıp, kanunların emrinde, milletin hizmetlerini görebilecek şekilde islâh edeceğiz (68) diyerek de devletçilik görüşünü ortaya koymuştur.

Özel teşebbüsün gerekliliğini vurgulayarak, bu konudaki düşüncelerini anlatmaya devam etmiştir. "Hususî teşebbüs ve Devlet Sektörünün birbirini zedelemeyen kuvvetlendiren, iki kol halinde Türk ekonomisini sars-

(62) Demirel, "Zonguldak Konuşması", a.g.k., s.112

(63) Demirel, "Erzurum Konuşması", a.g.k., s.8

(64) Demirel, "Kars Konuşması", a.g.k., s.21

(65) Demirel, "Eskişehir Konuşması", a.g.k., s.27

(66) Demirel, "Adana Konuşması", a.g.k., 106

(67) Demirel, "Balıkesir Konuşması", a.g.k., s.40

(68) Demirel, "Radyo Konuşması", a.g.k., s.44

ması ile kalkınmanın mümkün olacağına inanıyoruz", "Köylü, şehirli, işçisinden çiftçisine, esnafından tüccarına, imalâtçısından fabrikatörüne kadar, hususi sektörde yer ve vazife almış bütün vatandaşlarımızı geniş maddi imkânlar, refah ve saadet içinde yaşatmak sarsılmaz idealimizdir" (69). "Fertlerin teşebbüs gücünden, sermayesinden ve kabiliyetlerinden azami derecede faydalanılacaktır"(70). "Devletin hiç bir zaman ferdin teşebbüs ve sermaye gücü ile yapabileceği işlere girmesine taraftar değiliz", "Ekonomiyi devletin bünyesine almayı, onu devlet mekanizmasının ağır, aksak işleyen çarkları arasında döndürüp çalıştırmaya imkân görmüyoruz"(71) diyerek özel teşebbüsden yana ağırlık koyacağını belirtmiştir. Yabancı sermaye konusunda da özel teşebbüse paralel görüşler ortaya koymuştu. Şöyle ki, "Dünya milletlerinin tecrübeleri ve bizzat Türkiye'nin kendi tecrübesi,(72) iktisadi kalkınmada yabancı sermayenin ve ihtisasın yardımıyla faydalanmak mecburiyetinde bulunduğumuzu ortaya koyuyor" (73). "Yabancı sermayenin daha büyük bir hızla ve daha verimli bir şekilde, Türkiye'ye aktarılmasına taraftar bulunuyoruz". "Milli kaynaklarımızı daha verimli bir şekilde işleterek onlardan azamî bir faydayı sağlamak için, yabancı sermayeden istifade edeceğiz" (74) demiştir.

Demirel, CHP'nin "toprak reformu" ile ilgili görüşlerine verdiği cevaplarla, toprak reformu hakkındaki düşüncelerini açıkladı. Demirel'e göre; "CHP'nin toprak reformu hayaldir. Toprağı saksıda görmüş, bütün

(69) Demirel, "Balıkesir Konuşması", a.g.k., s.40

(70) Demirel, "Radyo Konuşması", a.g.k., s.47

(71) Demirel, "Trabzon Konuşması", a.g.k., s.60

(72) DP., 1954 seçimleri sırasında "Memleketi biran evvel fakrî zarurettten biran evvel döviz sıkıntısından kurtarmak için sermaye ve bilgi ithal etmeyi" savunmuştur. Demirel'e göre DP'nin 1954 seçimlerini kazanmış olması, yabancı sermaye tezi milletçe makbul addedilmiştir. Demirel, "Adana Konuşması", a.g.k., s.107

(73) Demirel, "İstanbul Konuşması", a.g.k., s.120

(74) Demirel, "İstanbul Konuşması", a.g.k., s.121

ömrü boyunca köylünün halinden anlamamış olanlar, birdenbire köylünün taraftarı kesildiler" (75). "Etrafında büyük gürültüler yapılan Toprak reformu, Türkiye'nin işsizlik ve istihsal dâvasında, bir panzehir değildir" (76).

Ayrıca, "vergi yükünü, vatandaşlar arasında iktidar ve ödeme güçleri ile uygun ölçüde dağıtılacağını" (77). "plân devlet yatırımlarında emredici özel teşebbüsde yol gösterici olmalıdır" (78) ve "planın, memleketin kalkınmasını köstekleyici, dar, kısır görüşlerin mahsulü birtakım hükümlerin veya ön yargıların eseri olmaması lâzım geldiğini" (79), böyle bir plândan fayda değil zarar geleceğini belirtmiştir.

Din konusunda ise, "AP. vicdan ve din hürriyetini, bütün vatandaşların hakları saymış ve Anayasanın lâiklik prensibini, vatandaşın din ve vicdan hürriyetine bir engel değil, bilâkis devletin ve kanunların saygılı olması manâsına anladıklarını" (80) belirtmiştir.

Demirel Türk ordusunu, Türk devletine itibar sağlayan tarihi bir varlık kabul ettiklerini belirterek "Türk ordusu, ancak milletin hizmetindedir" (81) diyerek, ordu hakkındaki düşüncesini vurgulamıştır.

Gene Süleyman Demirel, AP'ni parti tipolojisi bakımından şu şekilde tanımlamıştır. "Adalet partisi bir sınıf partisi olmaktan ziyade, bütün iktisadi zümreleri sinesinde toplayan, çalışan ve onları kendi çatısı altında dostça bağdaştırmaya gayret eden bir kitle partisidir" (82).

(75) Demirel, "Konya Konuşması", a.g.k., s.140

(76) Demirel, "Konya Konuşması" a.g.k., s.147

(77) Demirel, "Balıkesir Konuşması", a.g.k., s.36

(78) Demirel, "Balıkesir Konuşması", a.g.k., s.37

(79) Demirel, "Giresun Konuşması" a.g.k., s.74

(80) Demirel, "Radyo Konuşması", a.g.k., s.51

(81) Demirel, "Ordu Konuşması", a.g.k., s.75

(82) Demirel, "Erzurum Konuşması", a.g.k., s.11

Demirel, gerek miting gerekse radyo konuşmalarında ekonomik sorunlara geniş yer ayırmış; bu konularda her zaman özel teşebbüscülüğün, devletçiliğin önünde yer aldığını belirtmiştir. Türkiye'nin kalkınmasını dış yardımlar, yabancı sermaye, turizm ve işçi dövizleri ile gerçekleştireceğini ileri sürerek, plâna bağlı kalmakla beraber bu plânın ülke gerçeklerine dayanması gerektiği fikirlerini savunmuştur. Demirel'e göre kapitalizmin en kötüsü devlet kapitalizmidir ve devletçi bir sistemle kalkınma olamayacaktır (83).

Demirel, 1965 milletvekili genel seçimi propaganda gezisi boyunca, usta bir ikna tekniği ve inandırıcı bir siyasal hitabet yeteneği, geniş seçmen kitlelerinin gözünde, baskıcı usullere başvuran askerî ve sicil devlet güçlerine karşı sorunmasını bilen, tahsilli, fakat köylü aslını inkâr etmeyen memleketseven bir halk çocuğu "imajı"nı yaratmıştır (84).

1965 Milletvekili genel seçimlerinde AP. seçim beyannamesinde de birçok sosyal, siyasal ve ekonomik konulara yer vermiştir. Buna göre, AP'nin ekonomik kalkınma çabalarının hedefi, "fert başına düşen geliri süratle arttırmaktır" (85). AP sosyal adaleti, "fakirlik ve sefalette vatandaşları eşit duruma getirme değil, artan gelir ve yüksek refahdan herkesin kabiliyeti ve gördüğü hizmet oranında adil bir pay almasında" (86) görmüştür.

Sosyal güvenlik konusunda, tarım işçileriyle ilgili olarak bu gruba giren işçilerin sosyal sigortalar sistemine alınacağı, sendika işçilerinin haklı isteklerinin destekleneceği, ancak buna karşılık sendikaların herhangi bir şekilde siyasal etkinliklerde bulunmalarına izin verilmeyeceği belirtilmiştir (87).

(83) Abadan, 1965, Ön.Ver., s.127

(84) Abadan, a.g.e., s.128

(85) AP. 1965 Seçim Beyannamesi, s.13

(86) Abadan, a.g.e., s.130-131

(87) AP.1965 Seçim Beyannamesi, s.15

AP Seçim beyannamesinde, plânlamayı ekonomik kalkınma için zorunlu saymış, ancak bununla beraber, plânlama tabii olarak devletçiliğe yol açmaz tezinde ısrar etmiş ve plânın ancak kamu sektörü için bağlayıcı ve emredici nitelikte olabileceği, özel sektör için ise "yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici" nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır.

AP, Yabancı sermayeye karşı açık bir tutum benimsemiş ve bu sermayenin memleketin gerçekten muhtaç olduğu dinamik sektörlerle akacağı kanısını seçim beyannamesinde ısrarla savunmuştur.

Dinsel konuda, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in propaganda gezisi sırasında işlediği lâiklik prensibine seçim beyannamesinde de aynı şekilde yer verilmiştir. Ancak, bununla birlikte AP'nin rakibi saydığı CHP'yi dinsizliği teşvik etmekle suçlamaktan da geri kalmamıştır (88).

AP'nin dış politikadaki görüşünü üç ana fikir etrafında toplamak mümkündür.

1- Batı ve Batı İttifakı sistemine bağlılık

2- Bu sistemin dışında kalan komşular ve Doğu bloku devletleri ile özellikle iktisadî ilişkilerin kurulması ve bu devletlere karşı geçmişte izlenen katı dış politikadan vazgeçilmesi. Nitekim İhsan Sabri Çağlayangil bu konuda şu görüşleri ileri sürmüştür:

---

(88) Örneğin köylü okurlara hitap eden KADİEMMİ gazetesi, 1.10.1965 tarihli sayısında CHP'yi şöyle tanımlamıştır: "Türküz derler inanma, dost görünür hiç kanma, dine, dile düşmandır, kapılıp da sen yanma, köküne vur bir zımba". Abadan, 1966, Ön.Ver. s.133

"Rusya petrolü daha ucuza veriyormuş, niye almayıayım; fakat Kızıl Çin benden mal istiyormuş niye satmayıayım? Dostluk başka, ticaret başka. Kaldı ki Amerika bana yapma dediğini kendisi yapıyor"(89).

3- Yeni bağımsızlığını kazanan Asya ve Afrika devletlerine karşı daha anlayışlı bir politikanın izlenmesi.

1965 Milletvekili genel seçimlerine gelirken Süleyman Demirel'in seçim gezileri ve AP. seçim beyannamesinin yanısıra, bazı parti yetkilileri de çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik konularda görüşlerini açıklayarak kamu oyu oluşturmaya çalışmışlardı. Bu görüşler dört ana konu etrafında toplanmıştı. Bunlar sıra ile petrolün millîleştirilmesi, toprak reformu, aşırı sol akımlara karşı mücadele ve T R T nin tarafsızlığı konusunda olmuştur.

Petrol konusunda AP'liler petrolün millîleştirme çabalarının, her türlü özel teşebbüsü ve her türlü ekonomik rejimi tahrip edecek koyu devletçiliğin ilk harcı, rejimi parçalama girişimi olarak nitelendirmişlerdir(90).

AP. "Toprak reformu yerine tarım reformuna" taraftar olduğunu belirtmesinin yanısıra, bağımsız bir Başbakan tarafından kurulan ve AP'nin de dokuz üye ile temsil edildiği dördüncü koalisyon hükümetinin YTP'li Tarım Bakanı Turan Kapanlı (91) ise, hükümetin toprak reformu ile ilgili politikasını şöyle açıklamıştır:

(89) Abadan, a.g.e., s.132

(90) Abadan, a.g.e., s.138

(91) Türkiye'nin 42 Hükümeti, s.38.

"... sanki her isteyene toprak verilecekmiş gibi halk peşinen anarşiye davet edilmiştir. iz düzenli işletmelerin bozulmamasına taraftarız. Memleketi pul gibi dağıtmakta fayda yoktur" (92)

Aşırı sol akımlarla ilgili olarak da, AP. üyelerinden senatör F.Tevetoğlu, Millet Meclisi üyelerinden Prof. O.Turan, Ş.Pehlivanlıoğlu, Cevat Önder, Talat Asal, Türkiye'de sosyalizm perdesi altında gizlenerek kızıl ideolojiyi gerçekleştirmek için, onun alemdarlığını ve uşaklığını yapmakta onların maskesi indirilmelidir (93). Ayrıca, AP genel başkan vekili Faruk Sükan ile genel sekreter Orhan Süsersan seçimlere otuz beş gün kala, TİP'nin bir siyasal parti, bir dernek değil, bir komite olduğunu, seçim kanununa uygun olarak teşkilâtlanamadığını ileri sürerek seçimlere katılmasını önlemek amacıyla Yüksek Seçim Kuruluna başvurmuşlar (94) ve bu yolla AP'nin ideolojik yaklaşımını bir kere daha vurgulamışlardır.

1965 seçimleri atmosferinde kamuoyunda geniş ölçüde tartışma konusu, TRT'nin tarafsızlığı olmuştur. TRT'nin Anayasaya uygun bir tarafsızlık içinde hareket etmediği iddiaları seçim kampanyasının hızlanması ölçüsünde ağırlık kazanmıştır. Nitekim Samsun'da yapılan "Karadeniz'in komünizmi tel'in mitingi" hakkında, Devlet radyosunun haber vermemesi protesto edildi (95). Yine İhsan Ataöv, mecliste şanlı orduya yapılan alkışın halktan gizlendiğini, bunun yanı sıra bir fakültede bir Rus profesöre yapılan

(92) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.138

(93) Abadan, a.g.e., s.139

(94) Abadan, a.g.e., s.136

(95) AP'li İhsan Ataöv'ün TRT genel müdürüne gönderdiği telgraf-ta şöyle denilmektedir: Komünist vietnam'ın zaferleri yorumlanmış, fakat komünizme karşı şahlanan Karadenizlilerin sesi bültenlere alınmamıştır. Abadan., a.g.e., s.141

tezahüratın dakikilarca yayınlandığı gerekçesiyle partizanca yayın yapan TRT hakkında meclis araştırması istenmiştir (96)

İşte bu nedenlerden dolayı, seçim bildirisinde "devlet radyolarının Anayasa hükümlerine aykırı ve millî politikayla çekişmeli, kamu düzeni bakımından da zararlı bir şekilde faaliyette bulunmasının önlenmesi belirtilmiştir" (97) ve bu konuya daha sonra AP'nin hükümet programında önemli bir yer verilmiştir.

AP, 1965 Milletvekili seçim propagandası boyunca genel başkan Süleyman Demirel, AP seçim beyanname ve AP yöneticilerinin görüşleri ana çizgilerle şu başlıklar altında toplanabilir:

- 1- Demokratik rejim ve anayasaya içten bağlılık;
- 2- Temel insan haklarının sonuna kadar savunulması;
- 3- Çoğunluğun tercihi anlamına gelen millî iradenin üstünde hiç bir kuvvetin yer alamayacağı ve bu yoldan işbaşına gelen bir partinin milleti temsil yetkisinin mutlaklığı, dolayısıyla AP'nin koalisyona yanaşmadan tek başına iktidara adaylığını savunması;
- 4- Sağlam ve kuvvetli hükümetlerin kurulaabilmeleri için, millî bakiye usulü ile, birleşik oy pusulasının kaldırılması zorunluğu;
- 5- Bütün sol eğilimli akımların, Atatürkçü devrim felsefesine aykırı düşmesi;
- 6- AP'nin hiç bir sınıfın savunucusu olmayıp, sadece vatandaş menfaatlerinin bekçiliğini yapması;
- 7- AP'nin milletin dinamik gücünü temsil etmesi ve bu gücün işçi, esnaf, çiftçi, sanayici ve küçük memurlardan meydana gelmiş bulunması;

(96) Abadan, a.g.e., s.141

(97) AP. 1965 Seçim Beyanname, s.12

8- AP'nin Türk örf ve âdetlerine sadık, muhafazakâr bir parti niteliğini taşıması;

9- AP'nin fakirliğe, cehalete karşı savaş açmış bulunması ve köyün kaderini değiştirme konusunda azimliliği;

10- AP'nin ilmî düşünce, millî şuur ve imanın temsilcisi olarak halkı aile, otorite ve kurulu düzen üzerinde yapılan baskılardan kurtaracağı;

11- Küçük partileri sunî tedbirlerle korumanın, millî irade üzerinde azınlıklar saltanatının kurulmasına yol açacağı;

12- Petrol politikasında memleket ihtiyacının öncelikle millî kaynaklardan karşılanacağı, işletme ve satışta, devletlerle özel teşebbüsün yanyana bulunduğu petrol endüstrisindeki kuruluşlara şart ve imkân eşitliği sağlanacağı;

13- Kapalı otarşik (kendi kendine yetici) bir ekonomik düzen yerine yabancı sermayeye güven verici ve yatırımı teşvik edici bir ortamın yaratılmasına çalışılacağı;

14- Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde en ağır yükün özel teşebbüse düştüğü;

15- Bütün bu esasların AP propoganda mekanizmasınca ustalık ve maharetle işlendiği şüphe götürmez bir gerçektir.

16- CHP uzun sürede koyu devletçilik politikası ile memleketi ekonomik açıdan donmuş ve uyumuş bir hale getirmiştir.

17- Fikrî takat ve kudretten yoksunlaşmış CHP. vaatlerinin hiç birini tutmamış; ihtilâlden sonraki beş yılın da heba olması sorumluluğunu yüklenmiştir.

18- CHP, solcuları ve solculuğu destekleyip kuvvetlendirmiştir.

19- TİP. Türkiye'ye komünizmi getirme çaba ve amacı ile stalin politikasını gütmüştür ve gütmektedir.

20- CHP ve TİP kızıl radyolarla ağız birliği halindedirler.

21- CHP, milleti anlamamakta direnen siyasî görüş açısından miyopluğunu devam ettirmektedir.

22- CHP son üçbuçuk yılda da partizanlıktan kaçınmamıştır.

23- CHP her zaman iki yüzlü bir politika gütmüş, iktidarda kalabilmek için Anayasaya aykırı kanunlar çıkartmıştır.

24- CHP. iktidarı her zaman için yasaklar, kırılan sandıklar, çalışan oylar devri olarak vasıflandırılabilir.

25- CKMP, MP ve YTP ise, aday listelerinde yeteri kadar eleman bulamayan gerçek aciz içinde partilerdir (98).

AP, Seçim kampanyası boyunca hedef olarak CHP ve TİP 'ni almış olup CKMP. ve MP ve YTP ile siyasal mücadeleye girmemiştir. Ayrıca petrolün millîleştirilmesi ve toprak reformu gibi ekonomik konuları ideolojik bir çerçeveye oturtarak bir numaralı millî dava haline getirmeyi başarmıştır. Bu bakımdan 1965 seçimleri ideolojik çatışmalar arasında bir temel tercih, bir referandum anlamına gelen halk oylaması olduğu kanaatinin yerleşmesine neden oldu denilebilir (99).

---

(98) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.135

(99) Abadan, a.g.e., s.140

Sonuç olarak, AP yöneticileri siyasal ekonomik konuları ideolojik bir çerçeveye oturtmak suretiyle Türk halk oyunda ulusal gelenek ve örfler lehinde belirtilen kutuplaşmadan çok etkili bir şekilde faydalanmayı başarmışlardır.

10 Ekim 1965 tarihinde Türkiye'de Millet Meclisi için yapılan genel seçimler bir yandan halk oyunun yoğun ilgisi, öte yandan seçmenlerin belirgin bir çekingence ve ilgisizliği ile karşılanmıştır. Seçim kampanyası sırasında özellikle basın ve radyo konuşmaları ve kişisel görüş farklılıkları ve ortaya çıkan sert fikir kutuplaşması, aktif yurttaş durumunda olan seçmenlere, 1965 seçimlerinin özel bir anlama büründüğü duygusunu aşılacaktır. Buna karşılık geniş seçmen kitleleri içinde yer alan önemli bir grup, -oy verme yetkisine sahip 4.372.190 seçmen- sandık başına gitmemiştir (100).

1965 Ekiminde yapılan Milletvekili genel seçiminde oyların % 52.9'unu alarak seçimden büyük çoğunlukla birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimlerde partilerin aldıkları oylar ve milletvekili dağılımı şöyledir.

---

(100) Abadan, a.g.e., s.357

Tablo: 2
1965 Milletvekili Seçim Sonuçları

Parti	Oy Dağılımı	Yüzde	Milletvekili	Milli Bakiye	Milletvekili (Toplam)
AP	4.921.140	%52.9	204	36	240
CHP	2.675.905	%28.7	102	32	134
MP	582.823	% 6.3	6	25	31
YTP	346.209	% 3.7	3	16	19
TİP	276.191	% 3.0	2	13	15
CKMP	208.798	% 2.2	-	11	11
Bağımsız	296.588	% 3.2	-	-	-
Toplam	9.308.238	%100.0	317	133	450

Kaynak: 10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE, Yayın No: 513, Ankara, 1966

Seçim sonuçlarının da gösterdiği gibi, Millî bakiye seçim sistemine rağmen AP yüzde 52.9 oy alarak mutlak çoğunluğu sağlamıştır. Süleyman Demirel, seçim sonuçlarını demokratik bir oy ihtilâli olarak kabul edip etmediği sorusuna "Hayır, buna beyaz ihtilâl demek hatalıdır. Bu doğrudan doğruya milletin bize olan inancını göstermektedir" demiştir. Bunun yanında Demirel, Başbakanlık görevini üzerine aldıktan sonra AP meclis grubunda yaptığı ilk toplantıda, 1965 seçimlerini bir referandum olarak yorumlayarak(101), ilk görüşüne zıt bir görüş ileri sürmüştür.

1965 Milletvekili seçim sonuçları dış ve iç ba-sında çeşitli şekillerde yorumlanmıştı.

(101) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.362

Dış basında Bavyera'da çıkan "Münchener Morkur'a göre;

"AP., Anadolu köylüsünün dinî inanç ve batı itikatlarını istismar etmiştir. Demirel tamamen serbest karar alamıyacaktır. En güçlü baskı grubu olarak da, genel kurmayı hesaba katması gerekecektir (102).

Amerika'nın ünlü "The New York Times" gazetesine göre; "Menderes'in siyasi varisleri, kesin bir zafer kazanmışlardır. Bazı subaylar, Demokrat Partinin gayri resmi halefi olan AP'nin iktidara gelmesini, 1960 da ordunun önderliğinde yapılan ihtilâle bir ihanet gözü ile bakacaklardır. Ancak Türk seçmenlerinin bu derece kesinlikle ifade ettikleri kanaati hiçe sayamayacaklardır" (103).

İç basında Tercüman gazetesinin imzasız "Zafer Tacı" başlıklı baş yazısında,

"Bu memleketi sonu müşkül istikametlere sürüklemek isteyenler ne "ırgat" gibi Sovyet ihtilâli kelimeleriyle hareket edilen köylümüz, ne müslüman ve milliyetçi işçilerimiz ve içinde vatan sevgisi kutsal çıra gibi yanan subaylarımız, ne esnafımız, ne şöförümüz, ne balıkçımızdır. Bu hedefleri güden solcu züppelerle babaları varlıklı, zengin Üniversite öğrencileridir" (104).

Cumhuriyet gazetesi yorumcusu Ecvet Güresin'e göre,

"Seçmenler bu son seçimde Türkiye'de nisbî temsil-kütle partileri çelişikliğini, oylarıyla tasfiye etmek istemişlerdir. AP'nin zaferini etkileyen diğer bir faktör üç buçuk yıl iktidarda kalan CHP'nin ekonomi sorunlarına karşı statik kalmış olmasıdır" (105).

(102) Abadan, a.g.e., s.359

(103) Abadan, a.g.e., s.360

(104) Abadan, a.g.e., s.361

(105) Abadan, a.g.e., s.361

1965 Seçim sonuçları istatistik verileri açısından ele alındığında AP'nin, "Milli Bakiye" sistemine rağmen ezici bir zafer kazanmış olduğu ortadadır. Bu seçimde önemli bir gösterge de şudur: AP'nin Türkiye genelinde aldığı oy ortalaması % 52.9, İstanbul oy ortalaması ise % 53.2 dir. Bunun anlamı da, Süleyman Demirel hem kırsal kesim için, hem kentsel kesim için caziptir. "Köyden gelen başbakan", ve "çoban sülü" kırsal kesim için yeni bir umuttur. "Mühendis", "teknokrat", "dünya görmüş" Demirel de, şehirler için yeni bir ümittir.

c. AP'ne Türk Halkının 1965 Genel Seçimlerinde Desteğinin Nedenleri

1- Sosyal Nedenler

1965 Seçimlerinde ayrı sosyal sınıflar içinde kalması gereken kitlelerin, bazı bölgelerde AP de birleştikleri görülmüştür. Örneğin, İzmir'in sosyo-ekonomik durumu yüksek olan gruplarının bulunduğu bölgeler ile, sosyo-ekonomik durumu zayıf olan grupların bulunduğu bölgelerin seçim sonuçları verilerine göre AP'ne oy verdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, siyasal ekonomik ve sosyal sınıfsal faktörlerden daha farklı faktörlerin de, birbirine zıt sosyo-ekonomik şartlar içinde yaşayan grupları birleştirdiklerini ortaya çıkarmaktadır. Sosyo-ekonomik faktörlerin dışında, moral ve sosyal faktörler böyle bir durumda ileri sürülebilir (106).

CHP.'nin 1965 seçimleri öncesi ortaya attığı "ortanın solu" sloganı seçmenler üzerinde farklı etkiler bırakmıştı. Bir kısım seçmen "ortanın solu" sloganını ortaya atan CHP 'nin samimiyetsizliğinden şüpheleniyordu.

(106) Savcı, "1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Analiz", s.184

ye düşmüşlerdi. Bunlara göre, kendi iktidarı zamanında Toprak Reformunu yapmayan, petrol kanununu, dış politikayı düzenlemeyen CHP, şimdi neden "ortanın solu" sloganını işlemektedir. Bu nedenle bir kısım seçmen, CHP'nin tarih içindeki yerini ve koalisyonlardaki işlediği sosyal temayı pek bilmedikleri için, bu sloganı birden ortaya çıkmış kabul etmiş ve muhalefete düşünce başvurulmuş bir oyun sayarak, böyle bir samimiyetsizliğe düşmüş olan CHP'ne sırtını çevirmiştir (107).

Ayrıca, DP - AP, çizgisi, "sağ'a yatkın "sağ" lehine güttüğü "liberal yönetim ve ekonomi" politikası, muhafazacı eğilimleri tatmin politikası ve "sosyal ilerleme yönünde direnen" davranışları ile ilkel tarımsal hayat biçimi yaşayan bir ülkede, en büyük oyları toplayarak siyasal liderliği kazanmıştır (108).

AP'nin seçim başarısında önemli rol oynamış olduğu şüphe götürmeyen liderin konumudur. AP Genel Başkanı gençliği, enerjisi, dinamik davranışları, batıya yönelişi, teknik ve yönetici özellikleriyle AP'ne Türk seçmenleri arasında hiç de küçüksenmiyecek bir ölçüde nüfuz ve itibar kazandırmıştır (109).

2- Siyasal Nedenler

AP, 1965 seçim propogandası boyunca rakiplerini savunma durumuna sokan bir propoganda izleyerek, iyi bir başarı elde etme şansını arttırmıştır. Şöyle ki, koalisyonları bir huzursuzluk, istikrarsızlık kaynağı olarak görmüş ve koalisyon içinde veya dışında bulunduğu sürece bütün huzursuzluk ve istikrarsızlıkları koalisyon sistemine yakıştırmasını bilmiştir. Koalisyonları, AP'nin temsil ettiği millî iradeyi sun'i

(107) Savcı, a.g.m. s.198

(108) Savcı, a.g.m. s.200

(109) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.148

olarak bölen olay olarak görmüş ve göstermiştir. Buna dayalı olarak huzur ve istikrarın, ancak, kendi iktidarı ile geleceği kanısını verebilmiştir (110).

AP'nin 1965 seçimlerinde geniş seçmen kitlelerinin dileklerine uygun düşen bir program ortaya koymuştur. Siyasal liberalizm, gelenekçi millî değerler ve özgür bir sosyo-ekonomik düşünce sistemi orta ve üst sınıfa ait olanlara oldukça çekici gelmiştir.

AP'nin elde ettiği seçim başarısını etkilemiş olan en önemli faktörlerden birisi de, partilerin ocak ve bucak birimlerini kurma yasağına rağmen, örgütünü en küçük yerel ünitelere oturtabilme başarısıdır. Böylece AP, onu en geniş ölçüde oyları ile desteklemiş olan köylü seçmenlerin gözünde, halkın günlük ve yaygın ihtiyaçlarına öncelikle çare arayan bir siyasal kuruluş niteliğini kazanmıştır (111).

1965 Seçimleri iç ve dış basında Türkiye'nin ilk ideolojik seçim kampanyası olarak nitelendirilmiştir. Bu arada AP, Türkiye'yi tehlikeli sol akımlardan kurtarma davasını güden tek güvenilir siyasal örgüt olduğunu sürekli vurgulamıştır.

AP, kuruluşundan beri yerine geçtiği DP'nin geleneksel tutumuna uygun olarak, sürekli devlet ve hükümete karşı halk kitlelerinin savunucusu rolünü oynamıştır. Bunun yanında, seçim kampanyası boyunca AP yerel örgütlere dayanmış ve geleneksel kurumları savunarak, seçmenlerin desteğini büyük ölçüde kazanmayı başarmıştır.

---

(110) Savcı, a.g.m., s.202

(111) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.147

3- Ekonomik Nedenler

Halk, AP'de, DP'nin uyguladığı ekonomik politikanın uygulanacağı izlerini görmüştür. Halk'a göre, DP bir otoriter rejimden kendisini kurtarmıştır. Kendisine ekonomik hareketlilikle refah getirmiştir. Bu nedenle DP'ye sempati duymaktadır. 1965 seçimlerinde bu sempatisini AP'de toplamıştır (112). Ayrıca, "...halk, devlet kapitalizminin acı baskısını yakın zamanlara kadar Batılılaşma ve Kemalizmle özleştirmiş, yabancı bulduğu ve kendisine bir şey kazandırmayan bu ilkelere düşmanlık duymuştur. AP'de bu düşmanlığı kendi yararına sömürmeyi gayet iyi bilmıştır"(113).

Aslında ülkemizde 1960'lı yıllarda sosyo-ekonomik şartlar sağ partiler için oldukça elverişliydi. İlkel tarımsal hayat biçimi içinde yaşayan ülke olmaksızın sanayileşmiş bir ülke olmağa doğru yönelmenin bütün aşamaları tamamlanmıştı. Bu nedenle ülkemizde sosyo-ekonomik ortam, genel çizgisi ile "sağ"a elverişli durumdaydı.

İşçi çevreleri, asgari ücret yetersizliği, ağır vergiler ile artan geçim sıkıntısı" gibi nedenlerle CHP'den uzaklaşarak tercihlerini AP lehine kullanmışlardır. Ticaret burjuvazisi ise, arzuladığı piyasa ekonomisini en iyi AP'nin oluşturacağına inanmakta ve küçük burjuvazi de ithalat ve ihracattan önemli ölçüde kazanç sağlamalarına sağmen, vergi ağırlıklarını ileri sürerek AP'ni desteklemişlerdir (114).

---

(112) Savcı, "1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Analiz", s.201

(113) Yücekök, 1976, Ön.Ver., s.105

(114) Savcı, a.g.m. s.198

C. AP'nin Sosyo-Ekonomik ve Sınıfsal Tabanı

Sanayi toplumuna yönelmeden önceki tarihi Türk toplumunda bir çok meslekler olmakla beraber, toplup siyasi etkinlikleri bakımından iki temel kesime dayanıyordu. Bunlar, bürokratlar yani "devletli"ler ve "reaya" yani halktı. Türk tarihinin klâsik çağında geleneksel bir toplum düzeni vardı. Batı emperyalizminin ekonomik ve siyasal etkileri sadece düzeni değil, aynı zamanda siyasal toplumu oluşturan sosyal tabakaları da etkilemiş ve buna bağlı olarak, devletin halk üzerindeki etkinliği giderek zayıflamıştır. Bu dönemde halk; büyük çoğunluğu köylü ve kısmen de esnaf ve küçük tüccardan oluşmaktaydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de sanayi işçisi çok azdı. Ancak giderek işçi ve esnafın oranını artmış ve buna bağlı olarak halk şehirlere göç etmeye başlamıştır. Büyük şehirlere göç eden halkın kültür değerleri, ekonomik sorunları ve dolayısıyla siyasal tercihleri değişmiştir.

Nitekim, Menderes'in adı 1965, 1969 ve bir ölçü de 1973 seçimlerinde çok rol oynamıştı. AP, Menderes'i hatırlattığı için "kırat"ı seçmiş ve öteki partiler elenmişti. Ancak 1977 seçimlerinde "meşalelerimiz Menderes" sloganı, eski DP'lilerin varlığı ve Menderes'in AP'ne oy verilmesini empoze eden resimleri bu partiye umduğunu sağlamamıştır. Çünkü, 1977 Türkiye'sindeki halk, kültür, ekonomik beklenti ve moral değerleri itibarıyla 1950-1960 Türkiye'sindeki halk değildir. İşte bu noktada AP'nin tabanı olan halk değiştiği için, AP'nin Türk Siyasal hayatındaki yeri de değişme sürecine girmiştir.

a. Çeşitli Gelir Gruplarından Oluşan Seçmenlerin
AP'ne Oy Verme Tutum ve Davranışları

"Gelir dağılımı; "ülkede oluşan toplam gelirin, fertler veya ailelerin herbirine düşen dilimin büyüklüğü bakımından paylaşılma şekli" olarak veya "nüfusun aynı oranının gelirin belli oranını alması" şeklinde tanımlanabilir. Gelir dağılımı istatistikleri çeşitli mitarlarda gelire sahip birimlerin sayısı ve ora gösterir ve toplam gelirin ne derece eşit surette dağıldığının ölçülmesine imkan verir (115).

Seçim istatistiklerinin bilimsel yoldan değerlendirilmesi ve elde edilen sonuçlardan bazı yargılara doğru varma usulü, ampirik seçim araştırma alanında en eski yöntemlerden biridir. Bu konuda Amerikalı siyasal bilimci Stnart A.Rice, uzun bir devre için kendi ülkesinde ve dış ülkelerde önderlik etmiştir. Ric e göre kantitatif yöntem gerçeğe ulaşmağa yarar yollardan sadece birisi olmakla beraber, sosyal olayları toplu bir şekilde ele alma imkânını sağlamaktadır (116).

Nermin Abadan ve Ahmet N.Yücekök, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanmış olan seçim sonuçlarını esas alarak, Türkiye'nin dokuz büyük şehrinin oy verme dağılımını iki seçimi kucaklayan bir devrede, 1961-1965, bir trend tablosu halinde yorumlamışlardır. Türkiye'nin dokuz büyük şehri araştırmada eş ağırlıkta 1961-1965 devrelerinin seçim sonuçları kıyaslanmak istenildiği için, her iki seçim sırasında 100.000 sınırını aşmış şu şehirlerde oy verme davranışı ölçülmüştür: İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir, Adana, Gaziantep, Konya ve Kayseri (117).

(115) İsmail, Kahraman, "Gelir Dağılımı ve Türkiye'de Yapılan Gelir Dağılımı çalışmaları 1959 1986", Devlet Planlama Teşkilâtı Yayını, No: 2076-SFB, 401, Ankara, 1987, s.1

(116) Nermin Abadan, Ahmet N.Yücekök, "1961 1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışları", SBFXXI (4): Aralık 1966, s.103

(117) Abadan, Yücekök, a.g.m., s.105

Yukarıda adları sıralanmış bulunan dokuz şehrin nüfusu araştırmada tür olarak ele alınmıştır. Bunun yerine her şehirde oturan halkın gelir seviyesi esas tutulmak suretiyle üç tabakaya örnek teşkil edebilecek 2-4 arasında değişen mahalleler seçilmiştir. Örneğin: İstanbul'da gecekondü bölgesi olarak zeytinburnu, İslâm-köy, Döğmeciler ve Silâhtar; orta tabakayı temsilen Sahrayı Ceddi, Levent, Acıbadem; üst geliri temsilen ise Şişli, Harbiye, Teşvikiye seçilmiştir (118).

Araştırmada ele alınmış olan dokuz şehrin çeşitli gelir gruplarının belirlenmesinde doğrudan doğruya belli bir semtde çoğunluk halinde oturan vatandaş gruplarının nitelikleri esas tutulmuştur. Buna göre bir alt, orta ve üst gelir grubu dağılımı meydana getirilmiştir. Alt gelir grubu olarak bütün şehirlerde özellikle gecekondü semtlerinde oturanlar dahil edilmiştir. Bunun yanında Konya gibi gecekondü bölgesi olmayan şehirlerde en dar gelirli ailelerin iskân mahalleleri araştırılmıştır. Üst gelir grubu olarak seçilen örneklerde çoğunluğun geliri yüksek bulunan bir nüfus grubu yer almaktadır. Bu semtler aynı zamanda toprak mülkiyetinin de en yüksek olarak bilinen şehir kesimleri arasında yer almaktadır. Orta gelir grubu ise esnaf, küçük tüccar, memurların genellikle oturduğu semtlerden seçilmiş bulunmaktadır (119).

Gelir gruplarının oy verme davranışları, 1961 ve 1965 seçimlerinde seçime giren partilerin örnekleme giren dokuz şehirdeki almış oldukları oy oranları iki tabloda, oy kayıp ve kazançları şeklinde gösterilmiştir.

---

(118) Abadan, Yücekök, a.g.m., s.105

(119) Abadan, Yücekök, a.g.m., s. 105

Tablo: 3

Sosyo-Ekonomik Statüye Göre Partilerin 1961 ve 1965'te
Aldıkları Oy Ortalaması (% olarak)

		CHP		AP		CKMP		MP		TİP		YTP	
		1961-1965		1961-1965		1961-1965		1961-1965		1961-1965		1961-1965	
ÜST	(Gel.Grup)	52	43	34	45	9	2	-	3	-	6	4	0.9
ORTA	(Gel.Grup)	48	37	37	52	12	1.5	-	4	-	5	3	0.7
ALT	(Gel.Grup)	33	24	43	62.5	21	2	-	6.5	-	4	3.5	0.9

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m., s.105.

Tablo 3'de 1961 ve 1965 seçimlerinde AP'nin en fazla oyu alt gelir grubundan ve sıra ile orta gelir ve en az oyu da üst gelir grubundan aldığı görülmektedir.

Tablo: 4

Sosyo-Ekonomik Statü Esas Tutularak 1961-1965
Seçimlerinde Partilerin Oy Ortalamalarının
(+) ve (-) Olarak Farklılaşma Değerleri

	CHP	AP	CKMP	MD	TİP	YTP
Üst Gelir Grubu :	-9	11	7	2.5	6	3
Orta Gelir Grubu:	-11	15	-10.5	3.5	5	-2
Alt Gelir Grubu :	-9	19.5	-15	6.5	4.5	2.5

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m., s.109.

Pozitif olarak en yüksek değerler kaydetmiş olan AP'nin bu kazançlarını, başta alt gelir grubu olmak üzere sıra ile orta ve üst gelir grubundan sağladığı görülmektedir. AP seçim beyannamesi ile liderinin beyanlarında özel teşebbüs sektörünü koruma ve geliştirme vaadinde bulunmasına rağmen, en sınırlı ölçüde üst gelir grubundan yeni oy oranları sağlamıştır (120).

(120) Abadan, Yücekök a.g.m., s.109

Seçim araştırmalarında muhafazakârlık unsurlarının daima kurulu düzenin alakonması ile maddi ve manevi menfaati bulunan orta sınıf tarafından savunulduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'de üst ve alt gelir gruplarına kıyasla orta gelir grupları en çok statükonun korunmasından yana olduğu, seçim istatistikleri ile görülmektedir. Öte yandan 1965 seçim propagandalarına bakıldığında iktidar adayı olan AP'nin, alt gelir gruplarına çok cömert vaadlerde bulunduğu görülmektedir. Nitekim 1965 seçimlerinde gelir gruplarından AP'ni destekleyen gruplara bakıldığında, en büyük desteğin sandıldığı gibi üst gelir grubundan değil, sırasıyla alt ve orta gelir grubundan gelmiş olduğu görülmektedir(121)

Tablo: 5

Ankara'nın Gecekondu Semtlerinden Akdere'de 1961-1965 Seçimlerinde Partilerin Oy Ortalamalarının (+) veya (-) Olarak Farklılaşma Değerleri ,

	1961	1965	Değişen Oran
AP	% 19	% 41	% 22
CHP	% 25	% 30	% 5
CKMP	% 53	% 11.5	- 31.5
MP	-	% 24.5	% 24.5
TİP	-	% 2.1	% 2.1
YTP	% 3	% 0.9	-% 2.1

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m. s.11.

Atipik bir şehirleşme örneği sayılan gecekondu alanında beliren siyasal tercihler, tablo 5'de görüldüğü gibi iktidara aday olan partiden yana olmuştur(122).

(121) Abadan, Yücekök, a.g.m., s.110

(122) Abadan Yücekök, a.g.m., s.111

Tablo: 6

Eskişehir İli Mahmudiye İlçesine Bağlı Köylerin
1961 ve 1965 Seçimlerinde Siyasal Partilere
Verdikleri Oyların Değişme Değerleri

<u>Siyasal Partiler</u>	<u>1961</u>	<u>1965</u>	<u>Değişme Oranı</u>
AP	%34	%50	%16
CHP	%40	%37	-% 3
CKMP	%23	% 2	-%21
MP	-	% 4.5	
TİP	-	% 2.5	
YTP	% 3	% 4	% 1

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m., s.113.

Tablo: 7

Ankara İli Keçiören İlçesine Bağlı Tursaklar, Karacaviran
Karaköy ve Ovacık Köylerinin 1961 ve 1965 Seçimlerinde
Siyasal Partilere Verdikleri Oyların
Değişme Değerleri

<u>Siyasal Partiler</u>	<u>1961</u>	<u>1965</u>	<u>Değişme Oranı</u>
AP	%27	%56	%29
CHP	%39	%35	-% 4
CKMP	%32	%0.9	-%31
MP	-	%5.5	
TİP	-	%2	
YTP	%2.5	%1	-1.5

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m., s.113.

Tablo 6 ve Tablo 7'de görüldüğü gibi köy oyların hemen hepsinin iktidara aday gördükleri partinin lehine bir artış ortaya koyduğu açıkça görülmektedir. Gerek Ankara, gerekse Eskişehir illerindeki köylerde AP 1965 seçimlerinde %15-%30 arasında değişen çok önemli bir oy kazanına erişmiştir (123).

TABLO: 8

1961 ve 1965 YILLARINDA NÜFUSLARI YÜZBİN'İN ÜTÜNDE OLAN ŞEHİRLERİMİZDE

ÜST GELİR TABAKASININ OY DAĞILIMI (YÜZDE OLARAK)

	İSTANBUL	ANKARA	İZMİR	BURSA	ESKİŞEHİR	ADANA	G. ANTEP	KONYA	KAYSERİ									
	%	%	%	%	%	%	%	%	%									
1961	1965	1961	1965	1961	1965	1961	1965	1961	1965									
CHP	48	39	67	56.5	51	39	37	30	58.5	46	35	28	55	49	33	54	43	
AP	39	48	17	25	44	51	56	63	21.5	41	62	63.5	35.5	34	22.5	56	36.5	48
CKMP	6	1	12	3	3	1	5	1.5	19	3	3	1	5.5	4	19.5	2.5	7	4
MP	-	2	-	3	-	2	-	2	-	3	-	1	-	1	-	5	-	4.5
TİP	-	3	-	11	-	7	-	3	-	6	-	5	-	5	-	3	-	3
YTTP	7	2	4	1.5	2	0	2	0.5	1	1.5	-	1	13	1	66	0	2	0

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m., s.115.

TABLO: 9

1961 ve 1965 YILLARINDA NÜFUSLARI YÜZBİN'İN ÜSÜNDE OLAN ŞEHİRLERİMİZDE
ORTA GELİR TABAKASININ OY DAĞILIMI (YÜZDE OLARAK)

	İSTANBUL	ANKARA	İZMİR	BURSA	ESKİŞEHİR	ADANA	G.ANTEP	KONYA	KAYSERİ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965
CHP	57.5 42	61 52	57 42	24 17.5	29 23	50 40	62 49	39 29	54 47
AP	30 42	16 30	39 49	71 76.5	43 65	44 53	28 41	23.5 57	38 47
CKMP	8 1	20 4	2 1	4 1	27 1	b6 2	3 1	31.5 1.5	5 1
MP	- 3	- 4.5	- 1	- 2	- 6.5	- 2	- 1	- 9	- 4
TİP	- 10.5	- 10	- 6	- 2	- 3	- 3	- 6	- 2	- 4
YTP	4 1	3 1	1.5 0	1 1	1 0.5	- 1	7 2	0 1	4 0

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m., s.116.

TABLO: 10

1961 ve 1965 YILLARINDA NÜFUSLARI YÜZBİN'İN ÜSTÜNDE OLAN ŞEHİRLERİMİZDE

ALT GELİR TABAKASININ OY DAĞILIMI (YÜZDE OLARAK)

	İSTANBUL	ANKARA	İZMİR	BURSA	ESKİŞEHİR	ADANA	G.ANTEP	KONYA	KAYSERİ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965	1961 1965
CHP	30 21	46 41	24 15	22 15	29 18.5	44 30	45 34	23 14.5	32 26
AP	47 62	20 37	68.5 78	70.5 80	37 69.5	52 60	42 56	15.5 67	58 63
CKMP	20 1	31 3	5 1	5.5 1	32 1.5	4 1	3 2	54.5 2	8 2
MP	- 6	- 9	- 3	- 2	- 6	- 1	- 2	- 12	- 6
TİP	- 8	- 9	- 3	- 2	- 3.5	- 6	- 5	- 2.5	- 2
DTP	3 1	3 1	2 0	2 0	2 1	- 1	10.5 2	7 1	2 0

Kaynak: Abadan, Yücekök, a.g.m., s.117.

Bu kısa analizden görüldüğü üzere AP., 1965 seçimlerinde büyük şehirlerde 1961 seçimleri oranında CHP. dışındaki diğer partilere verilen oylarla bir kısım CHP. oyları toplamak suretiyle önemli oy kazançları sağlamıştır. Bu arada AP'yi en çok destekleyen sosyo-ekonomik sınıfsal taban, alt gelir grupları olmuştur(124).

Türkiye hakkında çeşitli resmi ve resmi olmayan araştırmalarda birçok bölgesel ayırımlar kullanılmış olmakla beraber, bu çalışmada kullanılan ayırım, gerek Türk sayımcıları, gerek Frey, Tachav ve Hyland gibi yabancı bilim adamları arasında en yaygın kabul görmüş olanıdır. Söz konusu ayırım, Türkiye'yi dokuz tarımsal bölgeye bölmektedir: Kuzey-Orta, Ege, Marmara, Akdeniz, Kuzeydoğu, Güneydoğu, Karadeniz, Doğu-Orta ve Güney-Orta bölgeleri. Bu dokuz bölgeden herbirinin hangi illeri içine aldığı aşağıda gösterilmiştir(125).

Kuzey-Orta	: Ankara, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Kırşehir, Kütahya, Nevşehir, Uşak ve Yozgat.
Ege	: Aydın, Balıkesir, Burdur, Çanakkale, Denizli, Isparta, İzmir, Manisa ve Muğla.
Marmara	: Sakarya, Bursa, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli ve Tekirdağ.
Akdeniz	: Adana, Antalya, Gaziantep, Hatay, İçel ve Maraş.
Kuzeydoğu	: Ağrı, Artvin, Erzincan, Erzurum ve Kars.
Güneydoğu	: Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van.

(124) Abadan, Yücekök, a.g.m., s.113

(125) Özbudun, 1975, Ön.Ver., s.84

- Karadeniz : Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu,
Rize, Samsun, Sinop, Trabzon ve Zonguldak.
- Doğu-Orta : Adıyaman, Amasya, Elazığ, Malatya, Sivas,
Tokat ve Tunceli.
- Güney-Orta : Afyon, Kayseri, Konya ve Niğde.

Tablo: 11

Gelişme Düzeyine Göre Bilgelerin Sıralanışı

 Bölge

Marmara

Ege

Akdeniz

Kuzey-Orta

Güney-Orta

Karadeniz

Doğu-Orta

Kuzey-Doğu

Güney-Doğu

Kaynak: Özbudun, 1975, a.g.e., s.86.

Tablo: 12

Bölgelere Göre Seçime Katılma ve Oy Davranışları
1965

Bölge	Seçime Katılma Oranı %	AP.'nin Aldığı Oy Oranı %
Bütün Türkiye	71.3	52.9
Marmara	69.7	57.8
Ege	71.1	63.7
Akdeniz	71.3	56.1
Kuzey-Orta	72.1	50.7
Güney-Orta	70.7	54.6
Karadeniz	72.7	55.8
Doğu-Orta	71.7	41.0
Kuzeydoğu	71.8	44.7
Güneydoğu	70.3	28.9

Kaynak: Özbudun, 1975, a.g.e., s.93.

Tablo:13

Bölgelere Göre Seçime Katılma ve Oy Davranışları
1969

Bölge	Seçime Katılma Oranı %	AP.'nin Aldığı Oy Oranı %
Bütün Türkiye	64.3	46.5
Marmara	58.6	52.0
Ege	63.6	57.5
Akdeniz	66.0	43.2
Kuzey-Orta	64.0	48.0
Güney-Orta	61.1	50.5
Karadeniz	65.8	46.3
Doğu-Orta	67.8	29.7
Kuzeydoğu	67.7	46.8
Güneydoğu	71.5	29.9

Kaynak: Özbudun, a.g.e., s.93

Tablo 12'de görüldüğü gibi 1965 milletvekili seçimlerinde AP., en büyük gücünü, ülkenin en gelişmiş bölgelerinden almıştır. Partinin oy oranı Ege'de kendi ülke ortalamasının yüzde 10.8, Marmara'da ise yüzde 4.8 üzerindedir. Buna karşılık üç doğru bölgesinde kendi ülke ortalamasının hayli altındadır.

1969 seçimlerini, Türkiye'de sosyal güçlerin yeni bir gruplaşma içine girmeye başlamaları şeklinde yorumlamak mümkündür. Tablo 13'de de görüldüğü gibi 1969 seçimlerinde AP., Marmara ve Ege gibi geleneksel kalelerinde genel kendi ülke oy ortalamasının üzerinde oy almış olmakla beraber, AP oylarının ülke düzeyindeki dağılımı, 1965'e oranla daha yeknesaklaşmıştır. Bir yandan gelişmiş bölgelerde AP. oyları hissedilir şekilde düşerken, öte yandan az gelişmiş ve kırsal niteliği fazla olan bölgelerde, 1965'e oranla bir miktar yükselmiştir.

Tablo: 14

Oy Davranışları ve Mahalli Tipi: İstanbul

Seçim	Mahalle Tipi	Seçime	
		Katılma Oranı	AP
		%	%
1965	Gecekondu	64.6	62.4
	Bütün İstanbul (*)	63.6	52.0
1969	Gecekondu	51.0	53.8
	Bütün İstanbul	51.5	46.3
	Belediye Sınırları		
	İçindeki Mahaller	51.7	45.4

(*) "Bütün İstanbul" rakamları, İstanbul Belediye sınırları dışında kalmakla birlikte, sosyolojik bakımdan şehirle bütünleşmiş olan ve kendileri de 10.000'den fazla nüfusa sahip bulunan yerleşim merkezlerini de içine almaktadır.

Kaynak: Özbudun, a.g.e., s.181.

Tablo: 15

Oy Davranışları ve Mahalle Tipi: Ankara

Seçim	Mahalle Tipi	Seçime	
		Katılma Oranı %	AP. %
1965	Gecekondu	69.8	42.5
	Alt-Orta Sınıf	68.5	48.7
	Orta Sınıf	67.8	27.4
	Üst-Orta Sınıf	69.5	26.8
1969	Gecekondu	59.7	43.4
	Alt-Orta Sınıf	55.7	47.1
	Orta Sınıf	59.8	24.8
	Üst-Orta Sınıf	60.0	25.8

Kaynak: Özbudun, a.g.e., s.182

Tablo: 16

Oy Davranışları ve Mahalli Tipi: İzmir

Seçim	Mahalle Tipi	Seçime	
		Katılma Oranı %	AP %
1965	Gecekondu	69.4	72.1
	Alt-Orta Sınıf	72.0	73.4
	Orta Sınıf	71.2	65.9
	Üst-Orta Sınıf	70.6	54.1
	Gecekondu	58.7	60.7
	Alt-Orta Sınıf	61.2	61.3
	Orta Sınıf	59.3	58.9
	Üst-Orta Sınıf	59.1	46.8

Kaynak: Özbudun, a.g.e., s.183

Tablo: 17

Parti Oylarındaki Değişmeler, 1965-1969

<u>İstanbul</u>	<u>AP.</u>
Bütün İstanbul	- 5.7
Gecekondu	- 8.6
<u>Ankara</u>	
Üst-Orta Sınıf	- 1.0
Orta Sınıf	- 2.6
Alt-Orta Sınıf	- 1.6
Gecekondu	- 9.1
<u>İzmir</u>	
Üst-Orta Sınıf	- 7.3
Orta Sınıf	- 7.0
Alt-Orta Sınıf	-12.1
Gecekondu	-11.4

Kaynak: Özbudun, a.g.e., s.185

1965 ve 1969 seçimlerinde gecekondu bölgelerinin yanı sıra, alt-orta sınıf mahallelerinin de, AP.'ne hemen hemen aynı oranlarda oy verdiği görülmektedir.

1969 Seçimlerinin de gösterdiği gibi, bu dönemde AP'nin gecekondu bölgelerinde uğradığı oy kaybı, orta ve yüksek gelirli mahallelerdeki oy kaybının çok üzerindedir. AP'nin gecekondu bölgelerindeki oy kaybetmesi eğilimi, şehirlerde sınıf oyu yönünde bir değişimin belirtisi olarak kabul edilebilir. Burada incelemediğimiz 1973 seçimleri, bu değişimi çok daha açık biçimde ortaya koymuş ve AP.'nin gecekondu oylarının istikrarsızlığı ortaya çıkmıştır.

1969 Seçimlerinin ortaya koyduğu başka bir olguda, sosyo-ekonomik gelişmeye paralel olarak, toplumdaki sınıfsal bölünmelerin göreceli öneminin artması ve seçmen gruplaşmalarının, daha çok sınıfsal bölünmeleri yansıtmaya başlamasıdır. Gene sosyo-ekonomik gelişme ile birlikte, siyasetin kişilere yönelik olmaktan çıkıp, sorunlara yönelik bir karakter aldığı, bu sorunlar arasında da önemli rolü çoğu zaman sosyo-ekonomik sorunların oynadığı görülmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişme ile birlikte, toplumda sınıfsal bölünmelerin öneminin artma eğilimini belirtmiştik. İşte 1969 seçimlerinde belirmeye başlayan ve bu varsayımı 1973 seçimlerinin de kuvvetle desteklediği söylenebilir. 1973'te AP.'nin şehirlerdeki oy kaybının büyük kısmının işçi ve diğer dar gelirli tabakalardan olduğu anlaşılmıştır (126)

1965 seçimlerinde AP. büyük şehirlerin gecekondu semtlerinde önemli bir üstünlük sağlamış, fakat 1969 seçimlerinde AP.'nin büyük şehirlerdeki gecekondu oylarında önemli bir azalma olmuştur. 1973 seçimlerinde ise AP.'nin gecekondu oyları çok daha büyük ölçüde azalma göstermiştir. Örneğin, İstanbul'un gecekondu oranı en yüksek olan üç ilçesinde (Eyüp, Gazi Osman Paşa ve Zeytinburnu, AP., 1965 seçimlerinde oyların %62.4'ünü, 1969 seçimlerinde % 53.8'ini, 1973 seçimlerinde ise, bu üç ilçede % 26.7'ni almıştır. Bu duruma göre gelir grubu bakımından alt gelir grubunu oluşturan bu üç gecekondu bölgesinde, AP., 1973 seçimlerinde oyların hemen hemen yarısını kaybetmiştir.

Sanayileşme ile birlikte göç oranının yüksek olduğu İstanbul, 1960'lardan itibaren kuvvetli bir sosyal kültürel değişik sürecine girmiştir. Ayrıca, işçi sayı-

(126) Ergun Özbudun, "Sosyal Değişme ve Oy Verme Davranışları: 1973 Genel Seçimleri", Özgür İnsan, Sayı: 15, 1974, s.37

sının oranı da giderek artış göstermiştir. Gecekondu semtlerinde yaşayan bu seçmenler 1965'te ve bir ölçüde 1969'da AP'ni desteklemişler, fakat 1969 seçimlerinden itibaren AP'ni terkettikleri seçim sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, gecekondu seçmenin zaman içinde "metropol" ile teması artmış ve oradaki sosyal ve kültürel akımlardan etkilenmiş olmasıdır. Nitekim İlhan Tekeli ve Raşit Gökçeli'nin "1973 ve 1975 Seçimleri-Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme" adlı kitaplarında belirttiklerine göre, İstanbul'da yapılan bir gecekondu araştırması göstermiştir ki, İstanbul'a göçen seçmenlerin % 39'u, İstanbul'a geldikten sonra oy verdikleri partiyi değiştirmişlerdir. 1969-1973 seçimleri arasında İstanbul'da AP oyları gecekondu semtlerinde yüzde 53.8'den yüzde 26.7'ye, İzmir şehrinin gecekondu bölgelerinde yine AP. oyları yüzde 60.7'den yüzde 36.5'e düşmüştür (127).

Buradan çıkan sonuca göre, şehirlerdeki sosyal değişmeyi kültür, siyaset ve ekonomik politikalarıyla izleyemeyen AP., giderek şehirlerdeki ve özellikle kırsal kesimdeki muhafazakâr alt ve orta gelir grubu seçmen oy depolarına bağımlı hale gelmeye başlamıştır.

---

(127) İlhan Tekeli, Raşit Gökçel, 1973 ve 1975 Seçimleri-Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme, Milliyet Yayınları:530, İstanbul, 1977, s.51

Tablo: 18

İl Düzeyinde Kişi Başına Millî Gelirin En Yüksek
Olduğu İl: 1965-1970-1975
(1968 Üretici Fiyatları İle)

İLLER	1965	1970	1975
Kocaeli	4556	9078	13037
İstanbul	5569	7143	8042
İzmir	4122	4712	7079
İçel	3198	5953	6724
Zonguldak	4446	4583	6197
Ankara	3607	3680	3966

Kaynak: Tansu Çiller, İl Düzeyinde Millî Gelir Dağılımı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.351

Tablo: 19

İl Düzeyindeki Kişi Başına Düşen Milli Gelirin
En Yüksek Olduğu Altı İlde AP.'nin
Oy Oranları: 1965-1969-1973-1977

İLLER	1965	1969	1973	1977
Kocaeli	55.5	52.33	32.3	40.0
İstanbul	53.2	47.8	28.5	28.4
İzmir	62.2	53.2	39.3	39.6
İçel	59.5	48.1	29.4	38.7
Zonguldak	65.7	55.6	38.2	42.9
Ankara	46.5	42.6	27.8	30.5

Kaynak: 5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları,
Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No:836,
Ankara, 1978

Tablo: 20

İl Düzeyinde Kişi Başına Milli Gelirin En Düşük
Olduğu Altı İl: 1965-1970-1975
(1968 Üretici Fiyatları İle)

İLLER	1965	1970	1975
Erzurum	1387	1670	2147
Gümüşhane	1672	1789	2096
Ağrı	912	1427	2045
Bitlis	1255	1376	1760
Hakkâri	835	1032	1317
Bingöl	694	976	1259

Kaynak: Çiller, 1982, Ön.Ver., s.353

Tablo: 21

AP.'nin İl Düzeyinde Kişi Başına Milli Gelirin En Düşük
Olduğu Altı İldeki Oy Oranı: 1965-1969-1973-1977

İLLER	1965	1969	1973	1977
Erzurum	55.8	55.7	22.9	43.1
Gümüşhane	41.1	37.3	36.5	30.4
Ağrı	20.8	36.2	15.5	21.0
Bitlis	49.2	42.0	40.6	34.3
Hakkâri	5.5	27.7	33.0	43.4
Bingöl	25.3	14.3	20.6	29.6

Kaynak: 5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları,
Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 836,
Ankara, 1978

Tablo 19'da görüldüğü gibi, il düzeyinde kişi başına millî gelirin en yüksek olduğu altı ilde, AP'nin oy oranı 1965-1977 yılları arasında 57.1'den 36.7'ye düşmüştür. 1965-1977 yılları arasında il düzeyinde kişi başına düşen millî gelirin artış göstermesine rağmen, aynı yıllar arasında AP'nin oy oranı %57.1'den %36.7'ye düşerek, % 20.4'lük bir azalma göstermiştir.

Gene Tablo 21'den anlaşılabacağı gibi, il düzeyinde kişi başına millî gelirin en düşük olduğu altı ilde, AP'nin oy oranı 1965-1977 yılları arasında 32.9'dan, 33.6'a yükselmiştir. İl düzeyinde kişi başına düşen milli gelirin en düşük olduğu bu altı ilde, 1965-1977 yılları arasında kişi başına düşen millî gelirdeki artış oranı, il düzeyinde kişi başına düşen millî gelirin en yüksek olduğu altı ildeki artış oranı kadar olmamasını rağmen, milli gelirin en düşük olduğu illerdeki oy oranı % 32.9'da %33.6'a yükselerek %0.7'lik bir artış göstermiştir.

Tablo 18 ve 19'un sonuçlara göre, kişi başına düşen milli gelirdeki artışla, AP'ne verilen oy oranları arasında pozitif bir korelasyon görünmemektedir. Bunun yanında AP'nin alt gelirli seçmenlerden aldığı oy oranı azda olsa bir artış göstermektedir. Buradan da anlaşılabacağı gibi oy verme hadisesi tek faktörlü değil, çok faktörlü bir sosyal hadisedir. Bakış açısı olarak ortaya koyulan faktörler çatışabilir. Örneğin ekonomik durumu itibariyle (A) partisine oy vermesi gereken seçmen grubu, moral faktörlerinin etkisiyle (B) partisine oy verebilmektedir. Buna göre oy verme hadisesi, çatışan veya uyuşan faktörlerin bir bileşkesidir denebilir.

Tablo: 22

1977 Seçimleri Öncesi Mesleklere Dayalı Gelir
Gruplarının Oy Verme Davranışları

Parti	Memurlar	Çiftçiler	İşçiler	Küçük Esnafl.	Ev Hanımı	Diğer *
AP	10.6	47.6	21.2	37.2	38.4	48.3
CHP	71.8	36.8	67.1	43.1	44.1	48.5
Küçük Partiler	17.6	15.6	11.7	19.7	12.5	16.1

Kaynak: Üstün, Ergüder, "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Basım-Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986, s.349

Tablo 22'deki oy verme davranışlarına göre AP., tüm meslek grupları içerisinde sadece çiftçilerden en iyi oyu almıştır. Bilindiği gibi çiftçilerin yerleşim merkezleri büyük çoğunlukla köylerdir. Özbudun'un yaptığı bir araştırmaya göre, en yüksek ortalama hanehalkı geliri üç büyük şehirde (İstanbul, İzmir, Ankara) en düşük ortalama hanehalkı geliri ise köylerde (128). Bu araştırma sonucu da göstermektedir ki, 1973 seçimlerinde AP.'ne yönelik alt gelir grubu oy verme davranışı 1977 seçimlerinde de devam etmektedir.

Sonuç olarak, 1969'larda AP. oyları, bölge ve il gelişmişlik düzeyi ile olumlu bir bağlantı göstermektedir. Bu partinin, Türk toplumunun daha dinamik ve modern sektörlerinden (şehirlerde ticaret burjuvazisi ve dar gelirli gruplar, kırsal bölgelerde ise köylülerin daha ileri bir modernleşme düzeyinde bulunan kesimleri) güç aldığı açıkça görülmektedir.

(*) Serbest Meslek Erbabını, Müteşebbüsleri ve İşadamlarını da içermektedir.

(128) Özbudun, 1975, Ön.Ver., s. 52

1960'lı yılların büyük bölümünde devam eden bu seçmen gruplaşması 1960'lı yılların sonunda değişme göstererek, 1969 seçimlerinde AP. oylarıyla sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki olumlu bağlantı zayıflama eğilimi göstermiştir. Bir yandan gelişmiş bölgelerde AP.'nin oyları düşerken, az gelişmiş bölgelerde hafifçe yükselmiştir.

1970'li yıllarda Türk siyasal hayatındaki merkez-kenar çatışması, Sosyal modernleşme süreci içerisinde etkisini kaybetmeye başlamış ve yerini fonksiyonel bölünmelere dayanan yeni bir siyasal hayata bırakmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak 1973 ve 1977 seçimlerinde, büyük şehirlerdeki alt gelir grubu seçmenlerinin önemli bir kısmı AP 'nden desteğini çekmiştir. 1977 seçimleri sonuçlarına göre, AP , biraz şehirlerdeki ve özellikle kırsal kesimdeki geleneksel alt ve orta gelir grubu seçmen oy depolarına bağımlı hale geldiği görülmektedir.

b. Kırsal Kesim ve Kentlerdeki Seçmenlerin AP.'ne Oy Verme Tutum ve Davranışları

1950'li yıllardan başlayarak, özellikle 1965 yılından itibaren hızını arttıran sanayileşme ve buna bağlı olarak, göç oranının yüksek olduğu büyük şehirler önemli ölçüde sosyal ve kültürel değişim içine girmişlerdir. Ayrıca sanayileşme oranının yüksek olduğu yerleşim merkezlerinde işçi sayısının nüfusa oranı da diğer yerleşim merkezlerine göre daha yüksek olmuş ve Türkiye'deki kapitalist büyüme, bu yönde bir sosyal değişme meydana getirmiştir.

Türkiye'de özellikle 1965 yılından itibaren büyük bir sosyal ve kültürel değişim içinde olan büyük şehirlerde sosyal içerikli partiler, bunun yanında genel değişim seviyesine göre durgun sayılabilecek küçük yerleşim merkezlerinde ise, "geleneksel" içerikli partiler destek görmüştür.

DP'nin "yeter söz milletindir" sloganı önce şehirlerde destek gördü. Fakat DP'nin idealize ettiği ve AP'de devam etmiş olan ilkeler gerçekleşince, bu ilkeler önce şehirlerde geriledi ve yerini daha sosyal akımlara bıraktı.

Tablo: 23

AP'nin İller İtibariyle Milletvekili Genel Seçimlerinde
Aldığı Oylar (Yüzde Olarak)

	1965	1969	1974	1977
	%	%	%	%
Adana	53.9	42.5	23.1	32.0
Adıyaman	41.8	28.1	28.7	28.7
Afyon	62.3	58.8	36.2	52.2
Ağrı	20.8	36.2	15.5	21.0
Amasya	42.4	43.7	25.8	37.7
Amasya	46.5	42.6	27.8	30.9
Antalya	66.6	60.8	39.2	54.1
Artvin	60.8	49.9	34.3	45.8
Aydın	72.3	62.3	34.7	51.2
Balıkesir	62.9	56.3	47.1	51.7
Bilecik	56.9	55.3	44.0	49.0
Bingöl	25.3	14.3	20.6	29.6
Bitlis	49.2	42.0	40.6	34.3
Bolu	59.3	58.1	41.3	55.4
Burdur	52.1	50.0	25.6	43.2
Bursa	68.6	64.3	50.7	51.8
Çanakkale	63.4	58.2	44.2	50.2

	1965	1969	1973	1977
	%	%	%	%
Çankırı	56.4	52.7	38.7	46.8
Çorum	50.7	46.6	19.0	37.5
Denizli	61.2	55.0	33.9	43.9
Diyarbakır	28.8	35.5	19.9	26.1
Edirne	56.4	50.8	41.6	39.5
Elazığ	48.6	35.1	25.5	20.1
Erzincan	43.8	42.2	25.6	27.9
Erzurum	55.8	55.7	22.9	43.1
Eskişehir	59.6	57.8	40.6	46.0
Gaziantep	51.8	35.0	17.7	32.4
Giresun	54.9	40.0	27.3	40.3
Gümüşhane	41.1	37.3	36.5	40.4
Hakkâri	5.5.	27.7	33.0	43.4
Hatay	57.5	39.5	23.3	28.6
Isparta	63.8	81.3	62.0	69.6
İçel	59.5	48.1	29.4	38.7
İstanbul	53.2	47.8	28.5	28.4
İzmir	62.2	53.2	39.3	39.7
Kars	37.3	42.9	15.0	18.6
Kastamonu	61.5	50.5	39.0	46.9
Kayseri	54.3	48.3	27.3	31.8

	1965	1969	1973	1977
	%	%	%	%
Kırklareli	60.6	47.3	42.0	46.4
Kırşehir	24.9	28.1	14.1	20.5
Kocaeli	55.5	52.3	32.3	40.0
onya	54.2	49.6	13.5	28.2
Kütahya	63.7	61.0	43.0	61.0
Malatya	31.0	14.5	13.8	17.0
Manisa	65.2	57.8	42.3	48.6
K.Maraş	48.2	32.0	17.9	26.5
Mardin	22.7	27.8	18.8	16.5
Muğla	61.9	56.4	36.2	50.2
Muş	18.3	10.3	9.4	18.0
Nevşehir	47.3	53.5	35.4	41.4
Niğde	45.6	46.0	25.3	37.8
Ordu	53.2	30.1	15.8	29.6
Rize	62.3	52.9	29.7	45.8
Sakarya	57.3	53.5	29.3	44.3
Samsun	56.0	49.7	38.3	44.1
Siirt	36.7	25.3	16.4	17.2
Sinop	34.7	37.2	24.7	38.1
Sivas	39.4	29.3	16.9	23.5
Tekirdağ	58.7	48.5	40.2	44.0
Tokat	50.0	34.9	19.3	31.2
Trabzon	53.8	48.6	25.1	39.0
Tunceli	26.8	23.3	14.3	8.2
Urfa	34.9	43.5	33.5	32.9

	1965	1969	1973	1977
	%	%	%	%
Uşak	55.1	43.5	33.0	40.6
Van	30.2	27.3	22.4	15.4
Yozgat	39.9	41.3	17.5	29.3
Zonguldak	65.6	55.6	38.2	42.9

Kaynak: 10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayını No: 513, Ankara, 1966.

12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayını No: 610, Ankara, 1970.

14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayını No: 702, Ankara, 1974

5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayını No: 836, Ankara, 1978.

Tablo 23'de AP'nin 1965, 1969, 1973 ve 1977 Milletvekili genel seçimlerinde iller itibariyle aldığı oy oranları yüzde olarak verilmiştir. Bu tabloda açıkça görüldüğü gibi, 1969 seçimlerinden itibaren özellikle büyük ve sanayileşmekte olan şehirler olmak üzere bütün illerde AP'nin aldığı oy oranlarında sürekli bir düşüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo: 24

AP'nin 1969, 1973, 1977 Milletvekili Genel Seçimlerinde
İllerdeki Kırsal Bölge ve Kent Oyları
(Yüzde Olarak)

İLLER	Kent Oyları	1969	1973	1977
	Kırsal Bölge Oyları	%	%	%
ADANA	Kent	41.5	20.5	27.3
	Kırsal Bölge	43.2	25.8	37.8
ADİYAMAN	Kent	36.6	26.4	24.2
	Kırsal Bölge	26.2	29.4	30.0
AFYON	Kent	51.6	32.4	45.0
	Kırsal Bölge	60.6	37.5	55.2
AĞRI	Kent	26.0	15.6	21.0
	Kırsal Bölge	37.6	15.4	21.0
AMASYA	Kent	52.2	29.0	41.5
	Kırsal Bölge	40.9	23.3	35.6
ANKARA	Kent	37.6	26.6	27.6
	Kırsal Bölge	50.8	31.0	40.4
ANTALYA	Kent	58.7	39.6	46.0
	Kırsal Bölge	61.4	39.0	58.4
ARTVİN	Kent	44.6	24.1	39.2
	Kırsal Bölge	50.6	35.7	47.3

İLLER	Kent Oyları Kırsal Bölge Oyları	1969 %	1973 %	1977 %
AYDIN	Kent	60.8	40.0	46.8
	Kırsal Bölge	62.8	31.9	55.0
BALIKESİR	Kent	56.5	52.7	47.0
	Kırsal Bölge	56.2	46.7	54.0
BİLEÇİK	Kent	50.2	40.1	42.0
	Kırsal Bölge	56.9	45.5	51.0
BİNGÖL	Kent	07.9	17.5	28.6
	Kırsal Bölge	14.9	21.2	29.8
BİTLİS	Kent	26.2	20.4	13.0
	Kırsal Bölge	46.1	46.9	42.3
BOLU	Kent	52.2	38.7	44.6
	Kırsal Bölge	59.2	42.0	58.0
BURDUR	Kent	46.0	26.0	40.6
	Kırsal Bölge	51.3	25.4	44.4
BURSA	Kent	66.2	51.7	48.7
	Kırsal Bölge	62.6	49.8	55.2
ÇANAKKALE	Kent	53.0	41.4	43.7
	Kırsal Bölge	59.3	45.0	52.0
ÇANKIRI	Kent	44.7	39.1	36.8
	Kırsal Bölge	54.1	38.5	49.8

İLLER	Kent Oyları	1969	1973	1977
	Kırsal Bölge Oyları	%	%	%
ÇORUM	Kent	48.9	30.2	34.7
	Kırsal Bölge	46.1	18.4	39.0
DENİZLİ	Kent	58.6	41.6	43.3
	Kırsal Bölge	53.7	30.4	44.0
DİYARBAKIR	Kent	21.6	12.8	13.5
	Kırsal Bölge	38.8	24.6	32.5
EDİRNE	Kent	53.3	40.8	35.5
	Kırsal Bölge	49.9	42.0	41.8
ELAZIĞ	Kent	38.8	26.1	23.3
	Kırsal Bölge	33.6	25.1	18.0
ERZİNCAN	Kent	52.8	34.7	35.8
	Kırsal Bölge	40.1	22.7	25.0
ERZURUM	Kent	52.7	26.8	42.4
	Kırsal Bölge	56.4	21.4	43.5
ESKİŞEHİR	Kent	58.1	40.4	42.5
	Kırsal Bölge	57.3	41.2	51.0
GAZİANTEP	Kent	38.6	14.4	28.7
	Kırsal Bölge	32.4	21.0	37.4
GİRESUN	Kent	41.9	27.2	33.4
	Kırsal Bölge	40.0	27.3	42.5

İLLER	Kent Oyları Kırsal Bölge Oyları	1969 %	1973 %	1977 %
GÜMÜŞHANE	Kent	21.9	36.5	36.8
	Kırsal Bölge	39.1	35.1	41.0
HAKKARİ	Kent	24.7	33.6	43.0
	Kırsal Bölge	28.1	32.4	43.4
HATAY	Kent	37.9	22.0	26.7
	Kırsal Bölge	40.3	24.1	20.9
ISPARTA	Kent	80.1	60.8	64.4
	Kırsal Bölge	81.9	62.9	73.0
İÇEL	Kent	44.0	29.3	30.0
	Kırsal Bölge	50.1	30.7	45.4
İSTANBUL	Kent	45.4	28.1	27.6
	Kırsal Bölge	52.2	29.8	30.3
İZMİR	Kent	56.5	40.7	38.3
	Kırsal Bölge	49.8	36.5	41.1
KARS	Kent	37.6	18.4	20.5
	Kırsal Bölge	43.7	14.4	18.0
KASTAMONU	Kent	48.3	35.7	42.5
	Kırsal Bölge	50.8	39.5	51.7
KAYSERİ	Kent	51.8	28.2	33.3
	Kırsal Bölge	46.5	26.5	30.4

İLLER	Kent Oyları	1969	1973	1977
	Kırsal Bölge Oyları	%	%	%
KIRKLARELİ	Kent	42.0	38.8	40.0
	Kırsal Bölge	49.5	43.6	49.7
KIRŞEHİR	Kent	32.4	11.7	19.0
	Kırsal Bölge	27.1	14.8	20.9
KOCAELİ	Kent	50.6	31.7	35.9
	Kırsal Bölge	53.4	32.6	43.7
KONYA	Kent	45.9	12.9	22.9
	Kırsal Bölge	51.2	14.0	31.8
KÜTAHYA	Kent	65.7	48.4	56.3
	Kırsal Bölge	59.7	41.4	62.9
MALATYA	Kent	16.2	11.0	17.9
	Kırsal Bölge	13.7	15.2	16.5
MANİSA	Kent	62.4	47.7	48.2
	Kırsal Bölge	52.2	39.0	48.8
K.MARAŞ	Kent	39.8	23.1	30.2
	Kırsal Bölge	29.8	15.8	25.3
MARDİN	Kent	23.8	17.2	17.3
	Kırsal Bölge	28.0	19.0	16.2
MUĞLA	Kent	52.0	32.2	40.0
	Kırsal Bölge	57.5	37.2	53.5

	Kent Oyları	1969	1973	1977
	Kırsal Bölge Oyları	%	%	%
MUŞ	Kent	08.7	7.8	13.4
	Kırsal Bölge	10.5	9.6	18.7
NEVŞEHİR	Kent	59.9	44.2	43.0
	Kırsal Bölge	51.2	31.8	40.5
NİĞDE	Kent	46.8	25.4	33.3
	Kırsal Bölge	45.8	24.0	39.3
ORDU	Kent	27.4	20.	27.5
	Kırsal Bölge	30.5	14.5	30.2
RİZE	Kent	40.6	21.1	35.4
	Kırsal Bölge	56.0	32.3	49.0
SAKARYA	Kent	50.6	31.2	39.7
	Kırsal Bölge	54.6	28.2	46.7
SAMSUN	Kent	54.7	39.7	42.3
	Kırsal Bölge	47.9	37.6	44.8
SİİRT	Kent	21.9	8.0	11.4
	Kırsal Bölge	26.1	19.5	20.2
SİNOP	Kent	29.2	21.1	29.3
	Kırsal Bölge	38.4	25.4	40.2
SİVAS	Kent	31.7	18.9	22.7
	Kırsal Bölge	28.8	16.2	24.0
TEKİRDAĞ	Kent	49.5	42.1	40.3
	Kırsal Bölge	48.2	39.0	46.3

İLLER	Kent Oyları	1969	1973	1977
	Kırsal Bölge Oyları	%	%	%
TOKAT	Kent	50.4	21.8	35.6
	Kırsal Bölge	30.2	18.3	29.3
TRABZON	Kent	40.4	24.0	31.7
	Kırsal Bölge	50.4	25.4	40.8
TUNCELİ	Kent	23.5	21.6	12.9
	Kırsal Bölge	23.0	13.1	7.4
URFA	Kent	44.3	25.1	31.1
	Kırsal Bölge	43.3	37.3	33.5
UŞAK	Kent	48.1	33.2	40.1
	Kırsal Bölge	41.8	32.7	40.8
VAN	Kent	14.5	15.1	9.9
	Kırsal Bölge	29.6	24.3	17.1
YOZGAT	Kent	36.0	19.0	27.4
	Kırsal Bölge	42.1	17.2	29.8
ZONGULDAK	Kent	51.2	36.5	38.1
	Kırsal Bölge	57.0	38.7	45.0

Kaynak: 12 Ekim 1969 Milletvekili Seçim Sonuçları,
14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçları,
5 Haziran 1977 Milletvekili Seçim Sonuçları.

Tablo 24'de AP.'nin 1969, 1973 ve 1977 Milletvekili Genel Seçimlerinde illerdeki kırsal bölge ve kent oy oranları yüzde olarak verilmiştir. Bu tabloda da görüldüğü gibi, 1969 seçimlerinden itibaren başlayarak AP'nin illerdeki şehirsal oylarında sürekli bir azalma olmuş ve özellikle 1977 seçimlerinde çok daha açık bir şekilde belirginleşmiştir. Kırsal bölge oylarında ise, 1969 seçimlerinden itibaren bir azalma olmuş, ancak şehirsal oylardaki azalma kadar olmamıştır. Şehirsal oyların aksine AP'nin illerdeki ağırlıklı oy tabanının kırsal bölge nitelikli oylar olduğu 1969, 1973 ve 1977 seçimleri sonuçlarından anlaşılmaktadır.

Tablo: 25

10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimi Sonuçlarına Göre, AP'nin Türkiye Geneline Kent ve Kırsal Bölge Toplam Oy Sayısı ve Yüzdeleri

Türkiye Genelinde Geçerli Toplam Oy Sayısı	Aldığı Toplam Oy Sayısı	%	Kent Oy Sayısı	%	Kırsal Bölge Top. Oy Sayısı	%
9.307.563	4.921.235	52.9	2.559.579	27.5	2.361.656	25.4

Kaynak: 10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimi Sonuçları,

1965 Seçimlerinde Türkiye genelinde % 52.9 oranında oy almış olan AP., İstanbul'da bununda üzerine çıkarak % 53.2 oranında oy almıştır. Tablo: 25'de görüldüğü

gibi, 1965 seçimlerinde AP.'nin Türkiye genelinde aldığı % 52.9 oy oranının % 27.5 kentsel % 25.4'de kırsal bölge oylarıdır. Buradanda anlaşılılığı gibi 1965 seçimlerinde AP., hem kentlerin, hem kırsal kesimin partisi olduğu görünümünü vermektedir.

1969 Seçimlerinde AP.'nin Türkiye genelindeki oy oranı, % 6.4 puan gerileyerek % 46.5'e düşmüştür. Bu seçimlerde AP.'nin İstanbul'daki oy oranı %5.4 puan gerileyerek % 53.2'den % 47.8'e düştü. Gene bu seçimlerde toplam şehirli seçmenlerin % 47.5'i, kırsal bölge seçmenlerin ise % 46.1'i AP. oy verdi (129).

Tablo: 26

Şehirsel ve Kırsal Bölgelerdeki Seçmenlerin
AP.'ne Oy Verme Tutum ve Davranışları

Parti	1961 %	1965 %	1969 %
AP. Şehirsel	39.1	55.9	47.5
Kırsal	33.1	51.7	46.1

Kaynak: Özbudun, 1975, Ön.Ver., s.109

AP., kamu oyundaki "kırsal parti" imajına rağmen, 1961, 1965, 1969 seçimlerinde kentsel bölgelerde daha iyi sonuçlar almıştır. Gene her üç seçimde de AP.'nin oranı, illerin şehirleşme oranıyla olumlu korelasyonlar göstermiştir. 1961'de $r = 0.311$, 1965'te $r = 0.279$, 1969'da $r = 0.198$. Buna karşılık AP.; 1965-1969 döneminde, şehirlerde kırsal bölgelerdekinden daha fazla

(129) 12.Ekim.1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları.

oy kaybetmiştir. İki seçim arasında AP 'nin kırsal bölgelerdeki oy kaybı % 5.6 olduğu halde, şehirlerde bu kayıp % 8.4'tür. Buna paralel olarak, şehirleşme oranı ile AP oyları arasındaki korelasyonun da gitgide zayıfladığı gözlenmektedir (130)

Tablo: 27

1973 Seçimlerinde AP'nin Şehirsél ve Kırsal Bölge
Oy Oranları

Parti	Şehirlerde %	Kırsal Bölgelerde %
AP	30.0	29.6
CHP	39.6	29.3
DP	8.7	14.2

Kaynak: 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları,

Tablo: 28

1973 Seçimlerinde Dört İlimizde Şehir ve
Kırsal Bölgeler Arasında Oy Davranışı Farkları

İL	AP %	DP %
İSTANBUL		
Şehir	27.8	7.0
Kırsal Bölge	42.3	10.2
ANKARA		
Şehir	26.2	5.3
Kırsal Bölge	30.2	15.6
İZMİR		
Şehir	40.0	5.9
Kırsal Bölge	39.3	10.6
ADANA		
Şehir	17.9	8.1
Kırsal Bölge	25.9	13.5

Kaynak: Özbudun, "Sosyal Değişme ve Oy Verme Davranışları: 1973 Genel Seçimleri", s.36.

1973 Seçimlerinde AP'nin aldığı oylar bakımından şehirlerle köyler arasında anlamlı farklar bulunduğu göze çarpmaktadır. 1960'larda AP, kamu oyunda daha çok kırsal bölgelere dayanan bir parti görünümü taşımasına rağmen, aslında şehirlerde köylerde aldığı oylardan daha yüksek oranda oy almıştır.

1973 seçimleri bu durumun tersine dönmüş olduğunu göstermektedir. AP., 1969-1973 röneminde bütün yurttta oy kaybetmiş olmakla birlikte, bu partinin en ağır oy kayıplarının şehirlerde olduğu anlaşılmaktadır.

1973 Seçimlerinde AP'nin oy oranı tablo 27'de görüldüğü gibi şehirlerde % 30, kırsal bölgelerde ise %29.6 dır. Şehir ve kırsal bölge oy oranları birbirine eşit görünmektedir. Bu eşitlik şuradan kaynaklanıyor: 1973 seçimlerinde DP'nin Türkiye genelindeki toplam oy oranı % 11.9'dur. Bu oran içerisinde kent oy oranı % 3.4, kırsal bölge oy oranı ise % 8.5'dir (131). DP'nin en yüksek oy desteğini kırsal bölgelerden, en düşük oy desteğini ise şehirlerden aldığı anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak AP 'nin 1969 seçimlerinde aldığı şehir oylarının bir kısmı CHP 'ye, kırsal bölge oylarının bir kısmı da DP'ye gittiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1973 seçimlerinde DP oylarının büyük bir kısmı tekrar AP'ye geri döndüğünde, bu partinin kırsal bölge oylarının şehir oylarından çok daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

1973 Seçimlerinde AP 'nin gecekondü oylarında da önemli ölçüde azalma olmuştur. Örneğin İstanbul'un gecekondü oranı en yüksek olan üç ilçesinde (Eyüp, Gazio Osman Paşa ve Zeytinburnu) AP., 1965'te oyların % 62.4'ünü, 1969'da % 53.8'ini ve 1973'de ise %26.7'ini almıştır (132).

1973 Seçimlerinin, Türk parti sisteminde önemli değişimlerin bir işareti olduğunu söyleyebiliriz. Türk toplumunun içinde bulunmuş olduğu hızlı şehirleşme ve sanayileşme süreçlerine paralel olarak, partilerin sosyal tabanları da hızla değişmekte ve seçmen kitlesi yeni bir gruplaşma içine girmektedir. Bu siyasal değişim, özellikle büyük şehirlerde bütün açıklığıyla kendisini göstermiştir. Kırsal bölgelerde ise, değişimin ana çizgileri bu derece belirgin değildir.

(131) 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçiminin Sonuçları.

(132) Özbudun, 1975, Ön. Ver., s.38.

Sonuç olarak 1973 seçimlerindeki rakamlar, AP'nin hem şehirli, hem kırsal bölge partisi olma özelliğinde bir bozulma başladığını göstermektedir. "Yeni" CHP'nin verdiği mesajlar, Sosyal değişim içerisinde olan şehirlerde, muhafazakâr kırsal kesimden daha fazla ilgi görmüştür. Kırsal bölge seçmeni sola kayma konusunda şehirli seçmenden daha çekingen davranmış, bunun yanında sağa ilgi göstermeyi tercih etmiştir.

Büyük şehirlerde nüfusun önemli bir kısmı "göçerek gelen" insanlardan oluştuğu için, bu kitleler bir süre alıştıkları veya geleneksel değerlerini devam ettirmişler, ancak bu uzun süre devam etmemiştir. Nitekim gecekondular önce AP'nin kalesi iken zamanla bu partiyi terketmişlerdir. Çünkü gecekondular halkının zaman içerisinde "metropol" ile teması artmış ve oradaki sosyal, kültürel ve siyasal akımlardan etkilenmiştir. İlhan Tekeli ve Raşit Gökçel'in belirttiklerine göre, İstanbul'da yapılan bir gecekondular araştırması göstermiştir ki, İstanbul'da göçen seçmenlerin % 39'u İstanbul'a geldikten sonra oy verdikleri partiyi terketmişlerdir (133).

1965 Seçimlerinde AP.'ye % 53.2 oranında oy veren İstanbul 1977 seçimlerinde % 28.4 oranında oy vermiştir. Gene 1965'te AP'ye %59.3 oranında oy veren gecekondular bölgesi Zeytinburnu 1977 seçimlerinde % 23.3 oranında oy vermiş ve bunun yanında CHP.'ye verdiği oy oranı ise % 58.4'dür. Ayrıca CHP.'nin 1977 seçimlerinde İstanbul'da % 58.2 oranında oy alması, Türkiye'de şehirlerin sola, kırsal bölgelerin sağa ağırlık verdiği şeklindeki genel sonuçlara da uygun düşmektedir.

---

(133) Tekeli, Gökçeli, 1977, Ön.Ver., s.51

Tablo: 29

5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçlarına Göre,
AP.'nin Türkiye Geneline Kent ve Kırsal Bölge
Toplam Oy Sayısı ve Yüzdeleri

Türkiye Gene- linde Toplam Oy Sayısı	Aldığı Toplam Oy Sayısı	%	Kent Toplam Oy Sayısı	%	Kırsal Bölge Toplam Oy Sayısı	%
14.827.172	5.468.202	36.9	2.046.124	13.8	3.422.078	23.1

Kaynak: 5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları,

Tablo 29'daki sonuçlara göre 1977 seçimlerinde AP., Türkiye genelinde % 36.9 oranında oy almıştır. Türkiye genelinde aldığı bu oyun % 13.8'i kent, % 23.1'i kırsal bölgeler oyu şeklinde ortaya çıkmıştır.

Gene 1977 seçimlerinde AP., Türkiye genelinde şehrsel oyların, % 31.1'ini, kırsal oyların da % 41.8'ini almıştır. Bunun yanında CHP., şehrsel oyların % 43.9'unu kırsal oyların da % 38,2'sini almıştır (134).

Tablo: 30

1977 Seçimleri Öncesinde Nüfus Büyüklüklerine Göre
Parti Tutma

Parti	Metropol	10000-50000	Kırsal Bölgeler
AP	23.6	36.0	41.8
CHP	64.9	50.0	41.7
KÜÇÜK PARTİLER	11.5	13.5	16.5

Kaynak: Ergüder, "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı
Örüntüleri", s.347.

(134) 5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları.

Tablo 30'un incelenmesinde, nüfusun artmasıyla AP'nin desteğinin azaldığı görülmektedir. Metropollerde örneklem noktaları Ankara, İzmir ve İstanbul şehir sınırları içerisinde ir. Kentsel bölgelerde ve sanayileşmiş yerlerde AP.'nin desteğinin giderek azaldığı ortaya çıkmaktadır. AP., nüfus büyüklüğüne göre en fazla desteği kırsal bölgelerden almış ve bunu sırasıyla 10000-50000 ve metropol bölgeleri izlemiştir. Bu da AP'nin 1977 seçimleri öncesinde geleneksel gücünü sürdürdüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak, 1977 seçim sonuçları, şehirlerde CHP'nin desteğinin fazla olması üzerine AP.'nin kırsal bölge partisi olma kararketini belirginleştirmiştir. Toplumsal ve sosyal değişmeyi ekonomik, siyasal ve kültür politikalarıyla izleyemeyen AP., giderek geleneksel oy depolarına daha bağımlı hale gelmiştir. Nitekim AP'nin propaganda ağırlığı, "köye hizmet, gerçek ibadet" idi. "Kolejliye" karşı "köyden gelen başbakan" sloganı da bunu yansıtmaktaydı.

2- AP'NİN SOSYO-EKONOMİK POLİTİKASI

A. Sanayileşme Politikası

Türkiye'de, 1950'den itibaren sanayileşme, ekonomik kalkınmanın itici gücünü oluşturmaya başlamıştır. Sanayi sektöründe katma değer artışı diğer sektörlerden fazla olduğu için bu sektörün, sürükleyici etkisi büyüktür. Sanayi sektörünün beklenen gelişmeyi verebilmesi için diğer sektörlerle uyum içinde olması ve o sektörlerle dayanması zorunludur. Ayrıca sanayi sektörünün diğer sektörlerden bağımsızlığı ve yan destekten yoksun olarak tek başına ekonominin itici gücü olacağı düşünülemez (135). Sanayi sektörünün gelişmesi bilindiği

(135) İktisadî Rapor, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, s.103

gibi büyük ölçüde tarım sektörüne dayanır. Kurulmuş ve kurulmakta olan sanayilerin hammadde ihtiyaçlarının büyük bir bölümünün tarım sektöründen sağlandığı da ayrı bir olgudur. Yine sanayinin belli bir kısmının da, tarım alanında ortaya çıkan makina, ilaç, fenni gübre gibi ihtiyaçlarının karşılanması için çalışacağı bilinmektedir (136).

Nitekim 1950'den 1970'li yıllara doğru gelişen bir sürece baktığımızda, milli gelir içindeki tarım payının % 49.9'dan % 32.8'e düştüğünü, sanayinin de % 15.8'den % 26.4'e çıktığını görmekteyiz. Bu gelişmeden çıkan sonuca göre, sanayi, toplum içinde giderek güçlü bir duruma gelmekte ve artan milli gelirde sanayinin oynadığı rolün yanı sıra, yine bizzat sanayi içinde büyük burjuvazinin egemen olmaya başladığı görülmektedir. Bu durumu Tuncer Bulutay şu şekilde ortaya koymuştur.

"İmalât Sanayiinde büyük işyerleri olarak nitelenen 10 kişiden fazla çalıştıran özel kesime ait kurumların, imalât sanayi geliri içindeki katkıları yıllar boyunca artmıştır. Söz konusu özel kesim işyerlerinde imalat sonucu yaratılan kıymetin, Türkiye imalat sanayii gelirine oranı 1950 yılında 0.3200 iken, hemen hemen devamlı bir artış göstererek 1962'de 0.4397 olmuştur.

Büyük işyerleri katma değerinin Türkiye imalat sanayi gelirine oranı 1963'de 0.3766 iken, devamlı bir artışla 1967'de 0.499'e çıktığı görülmektedir. Bu durum, büyük işyerlerinin imalat sanayi içindeki öneminin yıllar boyunca arttığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu duruma göre küçük burjuvazinin, AP. iktidarı döneminde gerçekleştirilen iktisadi büyümeden çok az pay almış olduğu belirmiş olur" (137).

(136) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE Yayını No: 683 Başbakanlık DİE Matbaası, Ankara, 1973, s.92

(137) Yücekök, 1976, Ön.Ver., s.100

AP.'nin ekonomik programını anlamak için "Büyük Türkiye" kavramını iyi değerlendirmek gerekir. Bu kavramın DP. döneminde sık sık radyolarda ve yetkili çevrelerde tekrarlanan "nurlu ufuklar" kavramının bir devamı olduğu kuşkusuzdur. "Büyük" sözcüğü toprak olarak değil, ekonomik olarak büyüklüğü ifade etmektedir. Açıkca, AP. ekonomik büyümeyi kendine hedef seçmiştir. Bu, demokratikleşme ve büyüme arzusu içerisinde olan toplumun özlemlerine uygun bir seçimdir.

Büyük Türkiye'ye yönelik sanayileşme stratejisi olarak ortaya konan "İthal ikâmesi" yönetimi, yurt içi sanayi katma değerinin büyümesine yardım ettiği gibi, zamanla sanayileşmenin daha bir kökleşmesine ve ekonominin yapısal çehresinin değişmesine de yol açmıştır. 1965-1969 dönemi, AP. açısından talihli bir dönem olmuştur. Çünkü dünya ekonomik konjektörü de böyle bir büyümeye izin vermekteydi. Ancak, her şeye rağmen sözünü ettiğimiz büyüme, ekonominin dışa bağımlılığını arttırmaktaydı (138).

AP Yeni Program Tasarısında sanayileşme şu şekilde belirtilmişti: "Verimli ve istihsal kabiliyeti yüksek bir ekonomi bünyesine geçerken tarihte bir çok memleketin tercih ettiği gibi süratle sanayileşmek zaruretimizi duymaktayız". "Sanayileşmenin ilerleyip, güçlenebilmesi, bu alanda sermaye terakkümünün hızlanabilmesi için, fert ünitelerinin ve teşebbüslerinin yetersiz hale gelmesi karşısında, diğer sanayileşmiş memleketlerde olduğu gibi, memleketimizde süratli bir sermaye piyasasının kurulması çarelerinin aranması icap etmektedir"(139)

(138) Çavdar, 1985, Ön.Ver., Sayı 66, s.2092

(139) Adalet Partisi Prensip Maddeleri, Yeni Program Tasarısı,
s.13

AP Üçüncü Büyük Kongresine sunulan programda sanayileşme; "Sanayi politikamızın esas kaidelerinden biri, sanayi gelişmesini teşvik edecek ve arttıracak faaliyetlere girişirken, memleketimizde ekonomik ve sosyal sahadaki gelişmelerin kıymetlendirilmesine ihtiyaç vardır"(140) şeklinde açıklamıştır.

AP Hükümet programlarında sanayileşme şu şekilde yer almıştır:

"Türkiye'nin süratle sanayileşmesi tıadi politikamızın temellerinden biri olacaktır. Sanayi bölgeleri kurularak, bu bölgelerde yatırım yapanlara ucuz arsa ve bina temin edilecektir. Sanayileşmemizin ilerlemesinde ve özel teşebbüs alanında büyük yatırımların gerçekleşmesine yardımcı bir vasıta olarak sermaye piyasalarının kurulmasına ve geliştirilmesine çalışacağız". "Sanayi mamulleri için vergi iadesi; ucuz faiz, ihracat kazançlarından vergi indirimi, ihraç mallarımızın pazarlanmasında ve dış piyasalarda tanıtılmasında gerekli tedbirler süratle alınacaktır". "Yabancı sermaye aleyhtarlığını, memleketin kalkınmasını önleyen, Türkiye'nin Batı dünyasındaki iktisadî, ticarî ve teknik alanda daha sıkı bağlar kurmasını istemeyen bir davranış olarak mütalâa ediyoruz" (141).

"Montaj sanayiinde mamûllerin bünyesine dahil olan yerli malzeme nispetinin arttırılmasına devam olunacaktır (142). "...yatırım malları imalatını geliştirecek ağır sanayi projelerine öncelik verilecek, ihracata yönelmiş veya ithal ikamesi sağlayan sanayi dalları desteklenecek ve güçlendirilecektir". (143).

(140) Adalet Partisi Üçüncü Büyük Kongresi, Program, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966, s.16.

(141) Erdilek, "Hükümetler ve Programları, s.1010.

(142) Erdilek, "Hükümetler ve Programları, s.1013.

(143) Erdilek, "Hükümetler ve Programları, s.1015.

AP. Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1967 Bütçe'si nedeniyle yaptığı konuşmada, "Nüfusumuzun %71'i ziraatle iştigal ediyor. Hiç olmazsa bunun %20'sini sanayie aktarmazsak Türkiye kalkınmasında bir merhaleyi aşmış olmayız" (144). diyerek, ekonomik kalkınmanın itici gücünün sanayileşmek olduğunu vurgulamıştır.

Gene Süleyman Demirel, 35'inci İzmir Fuarının açılışına gönderdiği mesajda sanayileşme politikasını şu şekilde belirtmiştir: "Türkiyenin sanayileşmesi ve modern tarım teknolojisini tatbik etmesi, yer altı ve yer üstü servetlerini geliştirmesi, artan nüfusuna iş imkânları sağlamak bakımından ve büyük Türk milletinin refah seviyesini yükseltmek bakımından zaruri bir yol olarak karşımızdadır" (145).

AP'nin seçim beyannamesinde de; "Türk kalkınmasının itici gücü sanayileşmedir. Gelecekte bir Avrupa Topluluğu ülkesi olacağımız varsayımı, sınai yatırım tercihlerindeki kriteri teşkil edecektir" (146) denilmiştir.

Tablo:31

GSMH İçinde Sanayi Sektörünün Katkısı (Milyar TL)
(1965 Fiyatlarıyla)

Yıllar	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Sanayi Geliri	9.960	8.990	8.996	9.716	10.552	11.492	12.710	14.279	15.714	17.714	18.18

Kaynak: Millet hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları: No.50, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1972, s.97

- (144) Süleyman Demirel, "Cumhuriyet Senatosunun 2.2.1967 tarihli 27 nci Birleşiminde Konuşma", 1967 Bütçesi Münasebetiyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 30, Ankara, s.70
- (145) Süleyman Demirel, "20.8.1966 Tarihinde Açılışı Yapılan 35 inci İzmir Enternasyonal Fuarına Gönderdiği Mesaj" Muhtelif Konuşmalar, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 34, Ankara, 1969, s.10
- (146) Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, Doğu Matbaası, Ankara, 1973, s.42

Tablo 31'den anlaşıldığı gibi, 1960-1964 döneminde toplam sanayi geliri artışı 1 milyar 572 milyon lira ve yıllık artış ortalaması 393 milyon liradır. AP'nin iktidar olduğu 1965-1970 döneminde ise, toplam sanayi geliri artışı 7 milyar 635 lira ile yıllık artış ortalaması 1 milyar 273 milyon lira olmuştur. Yani AP'nin mutlak iktidar olduğu 1965-1970 dönemi ortalama yıllık sanayi sektörü geliri artışı, 1960-1964 dönemindekini üç katından fazladır.

İstihdam on yıl içerisinde (1962-1972) sektörler arası dağılımına bakıldığında tarım sektöründe 550.000 dolayındaki bir azalmaya karşılık sanayide 525.000 kişilik bir artış görülmektedir(147).

Tablo: 32

Türkiye'deki İstihdamın Üretim Sektörleri
İçindeki Dağılımı (1962 - 1978)

Sanayi			Tarım		
Yıllar	Mutlaklar	%	Yıllar	Mutlaklar	%
1962	995.000	8.3	1962	9.216.000	77.1
1967	1.175.000	0.3	1967	9.073.000	71.3
1972	1.500.000	11.2	1972	8.760.000	65.5
1987	1.897.000	12.7	1978	9.085.000	60.9

Kaynak: III.BYKP, 1973-1977, Ankara, 1973, s.658

III.BYKP, 1975 Yılı Programı, Ankara, 1975, s.284

IV.BYKP, 1979 Yılı Programı, Ankara, 30 Kasım 1978
s.76

(147) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s.66

Tablo 32'de araştırma konusu edilen onbeş yıllık dönem içinde sanayi sektörünün 1962 yılında 995.000 kişi olan istihdam hacmi, 1978 yılında 1.897.000 kişiye yükselerek %90.7 oranında artmıştır. Böylece söz konusu edilen dönem için sanayi sektöründe 902.000 kişiye yeni iş olanakları doğmuştur. 1962 yılında sanayi sektörünün toplam içindeki payı %8.3 iken, 1978 yılında 12.7'ye yükselmiştir.

1963-1967 yıllarını kapsayan ve AP'nin iktidar olduğu dönemde uygulaması gerçekleştirilen I.BYK planı uygulaması sonucu, sanayi sektörüne 11.802 milyon liralık yatırım yapılmış ve imalat sanayiinin yılda %9.6 oranında büyümesi gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemdi tarımın yılda yalnızca % 3.1 oranında büyüdüğü ve sanayiinin gelişme hızının bütün üretim faaliyetlerinden daha yüksek olduğu dikkate alınacak olursa, sanayileşme politikasının birinci plânda tutulduğu çok kolay anlaşılabilir. Nitekim sınai istihsal indeksi (1962:100) 1963'de 107 puan iken 1967 yılında 183'e yükselmiştir (148).

II.BYKP'nda (1968-1971 sanayinin yine sürükleyici sektör olarak ele alındığı görülmektedir. Bu dönemde planlanan 34 milyar liralık GSMH artışının 239 gibi en yüksek payını imalat sanayiinin vermesi beklenmektedir. Ayrıca ekonominin yılda % 7 oranında büyüyebilmesi için, yurt içi gelirler arasında sanayi kesiminin yılda % 12 oranında gelişmesi öngörülmüştür (149).

---

(148) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı,
s. 157

(149) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı,
s.157

Tablo: 33

Sektörlerin GSYH İçindeki Payları (Yüzde Olarak)
(Bir Önceki Yıl Fiyatlarıyla Gerçekleşme)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979 ^(*)
Tarım	24.0	24.3	24.8	24.6	20.0	22.7	23.1
Sanayi	22.4	22.3	22.8	22.6	24.1	24.2	23.1
Hizmetler	53.6	53.4	52.9	52.8	52.9	53.1	53.1

(*) DİE Milli Gelir Tahminleri (1968 Faktör Fiyatlarıyla)

Kaynak: İktisadi Rapor s.68

Tablo 33'de görüldüğü üzere, 1973 yılından itibaren sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı diğer sektör-
lere nazaran artmaya devam etmiştir.

AP.'nin iktidar olduğu 1965 yılına kadar sanayi-
nin tümü için şöyle bir sıralama yapmak mümkündür:
1- Tekstil Sanayi, 2-Gıda Sanayi, 3-Kimya Sanayi, 4-Me-
tal Sanayi, 5- Tütün Sanayi. Görüldüğü gibi 1965 yılına
kadar çoğunlukla tüketime yönelik sanayiler önceliğe sa-
hip bulunmaktadır. Ancak AP.'nin iktidar döneminin baş-
ladığı 1965 yılından itibaren ise, ara malları sanayi
önceliği almaya başlamıştır (150).

AP 'nin başlangıçta dayandığı sosyo-ekonomik ta-
ban büyük tüccar ve sanayiciler ile esnaf zanaatkârlar-
landan oluşmaktaydı. Kırsal alanda büyük ve orta boy
toprak sahipleri bu tabanın diğer kanadını meydana ge-
tirmekteydi. Ne varki, sanayileşme süreci içerisinde bu
tabanın iç çelişkileri büyümüş ve AP bu çelişkileri
küçük tavizlerle geçiştiremez hale gelmiştir (151)

(150) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s.197-198

(151) Çavdar, 1985, Ön.Ver., s.2101

Bunun üzerine ekonomik gelişmeden en büyük payları alan sanayi ve ticaret çevreleri, siyasal ve ekonomik ittifaklarını çözmeye başlamışlardır. Çünkü bir toplumda gelişen büyük sanayi kaçınılmaz olarak toprak ve küçük sanayiye dayanmak zorundadır ve artık onların beslendiği tabandan beslenmemektedir (152).

Bu duruma göre, AP 'nin iktidar olduğu 1965'den 1970'li yıllara doğru, sanayinin yapısı belirli noktaları itibariyle şöyle belirtilebilir.

1970'li yıllara doğru büyük sanayi güçlenmeye ve Türk sanayiinde bir tekelleşme ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eğilimin iki göstergesinden biri, işyerlerinin çalıştırdığı işçi sayısıdır. 1963'de 10'dan çok kişi çalıştıran 2774 özel imalât sanayi işyeri içindeki 51 tanesi 500 veya daha çok işçi çalıştırmaktadır. 1970 yılına gelindiğinde ise 10'dan fazla işçi çalıştıran özel kesim işyeri sayısı 4566'ya yükselmiştir (153). Gene 1963 yılından bu yana 10-19, 20-49 kişi çalıştıran işyerlerinin payında bir azalma meydana gelirken, 50 kişiden fazla çalıştıran işyerlerinin katkısında bir artma olmuştur. Göreceli öneminde en fazla düşüş olan iş yerleri 10-19 kişi çalıştıran kurumlardır. Buna karşılık en çok artanlar, önce 200-499 kişi, 1000 ya da daha fazla çalıştıranlardır (154)

Tekelleşmenin diğer bir göstergesi ise, 1969 yılında yaygın olarak kullanılan 251 maddeden 93'ünde en büyük üç, iki veya bir firmanın o maddenin toplam üretiminin % 100'ünü, en yaygın kullanılan 251 maddeden 87'sinde ise en büyük üç firmanın toplam üretiminin % 75

(152) Ahmet N.Yücekök, Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 565, Ankara, 1987, s.178

(153) Mehmet Altan, Süperler ve Türkiye, Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları, AFA Türkiye Üzerine Araştırmalar 1, AFA Yayınları: 23, İstanbul, 1986, s.109

(154) Yücekök, a.g.e., s.178.

ile 99'unu, en yaygın kullanılan 56 maddede ise, ilk büyük yük üç firmanın % 50 ile % 74'ünü ve ancak geri kalan 15 maddede de % 50'sinden azını üretmekte oluşudur (155).

1970'li yıllarda Türk sanayinin en belirgin niteliklerinden birisi "montaj sanayi"dir. Planlı dönem, ithal ikamesine dayalı bir sanayileşmeyi resmileştirmiştir. Bu politikanın temel uygulamasını dış ticaretteki korumacılık oluşturmuştur. II.BYKP'ında uygulamaya konan iktisadi politikanın teorik temeli şu şekilde açıklanmıştır: "Yeni kurulan sanayilerin kuruluş güçlüklerini yeninceye ve uluslararası rekabet gücüne erişinceye kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikaları ile korunması sağlanacaktır"(156).

Buna göre, yabancı şirketlerin Türkiye'ye yapacakları ihracat ve ithalat, ithal ikamesinin getirdiği kaynaklarla dayanıklı tüketim malları için tamamen önlenmiş, diğer ara veyatırım malları için de kotalara bağlanmış olmaktadır. Bu durumda, yabancı şirketler ihracat yoluyla satamadıkları malları, Türkiye'de üretim yaparak satmaya ve mevcut pazarları ele geçirmeye başlamışlardı (157).

Nitekim, Ticaret Bakanlığının yaptığı bir araştırmaya göre, 1972 yılında montaj sanayi kapsamında yer alan ve yabancılarla ortaklaşa kurulan şirketlerin sayısı 121'dir. Bu 121 büyük kuruluşun 70 tanesinde yabancı sermayenin payı % 50.5 ile % 92 arasında değişmektedir. Ayrıca teknoloji açısından da, büyük şirketlerin % 90'ı dışa bağımlıdır ve dışarının kontrolü altındadır (158).

1970'li yıllarda Türk sanayinin niteliklerinden birisi de "yabancı sermaye"dir. Yabancı sermaye, bir

(155) Altan, 1986, Ön.Ver., s.109.

(156) DPT. II.BYKP (1968-1972), Ankara, s.370

(157) Cem Alpar, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, A.İ.T.İ.A. Yayınları Ankara, 1978, s.165

(158) Ahmet Ali, Development Economigve en Turguie, 1981, s. 200

ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere, başka ülkelerden temin ederek kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği mali ve teknolojik kaynaklar olarak tanımlanmaktadır (159).

Türkiye'nin yabancı sermaye yatırımlarına karşı bilinçli ilgisi 1950 yılından sonra başlamıştır. 1954 yılında yayınlanmış ve bugün yürürlükte olan 6224 sayılı "Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu" ile daha liberal bir uygulamanın çerçevesi getirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde A.B.D.'nin önderliğinde yoğunluk kazanan yabancı sermaye yatırımları hareketi 1970'lere doğru çok uluslu şirketlerin kontrolüne girmiştir (160).

AP , sanayileşme politikasında yabancı sermayeye şöyle bakmıştır:

"Biz yabancı sermayenin daha büyük bir hızla ve daha verimli bir şekilde, Türkiye'ye aktarılmasına taraftar bulunuyoruz". (161).

"Yabancı sermaye, iç tasarruf açıklarına karşı yararlanılabilecek bir kaynak ve özel milli teşebbüsün milli kaynaklardan üretilmeyen teknolojiyi kullanmasına, yüksek vasıfta iş gücünü işbaşında eğitmesinde ve özellikle dış pazarlara çıkışında işbirliği yapacağı bir ortak olarak kabul edilecektir"(162).

1970'li yıllarda Türk iç pazarında dayanıklı tüketim mallarına talebin artmasıyla, yabancı sermaye yayılmış ve bu alanlara doğru kaymıştır. Daha sonra

(159) T.Güngör Uras, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları", 2.Türkiye İktisat Kongresi, T.C. Başbakanlık DPT Yayın No: 1783, İzmir, 1981, 407.

(160) Uras, a.g.m. S.407

(161) Demirel, 1966, Ön.Ver., s.121

(162) Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, s.38

da montaj sanayiine ve maden sektörüne yönelmiştir. 1963-1970 yılları arasında Türkiye'ye yatırım yapmak için izin alan yabancı sermaye miktarı 1 milyar 585 milyon olmasına rağmen, Türkiye'ye yatırım yapan yabancı sermaye miktarı 650 milyon lira olmuştur (163).

AP , iktidar olduğu 1965 yılından itibaren programlarında ve uygulamalarında sanayi sektörünü ön planda tutmuştur. Sanayi politikası içerisinde ağırlığı büyük sanayiye vermiş ve 1970 bölünmesi sonucunda AP , açık ya da kapalı bir biçimde büyük sanayici ve tüccarın, yani bir yerde dışa bağımlı diye nitelenen tekellerin partisi olma görünümüne girmiştir.

B. Ticaret Politikası

1960 yılından itibaren sermayenin iç dengesi değişmeye başlamış ve sermayenin her kesimi belli ölçülere varan bir gerileme ya da gelişme göstermiştir. Yeni şartlar her biri için yeni düzenlemeleri gerektirmiş ve her kesim de kendini savunma yahut ötekileri kendine bağımlı kılma çabalarını arttırmıştır (164).

Bilindiği gibi sanayi kesimi, 1960-1970 döneminde tarıma oranla daha büyük bir gelişme sağlamıştır. Sanayi, ekonomideki yeri bakımından 1960'da tarımın ancak yarısı kadarken, 1970'de onun birbuçuk katına ulaşmıştır. Sanayinin bu gelişimi, onu sadece tarım kesimi karşısında değil, ticaret kesimi karşısında da çok güçlü duruma getirmiştir.

AP 'nin uyguladığı ekonomik politikalar içerisinde ticaret, sanayinin gerek hammadde gerekse sanayi ürünleri ihracatının arttırılmasında fayda sağlayacak

(163) Altan, 1986, Ön.Ver., s.113

(164) İsmail Cem, Tarih Açısından 12 Mart, Tarihteki Yeri ve ve Sonuçları, Cilt 2, Cem Yayınevi Kültür Dizisi, İstanbul, 1977, s.112

bir sektör olarak görülmüştür. Nitekim, AP 'nin programında, hükümet programlarında ve seçim beyan-namelerinde ticaretle ilgili belirtilmiş olan görüş-ler, ticaret, sanayinin destekleyici sektörü doğ-rultusundadır.

Şöyleki:

"Sanayileşmemizin ve iktisadi kal-kınmamızın her şeyden evvel dış alemden muhtaç olduğumuz teknik vasıtaları ve hammaddeleri bol ve kesintisiz bir şe-kilde temin etmemize bağlı bir keyfiyet olduğunu hatırlayarak, dış ticaret tı-kanıklığının bir an evvel giderilmesi için ciddi tedbirler alınması zarureti-ne kaniyiz" (165).

"GATT (Genel Ticaret ve Gümrük Anlaşması) ve ortak pazar anlaşma-la-riyle bağdaşacak şekilde hem ihracatı-mızı arttıracak, hem de ithalatımızda geniş tasarruf temin edecek sanayi dallarını, himaye tedbirleri sayesin-de, bir an evvel geliştime yolları aramalıyız (166).

"İhracatın artırılması, iktisadi kalkınma politikamızda bir numaralı öncelik teşkil eden hususlardan biri-dir. İhracaatı teşvik için, müstahsil-den tüccara kadar, tüccardan yabancı ithalatçıya kadar uzanan zincirleme bağları takviye etmek icabetmekte-dir" (167).

"Dış ticaret dengemizi düzeltmede diğer önemli bir faktör de ithalat mallarının yurt içinde istihsal ve ima-latının arttırılmasıdır" (168).

(165) Adalet Partisi Üçüncü Büyük Kongresi Programı, s.19

(166) Adalet Partisi Üçüncü Büyük Kongresi Programı, s.20

(167) Adalet Partisi Üçüncü Büyük Kongresi Programı, s.20

(168) Erdilek, "Hükümetler ve Programları" s.1010.

"İhracat geliştirici tedbirlere, dış ticaret politikamızda büyük ağırlık verilecek, özellikle sanayi ürünleri ihracatının arttırılmasında büyük faydalar sağlanacak, orta vadeli kredi vermekle görevli bir ihracat ve kalkınma Bankası kurulacaktır" (169)

"Kredilerin sanayi, tarım, ihracat, küçük sanat gibi üretici kesimlere yönelmesi teşvik edilirken iç ticaret gibi dağıtım faaliyetlerinin kredi darlığı çekmemesine de dikkat edilecektir" (170).

AP'nin 1965'den itibaren uyguladığı ekonomik politika ile birlikte sermaye, ekonomik çıkar farklılaşması nedeni ile parçalanmaya başlamış ve ekonomik tabanı zayıflamaya başlayan küçük sermaye ile ekonomik gelişmeden en büyük payları alan sanayi ve dış ticaret çevreleri siyasal ve ekonomik ittifaklarını çözmeye başlamışlardır" (171)

Sanayileşmenin ve kapital birikiminin arttırdığı üretim sonucu toplumda tüketim artmış, özellikle şehirlerdeki pazarlama koşulları, süpermarketleri ve büyük ticari şirketler ön plana çıkarmıştır. Yoğunlaşan Uluslararası ticaret, ithalat ve ihracat alanında zengin ve güçlü bir sınıf yaratırken, iç piyasalarda da ekonomik hareketliliği kontrol eden ve hizmetinde ticari koşulları en yeni tekniklerle kendi şirketleri lehine çeviren, hangi malın ne zaman, hangi koşullar altında piyasaya sürüleceğini bilimsel yönden araştıran uzmanlar bulurduran, yeni bir ticaret burjuvazisi belirlemiştir (172).

---

(169) Erdilek, "Hükümetler ve Programları" s.1015.

(170) AP. 1973 Seçim Beyannamesi, s.35

(171) Yücekök, 1987, Ön.Ver., S.127

(172) Yücekök, 1976, Ön.Ver., s.98

Sanayide tekelleşmeye paralel olarak büyük sermaye, küçüğünü tasfiye sürecini başlatmıştır. Büyük sanayi kuruluşları, kendi dağıtım ve satışlarını yapan yan şirketler meydana getirmiş, ticarete de el atmışlardır (173).

AP İktidar döneminde, sanayinin gelişimi öncelikle ithalatın ve giderek ticaretin mevcut yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Sanayi bu dönemde kendi ürettiği malın dışardan getirilmesini önlemiş ve kendi gelişimiyle ters orantılı biçimde ticaret kesiminin kârlarını düşürmüştür (174).

Sanayinin, ticaret kesimine el atmasının yanısıra, devlet desteği ve kredi düzeni de 1960-1970 AP. döneminde ticaretin aleyhine ve sanayinin yararına gelişmiştir. Ayrıca teşvik düzeni, çeşitli birimler ve düzenlemeler de daha çok sanayie kolaylık sağlamıştır. 1970'lerde ticaret kesimi, sanayinin bir alt kesimi gibi varlığını sürdürmüştür.

C. Tarım ve Toprak Reformu Politikası

Türkiye'de 1950 yılından itibaren büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu gelişme, sanayileşme ve makinalı tarımın gelişme hızıyla eş orantılı olmuştur.

Tarımda, makinalı tarıma geçilmiş ve bu suretle ihraç değeri olan ve gelişen sanayimiz tarafından talep edilen ürünlerin alımı da gelişmiştir(175). Sanayi sektörünün gelişmesi bilindiği gibi büyük ölçüde tarım sektörüne dayanır. Kurulmuş ve kurulmakta olan sanayilerin hammadde ihtiyaçlarının büyük bir bölümünün tarım sektöründen sağlanacağı da ayrı bir olgudur.

(173) Cem, 1977, Ön.Ver., s.114

(174) Cem, a.g.e., s.115

(175) Ahmet N.Yücekök, "Türkiye'de Geleneksel Köylülüğün Çöküşü", Özgür İnsan, Sayı: 19, Mart 1973, s.35

Nitekim, sanayi ve tarım sektörlerinin birbirinden ayrı düşünölemeyeceğini belirten Süleyman Demirel, AP.'nin tarım politikasını açıkladığı "Büyük Türkiye" adlı kitabında şöyle demektedir:

"Sanayi gelişmesi ile tarım gelişmesini birbirinden ayrı olarak gerçekteştirmeyi mümkün görmek düşünölemez. Tarım, ancak memlekette muayyen sanayiın kurulup gelişmesi ölçüsünde verimli hale gelebileceği gibi, bir kısım sanayiın de hammaddesini teşkil eden tarım ürünlerinin istihsalindeki kemiyet ve keyfiyet nisbetinde gelişeceği bir hakikattir. Ayrıca, genel olarak memleketimizde tarımın veriminin artırılması, hem köylünün artan satın alma gücü sayesinde sanayi mamullerine pazar temin etmiş, hem de sanayiın muhtaç olduğu insan gücünün tarım istihsalinden sanayie intikal edebilmesine imkân vermiş olur.

Sanayiın gelişmesi ise, tarım istihsalindeki verimin artmasını sağlayacak, aynı zamanda bir kısım sanayi de değer endirilebilecek ham maddelerin sürüm bulması suretiyle tarımı çeşitlendirecek ve geliştirecektir.

Nüfusun tarımdan sanayie doğru kayması fert başına milli geliri arttıracak, bu da sanayileşmenin hızlanmasında ayrı bir güç teşkil edecektir" (176).

Gene, "Büyük Türkiye" adlı kitabında Süleyman Demirel, AP 'nin tarım politikasını anlatmaya şu şekilde devam etmektedir:

"Tarım sektörünün meselelerinin halli, sanayileşme için istihdam meselelerinin halli için temel unsur niteliğindedir, Tarımdaki problemlere gereken ağırlığı vermezsek, köy ve köylü meselelerini çözemeyiz" (177).

(176) Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, Dergâh Yayınları: 6, İstanbul, 1977, s.257.

(177) Demirel, a.g.e., s.289.

"Sanayileşme ve sanayi toplumu bünyesine geçişte tarım meselelerimizin ayrı ve önemli bir ağırlıkta ele alınarak programların başarı ile, azimli uygulamalarını kalkınma hedeflerimize vermek için hayati ehemmiyette görmekteyiz" (178).

"Sanayinin gelişmesi iç pazarın teminine, hammaddenin sağlanmasına, tarımın gelişmesine ve tarımla meşgul nüfusun daha fazla satın alma gücüne sahip olmasına bağlıdır" (179).

"Tarımla ilgili sermayeyi azami değerlendirmek imkanlarına kavuşturarak Türk köylü ve çiftçisine yeni istihdam imkanları ve satınalma gücü kazandırarak, onları refah toplumunun bir parçası haline getirmek. Köyü pazar ekonomisinin bir parçası haline getirmek" (180).

AP ; 1973 ve 1977 Seçim Beyannamelerinde de tarım politikasını şu şekilde açıklamıştır: "Tarım bütün kollarında teknolojiye dayanarak hızlandırmak ve yaygın bir hale getirmek amacıyla modern makina, teçhizat ve girdilerin kullanımı ve bunların üreticilere yeter miktarda ve ucuz fiatlarla arzı sağlanacaktır". "... tarımın endüstrileşmesine doğru önemli ve hızlı adımlar atılacak, üretimi arttıran bütün çarelere başvurulacaktır" (181). "Fiat Politikası istihsalde verimi arttırıcı, aynı zamanda çiftçilerin gelirinde istihsal dalgalanmalardan dolayı azalmayı önleyici şekilde kullanılacaktır" (182).

"Tarım ve endüstri için yeni bir milli plan uygulanacak, bu planın sosyal ve ekonomik unsurları çağdaş tarım ve endüstri anlayışına göre tesbit ve tanzim edilecektir" (183).

(178)) Demirel, a.g.e., S.293

(179) Demirel, a.g.e., s.290

(180) Demirel, a.g.e., s.290

(181) Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, s.41

(182) Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, s.42

(183) Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi, s.34

"Toprak Reformu"nu tarım politikalarından ayrı düşünmek mümkün değildir. 1961-1980 yılları arasında AP 'nin Tüprak Reformu politikası ve AP. yöneticilerinin toprak reformundan ne anladıkları değişik zaman ve zeminlerde şu şekilde belirtmişlerdir:

"Biz topraksız köylünün topraklandırılmasını lüzumlu ve zaruri görmekteyiz. Toprak reformu, dar anlamda, toprak dağıtımı şeklinde değil, zirai kalkınmamızı sağlayacak bir politikanın tümü olan "zirai reform"un bir unsuru olarak anlıyoruz. Devlet elinde bulunup verimli bir şekilde kullanılmayan ve sahipleri kim olursa olsun işlenmeyen bütün toprakların, düşük produktivite ile işlenen topraklardan muayyen ölçülerin üzerinde bulunanların, bunları verimli bir şekilde işletebilecek çiftçilere, belli ölçüler ve şartlarla dağıtılmasına taraftarız" (184)

"Topraksız köylünün topraklandırılmasını, toprak dağıtımı şeklinde değil, tarımsal kalkınmamızı sağlayacak bir politikanın tümü olan "Tarım Reformu"nun bir unsuru olarak anlıyoruz" (185).

"Tarımda verimi ve üretimi arttırmak, yeter toprağı bulunmayan çiftçileri toprak sahibi yapmak, toprak mülkiyetinde ve çiftçilikte güven ve huzuru sağlamak için Toprak ve Tarım Reformu Kanununu yurt gerçeklerinin gerektirdiği şekilde uygulanacaktır" (186).

"Toprak dağıtımının birçok memleketlerde olduğu gibi biz de faydası reddedilmemekle beraber, bazı hallerde toprak dağıtımının tarımdaki verimi düşürebileceği herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Biz milletimizin refah davasını vatandaşları, memleketteki muhtelif sınıf ve zümreleri birbirine düşürerek,

(184) Adalet Partisi Prensipleri Maddeleri Yeni Program Tasarısı, s.16

(185) Adalet Partisi Üçüncü Büyük Kongresi Programı, s.23

(186) Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, s.42

düşman ederek değil, tabiata karşı insanlığın zafearini iade eden teknik başarılarla verimi arttırarak halletmek düşünce ve inancındayız"(187). "Bizim köye götürmek istediğimiz verimli istih-salin bütün şartlarını ve tedbirlerini içine alan tarım reformu düşüncemize karşı, muhaliflerimizin toprak reformu ismi altında ileri sürdükleri vaadler toprak sahipleri ile topraksızları birbirine karşı çatışmaya götürmekten başka bir netice vermez" (188).

AP. Hükümeti Programlarında da;

"Toprak politikamızın hedefi; tarımda toprak yekun üretimin arttırılması, modern işletmecilik esaslarına uygun şekilde toprak rejiminin düzenlenmesi, köylümüzün toprağa kavuşmasıdır. Müstahsilin iç tüketim, ihracat sanayi mevzuu zirai mahsullerin asgari bir fiyattan aşağı satılmasına imkan verilmeyecektir"(189)

"Çiftçinin mahsullerinin taban fiyatlarıyla desteklenmesiyle devlet eliyle alımı politikamız bir bütün olarak ve dengeli şekilde yürürlükte kalacaktır"(190).

"Temel mal ve hizmetlerde veya zaruri ihtiyaç maddelerinde fiyat istikrarını sağlayacak tedbirler titizlikle uygulanacak, taban fiyat politikası ile tarım ürünlerinin değerlendirilmesine itina edilecek ve büyük müstahsil kütlelerinin korunmasına matuf destekleme alımlarına devam olunacaktır" (191).

AP Mutlak iktidarı dönemlerindeki kalkınma plânlarında da toprak reformuna, yukarıdaki toprak reformu politikası doğrultusunda yaklaşılmıştır.

Şöyleki;

I.BYKP'ı (1963-1967), topraksızlara ve az topraklılara toprak dağıtarak yeni sosyo-ekonomik statüler ta-

(187) Demirel, 1977, Ön.Ver., s.296

(188) Demirel, a.g.e., s.298

(189) Erdilek, "Hükümetler ve Programları" s.1010.

(190) Erdiler, "Hükümetler ve Programları," s.1012.

(191) Neşe Erdilek, "Hükümetler ve Programları," s.1015.

nıyan bir toprak reformu önerisi getirmiştir. II.BYKP'-ında ise, üretkenliği artırıcı fakat eski üretim biçimini sürdürecektir nitelikte bir tarım reformu getirmektedir. Yükselinecek üretkenlikten elde edilecek artık ürünün sanayileşmeyi destekleyeceği düşünülmüştür. III.BYKP'ında da bu konu Tarım ve Toprak Reformu şeklinde ele alınmıştır. Sanayileşmeye ağırlık vererek sosyal ve kültürel sorunların çözümünü bu sürecin meyvalarına bırakma eğiliminde olmuştur (192).

Türkiye'de 1950'den itibaren izlenen bir sanayileşme ve tarımda makineleşme ile birlikte, Türkiye'deki traktör sayısı 1960'de 16585'den, 1960'da 42136, 1969'da ise 96407'ye ulaşmıştır (193).

Tarımdaki traktör sayısının artmasıyla traktörle işlenen arazi miktarı da artmıştır. Nitekim, 1945'de traktörle işlenebilen 87.000 hektar arazi, 1965 ve 4.100.000 ve 1969 da da 7213000 hektara ulaşmıştır. Öte yandan sanayi ve ihraç bitkilerinin ekim alanı 1927 de 280500 hektarken, bu alanın 1964'de 2.600.000 e ve 1970'lerde ise 5.000.000 hektarı aştığı görülmektedir (194).

Makinalı tarıma geçişle birlikte, tarımsal nüfusun toplum nüfusa oranı 1950'den itibaren devamlı düşme göstermiştir. Uygulanan yüksek fiyat politikası ile birlikte, tarımın yoğun üretime zorlanması ve makinanın da yüzlerce insan gücünün yerini tutan üretim gücü, topraktan kopma sürecini başlatmıştır. Makinalı tarıma geçen kapital sahibi çiftçi, sanayi ve ihraç geliri yüksek

---

(192) Cem Arel, "3. Beş Yıllık Plan'da Genel Görünüm, Kesit ve Sektörel Görünümler" "Özgür İnsan", Sayı: 10, Mart 1973.

(193) Yücekök, "Türkiye'de Geleneksel Köylülüğün Çöküşü", s.35

(194) Yücekök, a.g.m., s.35

ürünleri daha geniş alanlarda üretme gereğini duymuştur. Bu arada modern tarım girdilerinin masraflarını ve pazar ekonomisinin taleplerini karşılayamadığı için ezilen ve bu nedenle, topraklarını elden çıkaran küçük çiftçinin topraklarını satın alarak, kapital sahibi çiftçiler, topraklarını genişletmeye başlamıştır. Bunun sonucunda, makinalı tarımın egemen olduğu bölgelerimizde topraklar belirli ellerde toplanırken, tarımdan kopan bir çok insan büyük kentlere göç etmeye başlamıştır (195)

Tablo : 34
Türkiye'de İstihdamın İki Büyük Sektör
Arasındaki Dağılımı

Üretim									
Kesimleri	1962	%	1967	%	1972	%	1978	%	
Tarım	9.216.000	77.1	9.073.000	71.3	8.760.000	6.5	9.085.000	60.8	
Sanayi	995.000	8.3	1.175.000	9.3	1.500.000	11.2	1.897.000	12.7	

Kaynak: Halil Civi, Türkiye'de Planlı Dönemde İstihdam ve İşsizlik Sorunu (1962-1978), Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi, Sayı:1-2, Erzurum, 1981, s.12

Tablo 34'de araştırma konusu edilen on beş yıllık dönem içinde AP'nin mutlak iktidar olduğu dönemde (1965-1972), tarım kesiminin istihdam içindeki payı %77.1'den %65.5'e, 1962-1978 döneminde ise % 77.1'den %60.9'a düşmüştür. Aynı dönem içinde sanayinin payı ise, %8.3'den %12.7'ye yükselmiştir.

Türkiye'de sanayileşme geleneksel tarım üretiminin tasfiyesi şeklinde gelişme göstermiştir. Sanayileşme modernleşme ile birlikte kapalı köy ekonomileri yıkılmış,

tarım, sanayinin ve büyüyen kentlerin taleplerini karşılayacak rasyonel ve yoğun üretime geçmeye zorlanmıştır. Bu gelişme süreci içerisinde topraklarından kopmak zorunda kalan büyük köylü kesimi ya kentleşerek sanayi işçisi haline dönüşmüş, ya da yoğunlaşan tarım üretimine ücret karşılığı emeklerini satarak katkıda bulunmuşlardır (196). Nitekim 1960-1965 döneminde 880.000 dolaylarındaki kent göçünün, 1965-1975 döneminde 2.800.000'a ulaştığı tesbit edilmiştir (197).

1960'dan 1980'e kadar Türkiye'de milli gelirin üç büyük sektör arasındaki göreceli dağılımına bakılacak olursa tarım sektörünün katkısının gün geçtikçe azaldığı görülür.

Tablo: 35

Tarımsal Gelirin Milli Gelirdeki Payı

<u>Yıl</u>	<u>Tarım %</u>	<u>Sanayi %</u>	<u>Hizmet %</u>
1960	44.3	16.7	39.0
1961	42.7	16.2	41.1
1962	42.6	16.2	41.2
1963	42.6	16.1	41.3
1964	58.8	16.8	42.4
1965	38.1	17.5	44.3
1966	38.7	17.8	43.3
1967	37.0	18.7	44.3
1968	33.2	26.4	40.4
1969	31.3	27.2	41.4
1970	30.4	27.0	42.6

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin

50 Yılı, s.100

(196) Yücekök, a.g.m., s.37

(197) İktisadi Rapor, s.67.

Tablo 35'de görüldüğü gibi, AP'nin iktidar olduğu 1965-1970 döneminde tarımsal gelirin milli gelir içindeki payı %38.1 den %30.4'e düşerek gösterilmiştir. Gene aynı dönemde sanayi gelirin milli gelir içindeki payı % 17.6'dan %27.0'a yükselmiştir. Bu da göstermektedir ki tarım sektörü sanayi sektörünü besleyen bir kaynak olma durumundadır.

Öte yandan I.BYKP döneminde (1963-1967) tarım sektöründe ortalama artış hızı %3 dolayında iken sanayi sektöründe %9, diğer sektörlerde ise %8 civarında gerçekleşmiştir (198)

Gene I.BYKP döneminde tarım gelirlerinin GSYİH'daki payı %35 iken, II.BYKP döneminde %29.5'e, III.BYKP döneminde ise % 24.1'e düşmüştür. Buna karşılık sanayi sektörünün payı I.BYKP döneminde %17.5 iken, II.BYKP döneminde %20.9'a, III.BYKP döneminde ise % 22.7'ye yükselmiştir (199). Buradan da anlaşıldığı gibi, I, II. ve III. plan dönemlerinde tarım sektörünün GSYİH'daki payları gittikçe azalmış, sanayi sektörünün payları ise yükselmiştir. Bu farklı gelişmeye rağmen tarım sektörü Türk ekonomisindeki en başta gelen sektör olma özelliğini sürdürmüştür.

AP iktidar olduğu 1965 yılından itibaren, programlarında ve uygulamalarında tarım sektörünü, sanayi sektörünü besleyen bir sektör olarak görmüş ve tarım politikasını sanayii geliştirecek ve hızlandıracak bir şekilde planlamıştır. Böyle bir politikayı gerçekleştirmek için tarımda makineleşmeye gidilmiş ve buna bağlı olarak tarımdan sanayie insan gücü aktarımı gerçekleştirilmiştir. Tarım fiyat politikası yüksek tutulmuş ve toprak reformu tercih edilmiştir. Tarım, pazar ekonomisinin bir parçası yapılmaya çalışılmıştır.

---

(198) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s.100

(199) İktisadi Rapor, s.9-10

Tarımın gelişmesi, sanayinin gelişmesi için zorunlu olarak görülmüş ve tarım sektörü, sanayi sektörünün tabanı olmaya başlamıştır.

Bunun sonucunda tarım, sanayinin sömürü alanı konumuna girmiştir. Çünkü bir toplumda gelişen bir sanayi kolu, kaçınılmaz olarak toprak ve küçük ticaret burjuvazisini sömürecek ve artık onların beslenmediği tabandan beslenemeyecektir. Böylece 1970'e doğru Türkiye sanayileşmenin tarımı sömürerek gerçekleştireceği noktasına ulaşmıştır.

Bütün bu gelişmelere rağmen 1960-1980 döneminde tarım sektörü, ekonomimizin temel taşı olma niteliğini sürdürmüştür. Tarımsal gelirin milli gelirdeki payı, tarımsal ürünlerin dış ticaretteki yeri, tarım sektöründeki nüfus büyüklüğü ve tarımın imalat sanayimize katkısı bunu doğrulamaktadır.

3. AP'NİN DIŞ POLİTİKASI

Uluslararası alanda Detant'ın sürdüğü ve AP'nin Türkiye'de iktidar olduğu bir dönemde ABD, "Türk dış politikasının en kuvvetli ve hemen hemen tek dayanak unsuru olmuştur. NATO bile Türkiye için Amerika demektir" (200).

1965'de iktidara gelen AP iktidarı herşeyden önce bir ekonomik büyüme ve gelişme ülküsüne dönüktü. AP. iktidarında önemli ölçüde herşey bu ekonomik büyüme ülküsünün perspektivinden değerlendirilmiş ve ekonomik büyümenin ötesindeki bütün etkenler, ancak bu büyümeye hizmet edip etmedikleri açısından bir önem taşıyabilmiştir. Dış siyaset bile, İdris Küçükömerin deyişiyle;

"... Bunların (DP ve AP iktidarlarının) başlıca hedefi kalkınma idi. Kalkınma tutkusu mevcuttu. Bu kalkınma için çeşitli çarelerin kullanılması gerektiğini, gerçekçi oldukları için anlamışlardı. Bu yoldan Türkiye'de ekonomiyi, üretim güçlerini, olanaklarını geliştirmeyi birinci hedef olarak aldılar. Öteki hedefler bunun fonksiyonu haline gelmişti; onunla bağlantılı olabilirdi" (201).

Nitekim, Süleyman Demirel bu konuyu; "büyüyen bir Türkiye'nin menfaati uyarınca her zamankinden çok dış ilişkilerin kurulması, değişik sahalarda ihtiyacı olan milletlerarası işbirliğini yapmasıdır" (202) şeklinde belirtmiştir.

AP'nin dış politikasında büyük ölçüde katkısı olan İhsan Sabri Çağlayangil de bu konuda şu görüşleri ileri sürmüştür:

"Rusya petrolü daha ucuza veriyormuş, niye almayıayım; fakat Kızıl Çin benden mal istiyormuş niye satmayıayım? Dostluk başka, ticaret başka, kaldı ki Amerika bana yapma dediğini kendisi yapıyor" (203).

AP'nin dış politikası programlarında ve hükümet programlarında şöyle belirtilmiştir:

"Medeni milletler camiasının ve Batı ünyasının müşterek mirası haline gelmiş olan hür cemiyet düzeni, demokratik kıymet ve müesseseleri korumak, geliştirmek ve yaymak için, siyasi askeri, kültürel sosyal, manevi ve iktisadi alanlarda, aynı hedeflerde anlaştığımız ve aynı kıymetleri paylaştığımız hür milletler cami-

---

(201) Cem, 1977, Ön.Ver., s. 15

(202) Cem, a.g.e., s.16

(203) Abadan, 1966, Ön.Ver., s.132

ası ile işbirliğini arttırma ve derinleştirmenin, milli menfaatlarımız bakımından hayati bir ihtiyaç olduğuna kaniyiz.

Avrupa birliği, Ortak Pazar gibi Batı Dünyası ile bağlarımızı kuvvetlendirecek, iktisadi kalkınmamıza yardımcı olacak ve Türkiye'yi Batının hür ve müreffeh ülkeleri arasına süratle yükseltecek azimli adımları, NATO ve CENTO gibi hem savunma hem de diğer sosyal, iktisadi ve kültürel hedeflere hizmet eden anlaşmalara sadık kalmayı dış politikamızın hedefleri arasında sayarız.

Yakın komşularımız, tarihi bağlarla bağlı olduğumuz Orta Doğu Milletleri, Asya ve Afrika'da bağımsızlığına yeni kavuşmuş memleketlerin halkı ile yakın münasebetler kurmayı, dostluk tesis etmeyi, hem Türkiye'nin dünya milletler camiasındaki şerefli yerini alması, hem de dünya hürriyet ve barışın, teessüsüne yardım eden bir adım olarak mütalâa ederiz" (204).

"İttifak ve ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani değildir" (205).

"Türkiye'nin Batı memleketleriyle ilişkileri, yakın dostluk, sıkı işbirliği, ittifak ve ortaklık esasları da-iresinde mütemadi bir gelişme göstermektedir. Batılı ülkelerle savunma alanında sahip olduğumuz sıkı tesanüd bağlarının ifadesini teşkil eden NATO ittifakını müessir bir güvenlik ve istikrar teminatı olarak görmekte devam ediyoruz.

Tarihi ve manevi bağların yaklaştığı Orta Doğu ülkeleri arasında iyi münasebetlerin hüküm sürmesini temenni eden Türkiye, bu amaca hizmet edici gayretlerden geri kalmayacaktır" (206).

(204) Adalet Partisi Prensipler Maddeleri, Yeni Program Tasarısı, s.26

(205) Erdilek, "Hükümetler ve Programları", s.1010.

(206) Erdilek, "Hükümetler ve Programları", s.1012.

"Tarihi ve manevi bağlarla bağlı olduğumuz müslüman ülkelerle ilişkilerimizi, yeni yaklaşımlarla sağlam temeller üzerinde geliştirmek ve bu arada sanayi teknoloji alanında yoğun bir muhteva kazandırmak için gayret sarfedeceğiz ve gerekli bütün girişimlerde bulunacağız" (207).

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, "Büyük Türkiye" adlı kitabında dış politikaya ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

"Türkiye kalkınmakta olan bir ülkedir. Kalkınmasını çabuklaştırabilmesi için bir takım imkânlardan faydalanması gerekmektedir. Bu imkanları sağlamak, Türk dış politikasının hedeflerinden biridir" (208).

"Türkiye Ortak Pazar'ın üyesi olmaya gayret ediyor. Türkiye Ortak Pazar münasebetleri, Türkiye'nin kalkınmasına yardımcı olacak biçimde tanzim olunmak mecburiyetindedir" (209).

"Türkiye müslüman ülkelerle iyi münasebetler geliştirmek için her türlü gayretin içinde olmuştur. İslâm konferansının 1976'da İstanbul'da toplanmış olması bu bakımdan fevkalade büyük önem taşır" (210).

1960 yılına kadar Türk dış politikasının en kuvvetli ve tek dayanak unsuru olan Amerika ile, 1960'dan itibaren Türk-Amerika ilişkileri değişme sürecine girmiştir. Özellikle iki büyük olay, yani 5 Haziran 1964 Johnson mektubu ve 1975-1978 ambargosu, Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde çok yaygın etkiler meydana getirmiştir. Bu etkiler ise, Türk dış politikasında küçük-senemiyecek ölçüde, yapı değişikliğine neden olmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinde olan bu değişmeler, Türki-

---

(207) Neşe Erdilek, Hükümetler ve Programları", s.1034.

(208) Demirel, 1977, Ön. Ver., s.321.

(209) Demirel, a.g.e., s.321.

(210) Demirel, a.g.e., s.322.

ye'yi, Sovyetlerle olan ilişkilerini yeniden değerlendirmeye götürmüştür. Öte yandan, Türkiye'nin Orta Doğu politikası da, aynı etkilerle yeni bir şekil almaya başlamıştır.

1965'de iktidara gelmiş olan AP hükümetinin Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil, 6 Ocak 1966'da yaptığı açıklamada, hükümetin ikili anlaşmaları gözden geçirmekte olduğunu bildirmiştir. Bundan bir hafta sonra da, 13 Ocak 1966'da Johnson mektubu Türk basınında açıklanmıştır (211)

1969'da Amerika ile savunma işbirliği anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre; tesis ve üslerde Türkiye'nin muvafakati olmadan hiç bir hareket yapılmıyacaktı. Üslerin ortak kullanımı esastı. Türkiye üs ve tesislerde, tam ve kesin kontrol ve denetim hakkına sahipti. Yetkili Türk makamları gerekli gördükleri her zaman, bu üs ve tesisleri denetleyebileceklerdi. Nihayet bu üs ve tesislerin faaliyetleri hiç bir zaman NATO'nun amaçlarının dışına çıkamayacaktı (212). Kıbrıs'la ilgili konan amborgo üzerine Türkiye 25 Temmuz 1975'den itibaren Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerine el koydu.

5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu, nasıl Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş ve bu ilişkilerde bir yapı değişikliği sonucunu vermiş ise, yine bu mektup, Türk-Sovyet ilişkilerini de yeni ve farklı bir gelişme dönemine sokmuştur. 1965 seçimlerinde tek başına iktidara gelen AP'nin sağ iktidarında, Türk - Sovyet ilişkileri daha da gelişmiştir. AP iktidarı ile birlikte, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ekonomik ve ticari ilişkiler de hız kazanmıştır.

---

(211) Armaoğlu, 1976, Ön.Ver., s.823

(212) Armaoğlu, a.g.e., s.823

AP iktidarı için önemli olan, bir ekonomik yatırımın gerçekleşmesidir. Bunun şu ya da bu ülkenin katkısıyla yapılması ve beraberinde taşıdığı dış siyasal anlam ancak ikinci plandadır. Nitekim, toplam değeri sonuçta yarım milyar dolara yaklaşan Ali-ağa Petrol Rafinerisi, İskenderun Demir-Çelik sanayi ve Seydişehir Alüminyum Kompleksi Sovyet teknik yardımı ve kredisıyla AP iktidarı döneminde gerçekleşmeye başlamıştır (213).

AP iktidarının ekonomik büyüme tutkusundan yola çıkan, Ortadoğu ve İslâm ülkeleriyle ticaret yapmayı ve her türlü dış krediden yararlanmayı isteyen Demirel Çağlayangil dış politikası giderek, Ortadoğu'daki bütün yerleşmiş stratejik denge hesaplarını rahatsız eden ve Amerika ile İsrail'in aleyhine, Sovyetler Birliği'yle İslâm Ülkelerinin lehine bir noktaya varmıştır (214).

Özellikle 1963-1964 Kıbrıs buhranından sonra Arap dünyasının, Türkiye'nin global dış politikasında temel unsur olarak yer almaya başladığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren Türk dış politikası, bir yandan Batı ittifakına dayanırken, öte yandan da, Batı ittifakı ile olan ilişkilerini, Orta Doğu politikası ile uyumlu halde tutmaya özellikle özen göstermiştir.

AP iktidarının dış politikasının en önemli özelliği, elli yıldan beri ilk olarak Türkiye'nin kendinde Doğu'nun ve İslâm ülkelerinin sorumluluğunu görmeye başlamasıdır. İsmail Cem'in belirttiği gibi, "Orta Doğu'yu Batı çıkarları adına denetim altında tutmak görevi yüklenmiş bir Türkiye için, bu, çok önemli bir değişimdir (215).

---

(213) Cem, 1977, Ön.Ver., s.17

(214) Cem, a.g.e., s.23

(215) Cem, a.g.e., s.24

AP'nin Orta Doğu politikasını Çağlayangil şu çizgilerle belirtmiştir:

"Türkiye'nin dış siyaseti her zaman şu amaca yönelmiştir: Bütün komşularıyla ve bölge ülkeleriyle, siyasal bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne dayanan iyi ilişkilerin geliştirilmesi. Arap ülkelerine gelince, biz onlara çok sayıda tarihsel ve kültürel bağlarla bağlıyız. Bu ilişkilerin temelinde, karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini geliştirmek ve bölge barışına katkıda bulunmak şeklindeki ortak özlemimizi yansıtan derin bir anlayış birliği vardır" (216).

Türkiye bir yandan Sovyetler Birliği'yle dostluğunu geliştirmekte, bir yandan islâm ülkelerine yaklaşmakta ve en ilginç Batı savunmasının kendisinden beklediği görevleri yerine getiremeyeceğini açık açık söylemektedir. Nitekim, bu yeni politika 1970 Ürdün-Lübnan olayları sırasında olanca somutluğuyla sergilenmiştir. Şöyle ki, diplomatik çevrelerde ve basında incirlik askerî üssünden havalanacak ABD uçaklarıyla Orta Doğu'ya askeri birliklerin taşınacağı haber verilirken Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, "... Orta Doğu'ya asker taşıyacak hiçbir yabancı uçak Türkiye'den havalanmayacaktır" demiştir (217).

Demirel hükümetine göre üsler, ancak dar anlamda NATO'ya ilişkin olan bir askeri harekât için kullanılabilir; Orta Doğu'ya yardım yahut asker yollamak için değil. Demirel bu tavrını bir başka konuşmasında da şöyle vurgulamıştır: "Türkiye'nin ittifaklarının gereği olmayan herhangi bir meseleye müdahil olması ve o vaziyete düşürülmesine daima karşı çıktım ve çıkmaya da kararlıyım..." (218)

---

(216) Cem, a.g.e., s.26

(217) Cem, a.g.e., s.21

(218) Cem, a.g.e., s.21

Demirel'in bu sözleri AP iktidarının dış politikasını net bir şekilde özetlemektedir. Buna göre, AP iktidarı Türkiye'yi ABD ve Batı'ya karşı ancak ittifaklarının çerçevesinde yükümlü görmektedir.

AP'nin dış politikasındaki Batı ve Batı ittifak sistemine bağlılık, bu sistemin dışında kalan komşuları ve doğu bloku devletleri ile özellikle iktisadî ilişkilerin kurulması ve bu devletlere karşı geçmişte izlenen katı dış politikadan vazgeçilmesinin yanı sıra, ekonomik büyümeye katkısı olan ve büyümeyi engellemeyecek bir bağımlılık getirmeyen her çeşit dışa açılıştan, dış krediden en geniş ölçüde yararlanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'yi herhangi bir çatışmadan ve hatta gerginlikten uzak tutmak; ekonomik büyümeyi sekteye uğratabilecek bütün gelişmelerden dikkatle sakınmakla birlikte, ekonomik büyümenin hem ön şartı, hem de sonucu niteliğinde olan sınıflı üretim ihracı ve yeni pazarlar yaratılmasıdır.

Sonuç olarak, Batı yanlısı hür teşebbüs savunucusu ve Batılılaşma ideolojisinin bir başka biçimi olan AP için, bunlar yapılırken NATO'dan ayrılmak, tarafsızlık gibi bir sorunu yoktur. Sadece, mevcut dış politika çizgisini ekonomik ve siyasal yararlar gereğince yeniden düzenleme düşüncesi vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. 1970-1980 KOALİSYONLAR DÖNEMİ

1. 12 MART 1971 ORDU MÜDÂHALESİ VE DEMOKRATİK PARTİ OLAYI

A. 12 Mart 1971 Ordu Müdahalesinin Nedenleri

a. Siyasal Nedenler

AP., iktidar olduğu 1965 yılından itibaren Türkiye'nin siyasal ve ekonomik politalarında, kimilerinin çıkarlarına uygun ve kimilerinin çıkarlarına ters düşen bir yol izlenmiştir. Çıkarları zedelenen Türkiye'nin iç ve dış egemen güçleri, çıkarlarını zedeleyen gelişmelerin kaynağı olan böyle bir siyasal yapıdan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardır.

Kimilerine göre 12 Mart öncesinin cunta hareketleri ta 1963'lere değin iniyordu; öteki kimi bilgilere göre ise bu hareketler, özellikle 1965'ten sonra başlayıp, 1969 yılından sonra hızla yayılıp gelişmişlerdir.

12 Mart'ın oluşumundaki çok önemli bir etken olarak Türk bürokrasisinin tarihten, bünyesinden ve ideolojisinden gelme özelliğinin, "çoğulçu demokrasi" anlayışıyla çeliştiği düşünülebilir. Şöyle ki, Türkiye'de bürokrasinin iktidar bileşiminde neredeyse özerk bir güç olma geleneği, 1950'de yıkılmıştı. Ali Kazancıgil'e göre, "bürokrasi 1950 sonrasında "bekçilik" tavrından bir "kast" tavrına geçmiştir. Bürokratik seçkinlerin bu yeni tavrı da, sivil iktidara karşı olumsuzdur. Bürokrasi için sözkonusu olan, toplumdaki yenirini korumaktır; daha iyisi kendi mutlak, durgun ve katı değerler

sistemini korumaktadır. Oysa, toplumun çoğulcu bir karakter alması, hem bürokrasinin mutlak değerler sistemiyle hem de onun sosyal grup olarak çıkarlarıyla gelişmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin bürokrat seçkinleri, asker olsalar da olmasalar da, çoğulcu siyasal sistemle ilişkileri bakımından dağıtıcı ve engelleyici olmuştur"(1). Gene Kazancıgil'e göre, "çoğulcu sistemin bünyesindeki özellikler, bu seçkinlerin statüsüne ve gücüne karşı tehditler getirmiş ve zorla kabul ettikleri sivil toplumu, kendi ideallerine göre yeniden biçimlendirmeyi denemişlerdir. 1960'ta da 12 Mart'ta da rastlanan durum, budur"(2).

Cüneyt Arcayürek'in belittiğine göre, "AP iktidarını içine bir türlü sindiremeyen, ister partideki muhalefet yönüyle, ister bir ordu müdahalesi özlemiyle, ister ordunun el koymasından sonra bünyesindeki ilerici güçler yönetimin biçimini değiştirmeye istekli grupların hepsinin dileği, ordunun, AP iktidarına bir tokat atmasıydı"(3).

Süleyman Demirel de 12 Mart'ı "... Kuvvetli ve kendilerine muhtaç olmayan bir Türkiye'yi" yabancılardan istememesine bağlamaktadır. Zira, "...başkalarına muhtaç olmaktan kurtulmuş bir Türkiye'nin gayet tabii ki siyasi ağırlığı değişik olur, ona söz geçirilmesi de kolay olmaz"(4). Burada sözü edilen söz geçirilemeyen alanlar; Ortadoğu politikası, üslerin kullanımına ilişkin gelişmeler ve haşhaş ekimi gibi alanlardır.

Gene Süleyman Demirel 12.12.1970 günü toplanan AP Temsilciler meclisindeki açışkonuşmasında 12 Mart'la ilgili olarak şunları söylemiştir:

(1) Cem, 1977, Ön. Ver., s.125.

(2) Cem, a.g.e., s.126.

(3) Arcayürek, 1985, Ön. Ver., s.327.

(4) Cem, a.g.e., s.79.

"Gidecekler midir, kalacaklar mıdır? tartışması çıkarılmıştır. Muarızlarımıza göre, bunun iki yolu vardır. Bir: Meclis içindeki darbe hareketi. Gecen sene başarıya ulaşmadı (5). İki: Memleket batıyor çatlıyoruz, çatırdıyoruz, buhran var, bunalım var, sokaklarda talebeler birbirini öldürüyor deyip, memleketi ihtilale sürükleyerek AP. iktidarını devirebilir-miyiz..."(6).

AP 'nin izlediği dış siyaset ile 12 Mart olayı arasında yakın bir ilişki olduğu düşünülebilir. Çünkü AP 'nin iktidara geldiği 1965 yılından itibaren, Türkiye'nin dış siyaseti alışılmış çizgisinin dışına çıkmaya başlamıştı. Bu nedenle 12 Mart olayı Türkiye'nin dış siyasetinden ayrı düşünülemez.

1965 Yılına kadar Türkiye'nin alışılmış dış siyaseti kısaca şöyle idi: Türkiye, Batı çıkarlarının Ortadoğu'daki bekçisi, Batı'nın Ortadoğu'ya sıçrama tahtası, Batı'nın Ortadoğu üzerindeki tehdit aracı durumunda idi. 1965 yılından sonra alışılmış çizgisinin dışına çıkan Türkiye'nin dış siyaseti, omuzlarına böyle bir misyon yüklenmiş Türkiye'de ve bu çerçevede gerçekleşmiştir. Hem de, Ortadoğu'nun en kritik döneminde; Batı çıkarlarının ikiye bölündüğü, Sovyet gemilerinin Akdeniz'e indiği, petrol bunalımının ufukta görüldüğü ve Arap-İsrail savaşının başladığı bir zaman kesitinde.

Türkiye'nin izlediği dış politika ile 12 Mart olayı arasındaki bağlantıyı Çağlayangil ise şöyle ifade etmiştir: "12 Mart'ın en önemli nedeni, üslerin kullanımı sorunu ile afyondur. 12 Mart'ta CIA vardır, büyük ölçüde vardır; 12 Mart'ta haşhaş vardır..."(7).

(5) Demirel'in atıf yaptığı olay AP. Milletverillerinden 41 kişilik bir grubun partiden ayrılması ve sonra DP'yi kurmasıdır.

(6) Cem, a.g.e., s.79.

(7) Cem, a.g.e., s.53.

Gene Çağlayangil'in açıklamasına göre, "U-2 casus uçakları olayı, hem Amerika'yla ilişkilerin bozulmasında ilk uygulama olmuş, hem dolayısıyla Türkiye'yi 12 Mart'a götüren dış etkenlerden birisi"(8) olmuştur.

Nitekim, Türkiye'nin haşhaş konusuyla ilgili tavrı nedeniyle, Amerikan Adalet Bakanı John Witchell 21 Temmuz 1970 günü, bir senato alt komite toplantısında şöyle demiştir: Türkiye'nin uyuşturucu maddelerin kaçakcılığının önlenmesi amacıyla ekim sahasının kısıtlanması kararını almaması halinde, bu ülkenin cezalandırılmasını destekleyeceğim"(9).

Ayrıca, Milli Güvenlik sorunları konusunda Beyaz Saray Danışmanı Henry A. Kissinger başkanlığında yapılan bir kabine komitesine tek bir emir verilmişti: "...Hükümetleri değiştirme pahasına, eroin akımını durdurun"(10).

12 Mart bunalımına katkısı olan faktörlerden birisi de TBMM'ye verildiği andan başlayarak, çeşitli tepkilere neden olan "siyasal haklar" yasası olmuştur. Bu, AP milletvekilleri ve senatörlerinin hemen hepsinin imzaladığı, "eski DP.'lilere siyasal haklarını geri vermeyi öneren bir anayasa değişikliği tasarısı"ndan kaynaklanmaktaydı. Cüneyt Arcayürek'in belirttiğine göre;

"Eski ihtilalciler, bu yasanın kabul edilmesiyle, 27 Mayıs karşıtı olanların intikam duygularının doyurulduğunu söylüyor; hatta, 27 Mayıs Anayasasına vurulan bir darbe ile bu anayasaya sahip çıkan orduya karşı bir davranış içine girildiğini savunuyorlardı. Kulislerde, ordunun genç subaylarının bu davranışı kabul etmediği fısıldanıyordu. Genel Kurmay'da arka arkaya toplantılar yapıldığına dayalı haberler sürekli geliyor, Millet Meclisi koridorlarına yansıyor"(11).

(8) Cem, a.g.e., s.53.

(9) Cem, a.g.e., s.44.

(10) Cem, a.g.e., s.46.

(11) Arcayürek, 1985, Ön. Ver., s.292.

Türkiye'yi 12 Mart'a yaklaştıran hem bir faktör, hem yüzeydeki gerekçesi ve hem de 12 Mart'ı kolaylaştıran öğrenci ve işçi hareketleri olmuştur. Yurt düzeyinde öğrenci ve işçi hareketlerinin gerek basın, gerek hükümet ve gerekse orduda büyük ağırlık veriliyordu. Ayrıca, gene Cüneyt Arcayürek'in belirttiğine göre;

"Türkiye'nin sorunları artık ordu züyyinde ele alınıyordu. Ordu düzeyinde kimi cuntaların kurulduğu haberleri dolaşıyordu. Demirel Milli Güvenlik Kurulunda askerlerden gelen eleştirileri, demokratik düzen içinde biçimlendirmek gibi, çok zorlu bir savaşımın içine giriyordu"(12).

Türkiye'de üç yıl resmi görevde kaldıktan sonra ülkesine dönen ve "pentagon diplomatı" olarak bilinen Robert M. Fresco, Nation dergisinin 14.9.1970 tarihli sayısında yayınlanan makelesinde, Demirel ve AP. ile ordunun arasındaki çelişkilere dikkati çekmekte ve şöyle demektedir: "...Her yönden gelen muhalefet karşısında, Demirel, uzun süre iktidarda kalamaz. Eğer değiştirilirse, yerini ya ordu ya da CHP. alır"(13).

b. Sosyo-Ekonomik Nedenler:

AP. iktidarı 1970'de yeni ekonomik ve mali düzenlemeler yapmış, yeni vergi paketini meclisten geçirmiş ve 1970 develüasyonunu yapmıştı. Doların fiyatı yeniden düzenlenmiş ve bazı yeni ekonomik önlemler alınmıştı. Bu hareketler kuşku yok ki, sosyal banyede önemli oranda çalkantılara ve tepkilere yol açmıştır. Bir yandan sosyal çalkılar, ekonomik ve mali önlemler, öte yandan Millet Meclisinde ve basında

(12) Arcayürek, a.g.e., s.316.

(13) Cem, 1977, Ön. Ver., s.73.

alabildiğince özgürce tartışmalar, sürüp gidiyordu. 1970'lere böyle bir sosyal, siyasal ve ekonomik çerçeve içerisinde girildi.

1969 sonrası, kırsal alanların bir kesiminde toprak işgalleri olayları olmuştu. Bu olaylara, toprak burjuvazisi şiddetli tepkiler göstermişti. Örneğin, Mardin'in bir ilçesinde AP.'den belediye başkanı olarak bir toprak ağası, işgal edilmiş iki köyünden söz ederken kendi partisinin iktidarına ve Demirel'e şiddetle çatmıştır. Bu toprak sahibine göre, "...devlet işi hafife almış, köylü azdıkça azmış, kanun ve nizam kalmamıştır"(14).

12 Mart'ın eşiğindeki Türkiye'de, ekonomik tüm gelişmelere rağmen sanayi kesimi de mevcut iktidardan rahatsızdır. Gelişmenin ortaya çıkardığı yeni ekonomik talepleri, örneğin, yüksek oranlı vergi iadesi ve teşvik önlemlerini, AP iktidarının kendi iç gelişmeleri nedeniyle gerçekleştirememiştir. Bu nedenle, sanayi en az öteki sermaye kesimleri kadar AP 'den şikayetçidir(15).

Öte yandan 16 Haziran 1970 işçi olaylarından sonra sermayenin bir tercih noktasına geldiğini söylemek mümkündür. İsmail Cem'in belirttiği gibi, "sermaye, iktidarına yönelik hareketleri önlemekten aciz bir siyasal çerçevenin en azından ameliyat masasına yatırılmasını isteyecektir. Sermaye kendisi için artık tehlikeler de yaratan bir liberal özden, mutlaka ve henüz fırsat varken, işçi sınıfı henüz yetirince güçlenmemişken, sıyırmak, yeni bir düzenlemeye gitmek isteyecektir"(16).

Bu nedenlerle, sermayenin tavrı Demirel'e karşı giderek değişmiştir. Sermaye çevreleri, Demirel ve AP.'yi açıkça suçlamış ve beceriksizliğinden yakınmışlardır. Örneğin, Vehbi Koç, 12 Mart'tan hemen sonra, "1969 seçimini kazanan AP.'nin dört yıl müddetle ülkeye istikrar getireceği ve kalkınmayı hızlandıracağı kanaatinde olduk-

---

(14) Cem, a.g.e., s.84.

(15) Cem, a.g.e., s.121.

(16) Cem, a.g.e., s.93.

larını, ...oysa hadiselerin, tahminlerinde yanıldıklarını gösterdiğini"(17) açıklamıştır.

Bu çıkar ayrılıklarının ve mücadelenin siyasal düzeye yansması, ilk sonuç olarak AP 'ni büyük ölçüde zayıflatmıştır. İdris Küçükömer'in daha 1970 yılı başında söylediği gibi, "...Demirel, kendine göre deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunları ile uyumsuz bir pratiğe girmiştir. Şimdi Demirel'in ayağının altındaki toprak kaymaktadır artık..."(18).

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Mart 1971 olayı ile ilgili yaptığı değerlendirmenin, yapılan açıklamalarla benzer doğrultuda olduğu görülmektedir. Cüneyt Arcayürek'in belirttiğine göre Demirel'in 12 Mart değerlendirmesi şöyleydi:

"...1971 buhranının özünde bir anlamda rejimi beğenmemek yatar. Yeni bir sosyal ve ekonomik düzen arayışı vardır. Bu günkü düzenle Türkiye ayakta kalabilir mi, geri kalmışlıktan kurtulmak çabasında tutulan yol doğru mudur? Bu yolun hızı yeterlimidir? Bu hızı arttırmak, sanayileşmek, ekonomik, siyasal ve askeri bağımsızlığa kavuşmak için ne gibi reformlar gereklidir? soruları, kimi zihinleri işgal etmiş ve buradan, parlamento bu sorunlar üzerine eğilmediği, eğilemeyeceği-parti ve seçim kaygıları ile-eğilme yeteneğinden yoksun görüldükçe, bu rejimin bize uygun olmadığı kanısı kamuda ve silahlı kuvvetlerde makes bulmaktadır şeklinde bir yargıya gelindiği görülmüştür"(19).

12 Mart öncesinde, çoğulcu bir yapının oluşturduğu siyasal iktidar kim olursa olsun, bu yapının yölediği gelişmeler hem iç, hem de dış egemen güçleri

(17) Cem, a.g.e., s.112.

(18) Cem, a.g.e., s.77.

(19) Arcayürek, 1985, Ön. Ver., s.353.

ciddi ölçüde tedirgin eder nitelikteydi. Gene 12 Mart öncesinde, Türkiye'nin egemen güçleri kendilerinden gördükleri bir siyasal iktidarın yönetiminde ve kendilerinden bildikleri bir siyasal düzende kendi varlıklarına yönelik ciddi gelişmeler karşısında bulunmanın rahatsızlığını yaşamışlardır(20). Öte yandan, ekonomik büyümenin sonucu olarak sermaye, 1960'ların ikinci yarısında çıkar çelişkilerine ve bir iç mücadele ve içine girmiştir. Bu durum, sermayenin tümünü temsil eden AP.'yi zayıflatmış ve mütecanis olmayan özlemlerin partisi duruna düşürmüştür.

Bu gelişmeler, AP.'ni zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve siyasal sorunların çözümleri için AP. ve klasik çerçeve dışındaki kuvvetlerden medet ummak eğilimini ve güçlendirmiştir. Nitekim, 12 Mart sonrasında sermayenin çoğu iç çelişkisi, şu ya da bu şekilde çözüme bağlanmış ve aynı zamanda büyüyen sanyinin AP. tarafından karşılanamamış çoğu ekonomik talepleri, 12 Mart iktidarınca gerçekleştirilmiştir(21).

Öte yandan Türkiye, Batı'nın Türkiye'ye yüklediği işleve en fazla ihtiyaç duyduğu bir zaman kesitinde, hem Arapları ve dolayısıyla Sovyetler Birliğini Ortadoğu'da testeklemiş, Türkiye'deki üslere olağan dışı sınırlamalar getirmiş, hem de ABD için büyük önem taşıyan haşhaş ekimine devam etmiştir. Bu da, Türkiye'deki mevcut siyasal iktidar yerine, sözkonusu uyumsuzluklarda Batı ile daha kolay işbirliği sağlayabilecek bir iktidar formülü özlemlerini arttırmıştır.

12 Mart'ın temellerinde yatan ve Türkiye'daki egemen güçlerin siyasal ve ekonomik çıkarları ile ilgili nedenlerin yanı sıra, 12 Mart hükümet derbesini kolaylaştıran başka etkenlerde bulunmaktaydı. Bunlar;

---

(20) Cem, 1977, Ön. Ver., s.138.

(21) Cem, a.g.e., s.143.

bürokrasinin bünyesi ile çoğulcu düzen arasındaki uyumsuzluklar, sanayi sermayesinin aynı bürokrasi ile ticari ortaklık alınında ve ideolojik alanda yakınlaşması, sivil bir Atatürkçü grubun kamuoyunu darbe yönünde şartlaması ve öğrenci heretlerinin ve terörist nitelikteki olayların gerekçe olarak gösterilmesidir(22).

Sonuç olarak, gerek durumu sarsılan dış güçler gerekse egemenlikleri ve yarınları çoğulcu düzen tarafından tehdit edilen iç güçler açısından başvurulacak tek çare, bu düzeni değiştirmektir. Bütün bu koşullar biraraya geldiğinde, sonuç kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak ortaya çıkmış ve 12 Mart 1971 hükümet darbesi yapılmıştır.

12 Mart hükümet darbesinin hedefi, görünürde Demirel ve anarşik olaylardır. Oysa, 1965-1970'in demokratik gelişmeleri yaratmaya elverişli siyasal ortamı ve bu ortamın bir parçası olarak Demirel hükümetidir(23).

B. AP'nin Parçalanma Süreci ve Demokratik Parti Olayı

a. Demokratik Parti Olayının Nedenleri

1. Sosyo-Ekonomik Nedenler.

1960'lı yıllar, Türkiye'de sermayenin iç dengesinin değişmeye başladığı ve büyük ölçüde değiştiği yıllar olmuştur. Nitekim, genel bir tanımla . . . dörde bölünmüş olan (Sanayi-Ticaret-Finans ve Tarım) sermayenin her bölümü, bu dönemde stratejik ölçülere varan bir gelişme ya da değişim göstermiştir. Yeni koşullar, her biri için, yeni düzenlemeleri gerektirmiş ve her birinin kendini savunma yahut ötekileri kendine bağımlı kılma çabalarını arttırmıştır. Siyasal düzey, hem bu oluşumların yan-

(22) Cem, a.g.e., s.139.

(23) Cem, a.g.e., s.138.

sıdığı hem de üstünlüklerinin yasal olarak karara bağlanıp tanındığı düzeydir. Dolayısıyla, ekonomik temellerinde ki değişen güç dengeleriyle, yüzeydeki siyasal gelişmeler birbiriyle yakından ilişkilidir.

Nitekim, 1964 AP Büyük kongresinde yüzeysel biçimiyle demokratik bir mücadele manzarası gösteren siyasal ve ekonomik iç çekişmeler, 1965 genel seçimlerini kazanıp tek başına iktidar olan AP 'de, duraksamaksızın sürüp gitmiştir.

Demokratik parti'nin kuruluşunu, 1964 yılında yapılan AP. ikinci Büyük Kongresi'ndeki Demirel-Bilgiç çekişmesine bağlayanlar olmuştur. Hatta Demokratik parti'nin Demirel'i şahsına karşı duyulan husumetten de doğduğunu savunanlar çıkmıştır. Bunun yanı sıra, eski DP.'lilerin AP.'yi kendi öz varlıkları gibi görüp "veraset yoluyla" her dediklerinin bu partice kabul edilmelerine dayalı mantıklarına, Bilgiç ile birlikte bir ikinci olgu daha etlenmişti. Cüneyt Arcayürek'in belirttiğine göre, "Kahrını çok çektikleri, kurup pekiştirdikleri bu partinin bir ölçüde tartışmasız gerçek sahibi olduklarını söylemekten çekinmezlerdi"(24).

1960'lı yıllarda, Türkiye'de sermayenin iç dengelerinin bozulmaya başladığını ve bir iç çelişkiler içine girdiği daha önce belirtmiştir. Bozulan bu sermayenin iç çelişkileri, özellikle AP 'nin çevresinde yoğunlaşan siyasal sonuçlar yaratmıştır. AP 'nin çevresinde yoğunlaşan siyasal sonuçlar önce, AP 'nin zayıflamasına ve mevcut siyasal çerçeveye olan tepkinin büyümesine neden olmuştur.

Yalçın Küçük, ekonominin 1960-1970 döneminde geçirdiği değişimi şöyle belirtmektedir:

---

(24) Arcayürek, 1985, Ön. Ver., s.313.

"1. 1962'de, 1 liralık imalat sanayii üretimine (toplam 18 milyar TL.) karşılık 1.9 liralık tarım üretimi (toplam 35 milyar TL.) yapılmaktadır.

1970'de 1 liralık imalat sanayi üretimine (toplam 91 milyar TL.) karşılık 66 kurusluk tarım üretimi (toplam 60 milyar TL.) yapılmıştır.

2. İmalat sanayiinin kendi içindeki bölümünü ise şöyle bir değişim göstermiştir. 1962'de bu sanayi üretiminin içinde üretim araçlarının payı % 32.2'dir. Aynı payın 1972'de yapacağı öngörülen oran % 52.2'dir. (BBYP, s.140 ve 1972 programı s.122).

3. Bankalarda 1960 yılında toplam mevduat 8.2 milyar TL. toplam kredi 9.6 milyar TL. iştirakler 832 milyon TL.'dir.

1970 yılında mevduat toplamı 38 milyara, toplam kredi 37.5 milyara, iştirakler ise 2.2 milyar TL.'ya ulaşmıştır." (25).

Bu göstergelere göre, sanayi, ekonomideki yeri bakımından 1960'da tarımın ancak yarısı kadarken, 1970'de onun birbuçuk katına ulaşmıştır. Gene, 1950-1970 döneminde ekonominin geçirdiği değişimi Tuncer Bulutay da şu şekilde ortaya koymaktadır:

"İmalat sanayiinde büyük işyerleri olarak nitelenilen 10 kişiden fazla çalıştıran özel kesime ait kurumların, imalat sanayii geliri içindeki katkıları yıllar boyunca artmıştır.

Sözkonusu özel kesimişyerlerinde imalaz sonucu yaratılan kıymetin, Türkiye imalat sanayii gelirine oranı 1950 yılında 0.3200 iken hemen hemen devamlı bir artış göstererek 1962'de 0.4997 olmuştur.

Büyük işyerleri katma değerinin Türkiye imalat sanayii gelirine oranı 1963'de 0.3766 iken, devamlı bir artışla 1967'de 0.4991'e çıktığı görülmektedir. Bu durum büyük işyerlerinin imalat sanayii içindeki önemini yıllar boyunca arttırdığının açık bir kanıtıdır.

(25) Yalçın Küçük, "Ekonomi, Aydınlar ve Partiler", Milliyet Gazetesi, 28,7.1972

1963 yılında, 10-19, 20-49 kişi çalıştıran işyerlerinin payında bir azalma meydana gelirken, 50 kişiden fazla çalıştıran işyerlerinin katkısında bir artma olmuştur. Nisbi öneminde en fazla düşüş olan işyerleri 10-19 kişi çalıştıran kurumlardır. Buna karşılık en çok artanlar, önce 200-499 kişi, sonra 1000 ya da daha fazla çalıştıranlardır.

1950 yılında işyeri başına imalat sonucu yaratılan kıymet 121.557.46 TL. iken bunun genel fiyat artışına göre, 328.326.70 TL. olması gerekirken, bu değer 1961'de 453.022.45 olmuştur. Aynı şekilde 1963 yılında firma başına katma değer, 1.131.298.13 TL.'dir. 1967 yılında gerçekleşen işyeri başına katma değer 2.272.253.43'tür.

1963-1967 süresinde, 10 ve daha fazla kişi çalıştıran özel kesime ait imalat işyerlerinde katma değer, indeks olarak, 100'den 220.04'e çıktığı hesaplanabilir. Aynı sürede, Türkiye toplamı olarak imalat sanayii gelirinin artışı 100'den 169.39'a çıkmak şeklinde olmuştur. Bu son rakam (169.39), imalat sanayiindeki küçük ve büyük işyerlerindeki ortalama artışın ölçüsü olarak alınabileceğine, bu ortalama büyük işyerleri büyümesinin de (220.04) katkısı bulunacağına göre, küçük imalat sanayiinin 1964-1967 süresindeki büyümesinin çok az olduğu ortaya çıkar. Böylece de, küçük burjuvanın, AP.'iktidar'ı süresinde gerçekleştirilen iktisadi büyümeden çok az pay almış olduğu belirlenmiş olur"(26).

1950'den 1969'a doğru gelişen bir sürece baktığımızda milli gelir içinde tarım payının % 49.9'dan % 32.8'e düştüğünü, sanayiinin de % 15.8'den % 26.4'e çıktığını görmekteyiz. Bu gelişmeden de görüldüğü gibi, sanayi, toplum içinde giderek güçlü bir duruma gelmekte ve artan milli gelirden de, sanayiinin oynadığı rolün yanı sıra, yine bizzat sanayi içinde büyük burjuvazinin egemen olmaya başladığına tanık olmaktayız.

Sanayiinin bu gelişimi, onu sadece tarım kesimi karşısında değil, ticaret kesimi karşısında da çok güçlü

(26) Yücekök, 1976, Ön. Ver., s.100.

kılmıştır. Bunun sonucunda Anadolu tarım, ticaret ve sanayi küçük sermayesinin, büyük sermayeye olan tepkisi 1970'e doğru yoğunlaşmış ve bir ara Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde Odalar Birliği Yönetim Kurulunu bile ele geçirmiştir. Erbakan, büyük sermayeye olan tepkiyi 1969 seçiminde Konya bağımsız adayı olarak şöyle dile getirmiştir:

"...Kısa zamanda anladık ki Odalar Birliği tümüyle komprador-mason bir azınlığın vasıtası halinde çalışmaktadır. Koca teşkilat komprador ticaret ve sanayiın mutlak bir kontrolu altındadır. O halde önce idare heyetine girelim ve Odalar Birliğini Anadolu tüccar ve sanayicisinin de hizmetine yarar bir hale getirelim dedik..."(27).

Erbakan, büyük sanayii nasıl gödüğünü de şöyle açıklamıştır. "...Bunlar, Anadolu tüccarının gelişmesini istemezler. Dizginleri hep ellerinde tutmak isterler. Yirmi fabrikalarına yirbirincisini eklemek isterler. Yaptıkları montaj kamyonu, hiç içleri sızlamadan 140 bin liraya satarlar..."(28).

1960-1970 yıllarında bir başka sermaye sektörü olan mali sermaye de hızlı bir gelişme göstermiştir. Şöyle ki, bankalardaki mevduat ve banka kredileri bu dönemde % 400 artmış, bankaların çeşitli şirketlere hissedar olarak iştiraklerinde % 330'e yakın bir büyüme gerçekleşmiştir(29).

Bu gelişmelerin doğrultusunda, bu döneme bir de "tekelleşme" olayı yaşanmıştır. Tekelleşme sürecinde küçük ve güçsüz sermaye kaçınılmaz olarak gerilemiş, piyasadan silinmeye başlamıştır. 1969 yılına ilişkin bazı rakamlar, tekelleşmenin küçükler üzerindeki etkisini şöyle sergilemektedir: Türkiye Odalar Birliği'nin açıkladığı sermaye istatistiklerine göre, 1969 yılında iflasa

(27) Cem, 1977, Ön. Ver., s.117.

(28) Cem, a.g.e., s.118.

(29) Cem, a.g.e., s.114.

sürüklenmiş işletmelerin sayısı 1968'e oranla % 62.5 artmış, konkordato isteğinde bulunan firmaların sayısı da % 20 yükselmiştir. Gene 1969'da, toplam değeri 1 milyar 798 milyon liraya ulaşan 658.411 senet protesto olmuştur. Bir önceki yıla göre protesto edilen senet sayısında % 22.5, senet değerlerinde ise % 21.8'lik artış olmuştur. Bu rakamları bir yazısında veren Ali Gevllili'nin belirttiği gibi "...Bunlar, küçük sermayenin ayağı altındaki toprağın kayış hızının barometresi yerine alınabilir"(30).

2. Siyasal Nedenler

Demokratik parti olayını hazırlayan siyasal nedenlerden birisi de, 1969 seçimleri öncesi Türk siyasal ortamına giren eski DP.'lilerin siyasal haklarının geri verilmesi ile ilgili olaydı. Bu olay, Mayıs 1969'da 219 AP. milletvekili ile senatörün bir anayasa değişikliği ile, DP.'lileri bütünüyle affetmeye yönelik siyasal haklarını geri veren bir yasa önerisini meclis'e vermele-riyle başladı.

Demirel, o günün şartlarında -yasalaşmasını istemesine karşın- bu öneriyle ilgili tutumu, önerilerin senato'da geri alınmasını sağlar bir tutma girmesiyle AP 'içinde geniş çalkantılar yaratmıştı(31). Nitekim eski DP 'lilerin"oturduğunuz kolduklar aslında bizim" (32) biçimindeki sözleri sık sık tekrarlıyorlardı. Ayrıca, daha sonra Demokratik partiye destek vermiş olan Celal Bayar, Demirel için şöyle diyordu:

---

(30) Cem, a.g.e., s.115.

(31) Arcayürek, 1985, Ön. Ver., s.260.

(32) Arcayürek, a.g.e., s.304.

"...Bizim beklediğimiz kimi hususlar vardı. Doğrudan kişiliğimi ilgilendirir. Aynı zamanda davamızın ve masumiyetimizin meydana çıkmasını gerektirir. Bu noktalarda kendisinin tuttuğu yol ve davranış bizi doyumadı. Berikilerini (yani demokratları) daha içten bulmaktayım. Bunun başka türlü yorumu yoktur"(33).

Öte yandan Demirel, 1969 seçimlerinden sonra yeni hükümeti kurarken daha önce dört yıl beraber çalıştığı bakanları bu kez hükümete almamış ve 1969'dan sonraki ekonomik ve sosyal konulardaki amaçlarına paralel değişik bir kabine oluşturmak istemişti. Oysa, AP 'ni başarısını yalnızca bir Demirel faktörüne bağlamak istemeyen, hatta, bu başarıda önemli payın kendi güçlerine dayandığına inanan parti içi muhalefet de, yeni hükümeti parti güçlerin bir koalisyonu olarak biçimlendirmek istiyordu(34).

Parti içindeki mücadelenin 1969 genel seçimlerine gidilirken daha çok Demirel'den kurtulmaya yönelmişti. Bilgiç grubu, sürekli "parti içi demokrasi ve hükümetin meclis gruplarında denetlenmesi" üzerinde duruyordu.

1969 seçimlerinden sonra kurulan kabinede Bilgiç ve arkadaşlarının kabine dışı kalması yolların iyice ayrılmasına neden oldu. Bu arada, genel seçimlerde, Bilgiç, İstanbul'da ayrı bir karargah kurmuş ve işadamlarından büyük paralar belirtilmiştir, ve daha sonra Bilgiç'in Konya'ya giderek buradan adaylığını koyan Erbakan'la uzun konuşmalar yaptığı ileri sürülmüştür(35).

Parti içi muhalefeti oluşturan 72 AP 'li milletvekili, 17.1.1970'de AP. Genel Başkanı Süleyman Demirel'e "yetmişikiler muhtırası" diye anılan bir muhtıra

(33) Arcayürek, a.g.e., s.309.

(34) Arcayürek, a.g.e., s.260.

(35) Arcayürek, a.g.e., s.316.

vermişlerdir. 72'ler hareketi içinde yer alan Cevat Önder'e göre, "...Demirel, AP.'yi milletin partisi olmaktan çıkararak, bir şahıs ve zümre partisi haline sokmak istemiştir..."(36). Gene aynı hareket içinde yer alan Saadettin Bilgiç de şöyle diyordu:

"Rey verdiği, iktidara getirdiği ve milletin topyekün refahına hizmet etmesini partinin vasıf, bünye, felsefe ve kadro değiştirmesini halk, AP.'nin kendisinden tamamen uzaklaşması olarak yorumlamaktadır. Siyasi ve sosyal huzuru sağlayacağı, iktisadi istikrarı koruyamayacağı yolundaki kanaatte ittifak ettiği görülmektedir"(37).

Faruk Sukan ise,

"Ekonomik tedbirler manzumesi adı altında göz boyayıcı bir deyimle alınan AP. program ve resmi belgeleriyle asla ilgisi bulunmayan mali ve ekonomik kararlar zaten geçim sıkıntısı içinde bulunan vatandaş olup bittilerle ve yepyeni çıkmazlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bozulan mali ve ekonomik istikrar yüzünden Türkiye endişeler diyarı olmuştur"(38) diyordu.

1970 yılı bütçe yaklaşırken parti içi muhalefet çalışmalarını hızlandırmıştı. Faruk Sukan, "Kon-yalıları bürosunda, Saadettin Bilgiç ise "Suudi Arabistan Yardım Derneği" bürosunda Demirel'e karşı olanlarla sürekli toplantılar yapıyordu. 1970 bütçesinin oylanmasından bir önceki gün sabahlara kadar devam eden toplantıya Bilgiç başkanlık etmiş ve AP.'li 41 milletvekilinin kendi hükümetlerinin bütçesine red oyu verilmesi kararlaştırılmıştı(39).

(36) Arcayürek, a.g.e., s.316.

(37) 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, s.57.

(38) 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, s.62.

(39) Arcayürek, 1985, Ön. Ver., s.318.

Genel olarak baktığımızda Türkiye'de, sermaye içindeki özel sanayinin giderek etkinlik kazanması sonucunda küçük sermaye kuruluşları kendilerinin ikinci plana itildiğini görmüş ve taleplerinin AP tarafından artık karşılanmadığını farketmişlerdir. Kapitalistleşme sürecinde karşılaşılmaması kaçınılmaz olan bu aşamada, sermaye içerisinde çıkar farklılaşmasından doğan bir çözülme başlamıştır. Çıkar farklılaşmasının körüklediği, maddi dayanak ve mali kaynakların sağladığı ayrımlar, üst düzeydeki kişesel çekişmelere ve ayrılıklara içerik kazandırmıştır. Bunun sonucunda, sermaye içindeki bölünmenin siyasal düzeydeki yansıması olan 41'ler olayı meydana gelmiştir. Bu 41 kişi, muhalefetle birlikte 1970 bütçesini mecliste reddetmiştir.

Daha sonra bu 41 milletvekili AP 'den ayrılarak Demokratik partiyi kurdular. Demokratik parti kurucular kurulu, 23 Aralık 1970 tarihinde Ferruh Bozbeyli'yi genel başkanlığa, Yüksel Menderes ise Saadettin Bilgiç'i genel başkan yardımcılıklarına, Talat Asal'ı genel sekreterliğe, Faruk Sükan'ı ise genel muhasipliğe seçti(40).

Demokratik parti 1973 seçimlerinde 41 milletvekili çıkarmış ve 1975'de 9 üyesi, AP , CGP , MSP., ve MHP.'nin oluşturdukları koalisyonu destek vermek için partilerinden ayrılmıştır.

Demokratik parti, 1979 senesi sonunda kendi kendisini feshetmiş ve üyelerinin büyük çoğunluğu AP 'ye geçmiştir.

2. I. MC KOALİSYON HÜKÜMETİ

A. I. MC Koalisyon Hükümetini Gerektiren Nedenler

Yakın siyasal tarihte özel bir yeri olan "Milliyetçi Cephe Hükümetleri", bir dizi üstyapısal oluşumun

(40) Cevat Önder, "Demokratik Parti", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı 67, İstanbul, 14 Ocak 1985, s.2102.

etkisinde ve sonucunda ortaya çıkmıştır. I. MC olayı 1973 seçimleriyle oluşan siyasal üstyapının özillikleriyle ve Türkiye'deki sağın geçirdiği değişimle yakından ilişkilidir. 1973 sonrasının genel görünümü söyleydi: Sağın büyük partisi AP., bir yandan Demokratik parti'ye öte yandan kendine özgü nitelikler taşıyan MSP.'ye büyük ölçüde oy kazandırmıştır.

1973 seçimleri bütün tahminleri altüst ederek CHP.'ni birinci parti yapmıştı. Ne var ki, hiç bir parti tek başına iktidar olamamıştı. Demirel ve AP., seçimlerin ilk şokunu üzerinden atmadan yeni bir hükümet kurmak istemiyordu. AP., hükümeti CHP.'nin kurmasını ve onun ne yapacağını, özellikle ekonomik program açısından hangi kesimleri yanına, hangi kesimleri karşısına alacağını beklemekteydi(41). Sonuçta CHP-MSP koalisyonu kurulmuş ve AP'nin de istediği olmuştu.

Koalisyonun ilk yıllarında izlenen ekonomik politika, kitleri tarafından beğenilmemişti. Böylece, AP'nin istediği olgunlaşma süreci başlamış ve iktidar olma şansı girederek artmaya başlamıştı.

Öte yandan, Kıbrıs Zaferi AP'nin prestijini sarsarken, CHP'nin prestijini yükseltmişti. Bundan yararlanmak isteyen CHP erken seçim istemiş, ancak, bunu sağlayamaması üzerine hükümetten ayrılmıştı(42). Bu arada, CHP'nin Demokratik Parti ile kısa süreli koalisyon kurma hedefleride boşa çıkınca bir siyasal iktidar boşluğu doğmuştur. Bu da, AP'ne yeni bir iktidar oluşturma zamanının geldiğini göstermiştir.

Bu siyasal ortam içerisinde Demirel, Demokratik Parti milletvekillerini AP'ye çekmeye başlamış ve o günün koşullarında Türkiye'nin sağ siyasal güçleri böyle bir oluşumu büyük ölçüde desteklemişlerdir. Çünkü,

---

(41) Çavdar, a.g.m., s.2096.

(42) Çavdar, a.g.m., s.2096.

tecrübeleri sonucunda bu güçlere artık güven verebilmekteydi(43). Böylece, sağ siyasal ortamı ve güçleri açısından bir çeşit "ideal" formül oluşmaktaydı. Şöyle ki: Bir yandan Demirel'in tecrübesi ve AP'ne olan kitle desteği, klasik bükrasinin ve büyük sermayenin güvencesi olarak Feyzioğlu(44), öte yandan dinsel özelliği ağır basan MSP ve kendine ait özellikleri olan MHP.

I. MC Hükümetini oluşturan nedenlerden birisi de Türkiye'de 1973 genel seçimleri ile 1975 kısmi senato seçimlerinde sol'un güçlenişi ve iktidar alternatifi ile 1975 kısmi senato seçimlerinde sol'un güçlenişi ve iktidar alternatifi durumuna gelmesi olmuştur(45). Çünkü, her siyasal gelişimin kendisine yeni bir siyasal tepki yaratacağı ve öğelerinin etkileşiminin yeni olaylara yol açacağı gözönüne alınırsa, gelişen sol bir siyasal oluşuma karşın tepki olarak bir sağ oluşumun ortaya çıkması doğaldı. Bu nedenle, 1973 genel seçimleri ve 1975 kısmi senato seçimlerinde eğer sol bu kadar güçlenip iktidar alternatifi durumuna gelmeseydi, belki de "Milliyetçi Cephe" hükümetleri kurulmayacaktı. Ancak, daha önceki konularda da belirtildiği gibi, 1970'li yıllarda Türkiye'deki toplumsal değişme ve gelişmeye bağlı olarak, Türkiye'de sol'un güçlenmesi ve bunun karşısında bir sağ oluşumun ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Sonuç olarak: I. MC, denilebilir ki Türkiye'nin siyasal üstyapısındaki özelliklerinden ötürü oluşmuştur. Şöyle ki: CHP'nin, Kıbrıs Zaferi nedeniyle MSP ile olan koalisyonunun sürdürmekteki başarısızlığı ve Demokratik Parti ile kısa süreli bir koalisyon kurma gibi yanlış hesapları, MSP'nin uyumsuzluğu ve 1973 genel seçimleri ile 1975 kısmi senato seçimlerinde CHP'nin güçlenmesi, I.MC'yi yaratan etkenlerdendir denilebilir.

(43) İsmail Cem, Siyaset Yazıları, 1975-1980 Türkiye'si, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.13.

(44) Cem, a.g.e., s.13.

(45) Kongar, "1975 Ara Seçimi Sonuçları: İki Partili Düzene Dönüş Yok", s.29.

B. I. MC Koalisyon Hükümetinin Kuruluş ve Uygulamaları

1973 genel seçimleri ve 1975 kısmi senato seçimlerinin sonuçlarının ortaya koyduğu tablo, sosyal farklılaşmayı aşan bir siyasal farklılaşma niteliğindedir. Demirel, bu siyasal farklılaşmayı yeniden gerçek boyutlarına döndürmeye çalışıyordu. Nitekim Demirel'in 1975 kısmi senato seçim kampanyasını açan konuşması, halkı CHP'den uzak durmaya çağırarak olmaktadır çok, MSP ve DP'lileri AP'ye oy vermeye çağırarak niteliğindedir(46).

CHP-MSP Koalisyon hükümetinin bozulması üzerine doğan hükümet boşluğunu dolduracak yeni iktidar, gene bir koalisyon ve AP'nin eski tabanı ve yandaşları oluşuyordu. Demokratik parti'den ayrılan milletvekillerinin AP'ye dönmesiyle, AP, MSP CGP ve MHP'den oluşan bir koalisyon hükümeti 31 Mart 1975'de kuruldu(47) ve buna da "Milliyetçi Cephe" adı verildi. Böylece Türkiye'de cephe adını açıkça alan ilk hükümet kurulmuş oluyordu. Bu hareket, AP'nin büyük sanayi ve ticaret burjuvarisi, Demokratik Parti'nin Anadolu eşrafı ve orta tüccarıyla MSP'nin İslamcı Ulusal burjuvazisini tek bir çatı altında topluyor ve bu çatının ideolojik temelini hazırlamayı da MHP'ye görev olarak veriyordu(48).

Böylece, sosyal-siyasal farklılaşmaları aşırı biçimde yansıtan ve dolayısıyla yapaylık niteliği taşıyan bu bölünmelere karşı, I. MC'nin kuruluşuyla Demirel, sağın önderliğinde yeniden doğmuş, en büyük sağ partinin liderliğinden, sağ partiler birliğinin liderliğine ulaşmıştır.

(46) Cem, 1980, Ön. Ver., s.15.

(47) Çavdar, "Adalet Partisi", s.2096.

(48) Çavdar, a.g.m., s.2097.

31 Mart 1975 tarihinde AP, MSP, CGP ve MHP arasında bir koalisyon protokolu imzalandı. Bu koalisyon protokolunda sosyal, ekonomik ve dış politika ile ilgili konular şu şekilde belirtilmiştir:

"Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi, aşağıdaki temel hedefler ve görüşler etrafında bir Koalisyon Hükümeti kurarak beraberce çalışmaya karar vermişlerdir.

Türkiye'de, ekonomik ve sosyal alanda, yoksul zümreler lehine alınması gerekli tedbirler vardır. İktisadi ve sosyal yapıda, devlet idaresinde değişiklikler gereklidir. Fakat, değişiklik, kötüye doğru değil, iyiye doğru olmalıdır(49).

Komünizme, her çeşit anarşiye, anayasa ve kanun dışı eylemlere, milli bütünlüğü zedeleyici, millet ve ülkeyi bölücü, cumhuriyeti tahrip edici faaliyetlere karşı, devletin, anayasa düzeni içerisinde kendisini savunması ve bu çeşit tehlike ve faaliyetlerle etkili şekilde mücadele edilmesini kesin bir zorunluluk sayıyoruz. İç güvenliği, asayiş ve kanun hakimiyetini sağlamakla görevli devlet kuruluşlarının ve güvenlik kuvvetlerinin, görevlerini tarafsızlıkla, azim ve kararlılıkla yerine getirebilmeleri, hükümet gerekli her türlü ihtimamı gösterecektir(50).

Para-kredi-financeman-yatırım, destekleme, teşvik ve yönlendirme politikaları, ekonomiyi, zin hızla değişen şartlara sürekli olarak intibakını sağlayacak şekilde bütünleştirilecek ve bir temel ekonomik politika çerçevesi içinde yürülecektir. Mevcut ekonomik durgunluğu giderecek aktif ve dinamik bir para kredi ve fiyat politikası takip olunacaktır. Yatırımlar hızlandırılarak, istihdam hacmi genişletilecektir(51).

Türkiye'nin dış ticaret politikasında çok yönlü bir ekonomi ve ticari ilişki dengesi tesisi esas alınacaktır. Özellikle Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkeleri ile karşılıklı ticari ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesine önem verilecektir(52).

(49) AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolu, Ankara, 31.3.1975, s.4.

(50) AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolu, s.5.

(51) AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolu, s.9.

(52) AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolu, s.9.

Sanayileşme için en uygun ortamın hazırlanması, sanayileşme teşebbüslerinden en yüksek verimin alınması ve teşebbüs saheplerinin güçlük ve engellerle karşılaşmadan sanayi tesisleri kurma ve işletmelerini sağlamak için bir Sanayi Teşvik Kurumu çıkarılacaktır. Sanayiın kurulması ve işletilmesinde gereksiz bürokratik engeller kaldırılacaktır. İdari işlemlerin kısaltılması için gereken tedbirler alınacaktır(53).

Tarımda, üretim arttırılması ve verimin, yükseltilmesi esas alınacaktır. Bu amaca ulaşmak için, kredi, tohum, ilaç, araç, eğitim, pazarlama ve değerlendirme ile gübre ve gübre fiyatları konusu bir bütün halinde ele lanacaktır. Tarım politikası ile taban fiyat politikası bütünleştirilecektir. Taban fiyatları, köylünün olduğu kadar erken ilan edilecektir. Tarıma dayalı sanayi, özel teşviklerle geliştirilecektir(54).

Türkiye Cumhuriyetinin barışçı, aitlerine ve ittifaklarına sadık, komşularıyla karşılıklı haklara saygı esasına dayalı iyi komşuluk ve dostluk münasebetleri kurmağa önem veren milli dış politikası dikkatle devam ettirilecektir. Gelişen dünya şartlarının gerektirdiği dinamik ve çok yönlü dış politika ilişkileri meyanında, aramızda tarihi ve kültürel bağlar bulunan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine itina gösterilecektir(55).

Koalisyon protokolunda yer alan sosyal, ekonomik ve dış politikaya ilişkin konular, benzer şekilde koalisyon hükümeti programında da yer alıyordu. Şöyle ki:

"Özellikle Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkeleri ile karşılıklı ticari ve iktisadi ilişkilerin arttırılmasına önem verilecektir. Türkiye'nin iktisadi ve sosyal kalkınması için milli, güçlü süratli veyaygın bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ana hedefimizdir. Sanayileşmeye yakından tesir eden para, kredi, enerji, ulaştırma ve fiyat temel politikalarının sanayi politikası ile ahenkli hale getirilmesine özel bir dikkat

(53) AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü, s.10.

(54) AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü, s.12.

(55) AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü, s.16.

(56) Erdilek, "Hükümetler ve Programları" s.2097.

gösterilecektir. Tarımda verimin yükseltile-
rek üretimin arttırılması esas alınacaktır.
Tarıma dayalı sanayi özel teşvikle gelişti-
rilecektir" (56).

Gerek koalisyon protokolunda gerekse hükümet programında belirtilen sosyal ve ekonomik konularda da anlaşılabacağı gibi sağ ekonomik taban siyasal üst-yapıda temsil edilmekteydi. I. MC Koalisyon Hükümetinde oluşan bu siyasal üstyapıya uygun düşecek sosyal, siyasal ve ekonomik uygulamalar içinde olması kaçınılmazdı.

1970'li yılların ekonomik durumu 1960'lı yılların ekonomik durumundan daha farklıydı. 1970'li yıllarda petrol krizi dünyayı sarsmış ve Türkiye ödemeler dengesini altüst etmişti. Yabancı ülkelerdeki birikimleri çekme amacını güden DÇM deneyimi de bir yerde durmuş, hatta geri dönmeye başlamıştı. Bunun yanı sıra, ülkenin ekonomik büyüme olanakları giderek sınırlanmış ve dünya ticaretindeki reabet güçleştiği için, Türk sanayicisi ve özellikle tekeller zor duruma düşmüştü (57). Ayrıca, öğrenci ve işçi eylemleri giderek hız kazanıyordu. Grevler yaygınlaşmakta ve toplu sözleşmelerin olumlu sonuca bağlanması ekonomik koşullardan ötürü eskisi gibi kolay olmamaktaydı.

1975-1977 yılları arasında AP açısından şöyle bir durum ortaya çıkmıştı. Demokratik Parti'yi tekrar içerisinde eritse bile, desteksiz tek başına iktidar olması güçtü. Hızla büyüyen kentler, seçmenlerin neredeyse yüzde 50'sini oluşturuyordu. Dolayısıyla buralarda eski tabanını bulması olasılığı azalmıştı. Sonuçta sanayi ve tiraceret burjuvazisinin bir toplum katmanı olarak iktidara gelmesi sağlanmadığı sürece, AP'nin koalisyonsuz iktidarı söz konusu olamazdı (58).

(57) Çavdar, "Adalet Partisi", s.2097.

(58) Çavdar, a.g.m., s.2097.

1970'lerde sanayici tekelleşmiş, tüccar-sanayici gelişkisi büyümüştü. Büyük toprak sahipleri ve bunların el koyduğu tarımsal artık ürün ise, sanayici açısından bir sermaye birikimi olarak görülüyor ve buna ortak olmasının çereleri araştırılıyordu. Tarım ya vergileme ya da fiyat mekanizmasıyla artık ürüne ortak olmak yönünde çabalar devam ediyordu. Bu durum, kuşkusuz bu toplum katmanları arasındaki 1960'lar-da süren iç barışı bozmaktaydı(59).

AP açısından Milliyetçi Cephe hükümetleri, iktidar boşluğunu doldurmanın ve iktidar sürdürebilmenin bir aracı gibi görülmüş, ancak bunun başarısız bir girişim olmaktan öteye gidemeyeceği, en azından iktidar boşluğunu dolduramayacağı kısa sürede anlaşılmıştı.

3.II. MC KOALİSYON HÜKÜMETİ, 1979 DEMİREL HÜKÜMETİ VE 24 OCAK KARARLARI

A. II. MC. Koalisyon Hükümeti

1977 yılı sonrasının siyasal görünümü, sosyo-ekonomik altyapıyla siyasal üstyapı arasındaki ilişkilerin ve gelişmelerin en açık biçimde ve ilginç örneklerle sergilendiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, üstyapı özelliklerinin kısa sürelerde kendisini altyapıya kabul ettirmesi, ama sonuçta hep ona teslim olmasıyla yaşanmıştır(60).

Kıbrıs harekatı ile sarsıntı geçiren Türkiye-Batı ilişkilerini düzeltmek ve Türkiye'nin Batı ile uzlaşmasını gerçekleştirmek 1977 yılı ve sonrasındaki siyasal iktidarların temel sorunu olmuştur. Bu dönemde ABD'nin "silah ambargosu" sürmüş ve bu Türkiye'nin askeri gücünü etkilemiştir. Bunun yanı sıra, Batı'nın ilan edilmemiş ekonomik ambargosu da devam etmiştir. Türk ürünlerinin

(59) Çavdar, a.g.m., s.2097.

(60) Cem, 1980, Ön. Ver., s.77.

özellikle sanayi ürünlerinin dış pazarı bilinçli olarak daraltılmıştır.

Böyle bir siyasal ve ekonomik ortam içerisinde 1977 genel seçimleri iktidar boşluğunu doldurmak için erkene alındı. Ancak, 1977 seçimleri farklı bir sonuç vermedi. AP, eski tabanının bir kısmını bünyesinde toplamış, fakat gene de meclis'te birinci parti haline gelememişti. CHP ise 213 milletvekilliği kazanarak iktidara yaklaşmış, fakat o da iktidar olamamıştı.

1977 seçiminden sonra CHP'nin kurduğu azınlık hükümetini, etkili ekonomik ve bürokratik güçlerin desteklemesine rağmen, Demirel'in "Çankaya Hükümeti" (61) suçlamaları arasında güven oyu alamamıştır. Bundan sonra Demirel, AP, MSP ve MHP'ni biraraya getirerek II. MC'yi kurmuştur. II. MC'nin hükümet programında sosyal, siyasal ve ekonomik konular şu şekilde belirtilmiştir.

"Komünizm, Faşizm ve diğer materyalizme dayalı zihniyetlerle, insanca yaşama hak, hürriyet ve haysiyetle bağdaşmayan ve bütün maddi, manevi değerleri yok eden her türlü zulüm ve tahhük idarelerine ve dikta ve heveslerine karşıyız. Milli manevi ve tarihi değerlere sahip ve bunlara sadakatle bağlı olmayı makaddes bir görevim gereği sayıyor, bunlarla övünüyoruz (62).

Tarım kredilerinin dağıtılmasında, sosyal ve ekonomik amaçlar yanında üretim amacına ağırlık verilecektir (63).

Para, kredi, finansman, yrtırım destekleme, teşvik ve yönlendirmede politikaları ekonomimizin hızla gelişmekte olan şartlarına intibakını sağlayacak ve kalkınmamızı destekleyecek şekilde teşvik ve yeniden tanzim olanacaktır (64).

Sanayileşme için en uygun ortamın hazırlanması, sanayileşme teşebbüslerinden en yüksek verimin alınması ve teşebbüs sahiplerinin güçlük

(61) Cem, a.g.e., s.79.

(62) Erdilek, "Hükümetler ve Programları" s.1034.

(63) Erdilek, "Hükümetler ve Programları" s.1035.

(64) Erdilek, "Hükümetler ve Programları" s.1035.

ve engellerle karşılaşmadan sanayi tesisleri kurmak ve işletmelerini sağlamak için bir Sanayi Teşvik Kanunu çıkartılacaktır(65).

Olumlu ve uzun bir geçmişi olan ABD ile ilişkilerimizin, yeniden karşılıklı yarar ve çıkarlara dayanan dostane ilişkiler ve dengeli işbirliği şeklinde sürdürülmesini içtenlikle arzu etmekteyiz. Tarihi ve manevi bağlarla bağlı olduğumuz müslüman ülkelerle ilişkilerimizi, yeni yaklaşımlarla sağlam temeller üzerine geliştirmek ve bu ülkelerle aramızdaki işbirliğine her sahada ve bu arada sanayi ve teknoloji alanında yoğun bir muhteva kazandırmak için gayret sarfedeceğiz ve gerekli bütün girişimlerde bulunacağız" (66).

II. MC, ekonominin son yılların en ciddi bunalımına sürüklendiği bir zaman sürecini kapsamıştır. Bunalımın başlıca ekonomik nedeni, Amerika ve Batı Avrupa'nın Türkiye'yi bilinçli olarak dış kaynaklardan yoksun bırakması olmuştur. Türkiye, elindeki dövizini savunma ihtiyaçlarına ayırmış ve bundan dolayı da ekonomide kullanabileceği dış kaynağı bulunmamıştır. Dış kaynak olmayınca da, zaten montaj özellikler taşıyan sanayinin hammadde ve parça gibi dışardan alınan girdileri eksilmiş ve ekonomik bunalım ortaya çıkmıştır(67). Buna dayalı olarak kalkınma hızı düşmüş ve işsizlik artmıştır. Öte yandan silah ambargosu ve ekonomik ambargo da devam etmiştir.

Bu ortamda, gerek iç gerekse dış egemen çevreler II. MC'ye kuşkuyla bakmaya başlamıştı. Bu çevrelerin beklediği çözümlerin hiçbiri gerçekleşmemiş ve siyasal üsyapının kendine özgü kurallarında oluşmuş hükümet de çaresiz kalmıştı(68).

(65) Erdilek, "Hükümetler ve Programları", s.1035.

(66) Erdilek, "Hükümetler ve Programları", s.1034.

(67) Cem, 1980, Ön. Ver., s.85..

(68) Cem, a.g.e., s.90.

Öte yandan, sermayenin hemen hemen bütün etkili kesimleri hükümetin aleyhine dönmüştü. Basın, en ağır eliştirilene girmiş, bürokrasi birçok kesimi ile adeta direnişe geçmişti. Batı basını da, bir hükümet değişimi olmazsa Türkiye'nin çıkmazdan kurtulamayacağını ısrarla yazmaktaydı. Bu arada, sonradan Demirel'in de açıkladığı gibi IMF'nin kendisine hükümetçe verilen "Niyet Mektubu"nu uygulamaya koymayarak adeta hükümetin değişmesini beklemiştir(69). Bütün bunlara ek olarak, Türkiye'deki sol kuruluşlar, sendikaların önemli bir kısmı ve kamuoyunda etkinliği bulunan sol güçler, II. MC'nin yıkılması için çaba gösteriyorlardı.

II. MC, beş ay kadar devam etmiş ve belediye seçimlerindeki başarısızlığın arkasından AP çözülmüştür. CHP'nin AP'den transfer ettiği on bir milletvekilinden sonra, II. MC hükümeti 31 Aralık 1977 tarihinde gensoru ile düşürülmüştür(70).

Hükümetler, meclisin güvenoyları kadar, kendi toplumsal dayanaklarının desteğiyle ayakta dururlar. II. MC'nin yıkılışına neden olarak görünen on bir milletvekilinin AP'nden ayrılması, aslında bir sonuçtur. Asıl neden, büyük sermayenin ve dış etkenlerin II. MC'den dekteklerini çekmesi olmuştur.

B. 1979 Demirel Hükümeti

II. MC'den sonra yeni hükümeti, AP'den ayrılan on bir milletvekili ile birlikte CHP kurdu. Ecevit hükümeti dönemi boyunca da ekonomik ve silah ambargosu devam etmiştir. Ayrıca, büyük sermaye, Ecevit hükümetinin karşısında bir tutum içindeydi. Büyük sermayeye göre ekonomik ve siyrsal alanda bir iktidar boşluğu vardı(71).

(69) Cem, a.g.e., s.90.

(70) Çavdar, "Adalet Partisi", s.2098.

(71) Çavdar, a.g.m., s.2099.

Nitekim TÜSİAD, 1979 yılı bahar aylarında büyük basın organlarında ilan ve bildirilere açıklamalarda bulunmuş; ekonomik, iç barış, demokrasi gibi konularda çeşitli açıklamalar yapılmış ve bu ilkeler çerçevesinde toplanılması istenmişti(72). TÜSİAD, iktidar boşluğunun nasıl doldurulacağını bu bildirilerde açıkça belirtiyordu. Herşeyden önce bu iktidar boşluğunun doldurulması, yeni bir ekonomik programı gerektirmekteydi. ve demokratik kurumlar bunu sağlayacak biçimde örgütlenmeliydi.

1979'da yapılan senato ara seçimleri, AP'ni yeni bir hükümet kurma ile karşı karşıya bıraktı. Bunun üzerine AP, 12 Kasım 1979'da MSP ve MHP'nin desteğiyle bir azınlık hükümeti olan "Altıncı Demirel Hükümeti"ni kurdu. AP'nin bu kez görevi büyüktü. Çünkü iktidar boşluğunu giderecek siyasal ve ekonomik programın uygulayıcısı olma sorumluluğunu yüklemişti(73).

AP'nin yeniden tek başına iktidar olduğu 1980 yılının başında Türkiye'nin bulunduğu kuşullar şu noktalar etrafında özetlenebilir. Dünyada petrol fiyatlarının yükselmesiyle, Türkiye'nin ticareti daralmaya başlamış, Türkiye dış finansman açısından büyüyen sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Enflasyonun indirilebilmesi için sıkı bir para politikasının uygulanması gerekiyordu. Sanayici ve iş adamlarından büyük tekellere mensup olanlar, sorunları kendi programları doğrultusunda çözmek isterken, özellikle küçük ve ortaboy işyerlerini tehdit etmekteydiler(74).

II. MC Döneminde alınan önlemler daha çok ihracatın özendirilmesi, bunun için bazı bürokratik formalitelerin hafifletilmesi veya kaldırılması, kredi kolaylıkları, gümrüklerle ilgili düzenlemelerle, sanayi ürünleri

---

(72) Çavdar, a.g.m., s.2099.

(73) Çavdar, a.g.m., s.2099.

(74) Çavdar, a.g.m., s.2100.

ihracatının özendirilmesi gibi önlemlerdi. Öte yandan enflasyonla mücadele için KİT açıklarının Merkez Bankası tarafından karşılanmaması, üretimin desteklenme ve yarım kalmış özel sektör yrtırımlarının tamamlanması için, sanayiciler lehine ithalat rejiminde bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır(75).

Demirel, azınlık hükümetini bu koşulların varlığını bilerek kurdu. Altıncı Demirel Hükümeti, bu sorunları çözümlmek için, ancak bunu yaparken de büyük sanayi ve ticaret kesiminin de çıkarlarına ters düşmeyecek yeni bir ekonomik program olan 24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerini yürürlüğe koydu.

C. 24 Ocak 1980 Kararları

a. Kararların Alınma Nedenleri

Türkiye'nin geleneksel sanayileşme politikası içe dönük ithalat ikamesine dayanır. Bu politikalar sonucunda sanayileşme alınında oldukça önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Ancak, başlanğıçta çoğu kez "geçici" kaydıyla uygulanan bu politikaların, sanayiinin belirli bir aşamaya ulaştıktan sonra da sürdürülmeye çalışılması ekonomiyi önemli buhranlara sürüklemektedir. Nitekim, kalkınma çabalarına ithalat ikamesi ile başlayan birçok ülke, Türkiye'den çok önce, ekonomilerinde gerekli düzenlemeler yaparak dışa dönük bir sanayileşmeye yönelmişlerdir(76).

1958 İstikrar Tedbirleri yürürlüğe konduktan ve 1960'ta siyasal değişiklikler olduktan sonra ekonomi

(75) Fikret Başkaya, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları: 2, Yargı Kitabevi, Ankara, 1986, s.184.

(76) Halil Seyidoğlu, Türkiye'de Sanileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 2, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1983, s.3.

belli bir süre istikrara kavustu. 1963 yılında planlı dönem başladı. Birinci ve ikinci plan döneminde nisbeten istikrarlı bir ekonomi politikası izlendi. Yıllık fiyat artışları 1970 yılına kadar yaklaşık ortalama yüzde altı dolayında dalgalandı. Ancak 1970 yılına doğru yine bir dereceye kadar açık finansmanına dayanan enflasyonist politikalar uygulanmaya başlandığından fiyat artışları yıllık ortalamanın üstüne çıkmaya ve ödemeler dengesi yozlaşmaya başladı. Sözkonusu dönemin hükümeti, enflasyonist sürecin hızla çalışmaya başladığını gözlemleyerek, 1970 yılında yine bir sıra önlem almaya karar verdi. Üçüncü büyük (yüzde 66 oranında) devalüasyon yapıldı ve Finansman Kanunu adı altında özellikle kanunun finans kaynaklarını destekleyen önlemler yürürlüğe kondu.

Sözkonusu önlemlerin 1970 yılını izleyen ilk yıllarda olumlu sonuçlar verdiği gözlemlenmektedir. Örneğin devalüasyon ile bir ölçüde eksik değerlendirilmiş ve sayılabilecek kambiyo kuru ihracatı ve işçi dövizlerini uyar-
mış, 1973 yılında ihracat aşılamaz sanılan bir milyar dolarlık tavanı geçmiş, işçi dövizleri de bir milyar doları aşmış ve Türkiye'nin ödemeler dengesi-ikinci savaşın olağanüstü koşullarının yarattığı fazlalık bir yarı-bir buçuk yızıyıldır ilk kez fazlalık vermiş ve döviz rezervleri yaklaşık 2.5 milyar doları bulmuştur(77).

1973 yılı sonlarında ortaya çıkan petrol sorunu ve onun yarttığı dünya bunalımı ülke ekonomisinde enflasyonist eğilimlere yeni bir hız verilmiştir.

Petrol fiyatlarının yükselmesi, hem maliyet artırıcı etki yaratmış, hem de ithalatın ve dolayısıyla dış ticaret açığının hızla genişlemesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarının yükselmesiyle sanayileşmiş ülkeler

---

(77) Erdoğan Alkin, "Ekonomide 65 Yıl", Milliyet, Sayı: 1, 1988.

kendi ihraç fiyatlarını da yükseltmiş ve bu etki Türkiye'nin ödemeler dengesine doğrudan yansımıştır. Bütün bu etkiler, 1977 yılından başlayarak ortaya çıkacak olan döviz darbogazının ilk işaretleri olmuştur. Ancak uygulanan isktisat politikasının, bu işaretleri algılamadığı ya da ihmal ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, KİT açıkları da söz konusu dönemde genişlemeye başlamıştır. Özellikle siyasal nedenli istihdam politikası, verimlilik artışına ve yönetime özen gösterilmemesi bu işletmelerin finans sorunlarını bir çıkmaza sokmuştur. Açıklar bütçeden karşılandığında çift enflasyonist talep baskısına neden olmuş, zamlarla finanse edildiğinde doğrudan fiyat endekslerine yansımıştır.

Enflasyon geniş bir dalgalanma içinde 1977 yılı doğru sürüp giderken söz konusu yılda üretim ve talep yönünden enflasyonist etkileri güçlendiren yeni koşullar kendini göstermeye başlamıştır.

Genişleyen bütçe açıklar, ona bağlı olarak sürekli büyüyen emisyon, ithalat tıkanıklığı ve siyasal kargaşa bir yandan enflasyon hızını üç haneli rakamlara iterken, öte yandan, ekonomik büyümeyi bütünüyle durdurmuştu(78).

Bir yandan ekonomisini içe dönük bir yapıda geliştirerek hızlı kalkınma imkanlarını zorlayan, diğer yandan demokrasiyi yaşatamaya çalışan Türkiye, 1980 yılında her iki sürecin de tıkanıdığı bir noktaya gelmişti. Otuz yılda varılan bu dönemeçte, iç pazara dönük kapitalistleşme-sanayileşme modelini iç ve dış desteklerle sürdürmek imkansızlaşmış, bu olgunun uzantısında demokrasiyi korumak da oldukça güçleşmiştir(79).

---

(78) Erdoğan Alkin, a.g.m.

(79) Osman Ulagay, Bugünkü Ekonomik Sistemin Krizi 24 Ocak Deneyimi Üzerine, İkinci Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1983, s.19.

1980'de varılan tıkanma noktasının belirleyici özelliği 1960 ve 1971'deki tıkanmalardan farklı nitelikte olmasıydı. Gerek 27 Mayıs, gerekse 12 Mart dönemlerinde gerçi siyasal yaşama kapsamlı müdahaleler sözkonusu olmuş, ekonomide sanayileşme sürecine yeniden yön ve hız veren düzenlemeler yapılmıştı ama ne ekonomide içe dönük sanayileşme modelinin temel eksenini de-ğiştirilmiş ne de siyasal yapının niteliğini de-ğiştiren düzenlemelere gidilmişti(80).

1980'de ise ithal ikamesi yoluyla sanayileşme modelinin Türkiye'deki uygulaması sınırlarına varırken, demokrasi de varolan biçimiyle işlerliğini yitirmiş görünüyordu. Bu koşullar altında hem ekonomik hem de politik yapıda bazı de-ğişiklikler gündeme gelmiştir.

24 Ocak kararlarının alınmasında etken olan bir başka neden de, kimi teorik düşünce ve yaklaşımlardı. Söyle ki: Uygulanan her ekonomik model zorunlu olarak teorik ideolojik desteklere ihtiyaç duyar. Belirli bir ekonomik politikanın uygulanabilmesi için, onun teorik ideolojik bir temele dayandırılması gerekir. Türkiye'de 24 Ocak stratejisinin benimsenmesi, uygulanması, savunulması ve belirli çevrelerin bu politika de-ğişikliğine kazanılması için de benzer bir durum sözkonusuydu(81).

Türkiye'deki yeni yönelişin teorik-ideolojik planının da-ğı düşünceler ve yaklaşımları, dört alt başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi; muhafazakar ekonomik yaklaşımların prestij kazanmasıdır. Bu yaklaşımlar Dünya ekonomik krizi öncesinde geçerli olan Keynes'ci politikalara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Muhafazakar ekonomik yaklaşımlarda "monetaristler"(82) "Arz Yönü İktisatçıları" ve "Yeni Klasikler" olarak, belli başlı üç

---

(80) Ulagay, a.g.e., s.19.

(81) Başkaya, 1986, Ön. Ver., s.204.

(82) Parasalcı görüşü.

grupta ele alınabilir. Muhafazakar ekonomik yaklaşımların prestij kazanması kendi orijinalliğinden çok, Keynes'ci politika ve yaklaşımların kriz koşullarında geçersiz kalmasındandır(83).

24 Ocak kararlarının alınmasında etkili ikinci neden, Çok Uluslu Şirketlerin ve İleri Kapatalist Ülkelerin az gelişmiş ülkelere dönük stratejilerindeki değişikliklerdir. Üçüncü neden, 1970'li yıllarda dışa dönük bir sanayileşme stratejisi izleyen bazı ülkelerin(84) başarılarıdır. Dördüncü neden de, IMF, Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşların zorlamasıdır(85).

Nitekim, Fikret Başkaya'nın belirttiğine göre, 1980'de ABD'de temaslar yapan bir TÜSİAD heyetine Dünya Bankasının bir yetkilisi şunları söylemişti:

"Yüksek kalkınma hızınız var, yüksek hız koyup sonra da ödemeler dengesini kuramazsınız. İhraç edecek neyiniz var? Önemli olan etkili devalüasyon. Hükümetiniz bunu yapmıyor. Halbuki MC Namara'ya söz vermişti. Türkiye'nin rekabet edebileceği çok alanlar var. Neden bunları yapmıyorsunuz? Balık ağı gibi, gömlek üretimi gibi, Devalüasyon olmadan Türkiye kurtulamaz. Devalüasyon olursa hakin alım gücü düşer, sizde ihracat yaparsınız. Türk sanayii % 30 kapasite ile çalışıyor, demek ki, siz tesisleri yanlış kurmuşsunuz. Neden bu kadar yatırım yapıp kaynak israf ettiniz? Türkiye'nin kuracağı sanayiler çimento, seramik, cam, süt, peynir, bunları satın daha çok para kazanırsınız. Batıdan en iyi teknolojiyi alıyorsunuz, bu hatadır. Emek, yoğun teknoloji geliştirin. Batı'dan teknoloji üstün makinalar almayın pahalı gelir size. Brezilya, Meksika, Hindistan'ı örnek alın"(86).

Türkiye'de 1950'li yılların ikinci yarısından başlayarak gelişen, ithal ikamesi sanayileşme, 1970'li yılların ikinci yarısında krize girdi. Krizin bütün

(83) Başkaya, 1986, Ön. Ver., s.204.

(84) Kısım Güneydoğu Asya ve Latin Amerika Ülkeleri.

(85) Başkaya, a.g.e., s.204.

(86) Başkaya, a.g.e., s.242.

boyutlarıyla ortaya çıkması bazı politikalarla geçiktirildi. 1977'den başlayarak krizin yapısal bir nitelik taşıdığı anlaşılmaya başlandı. Bu anlayışa paralel olarak iktisadi politika arayışları da başladı. 1980 yılı başında iç ve dış baskılar sonucu, dışa dönük, (ihracat öncülüğünde) büyüme yönünde bir tercih yapıldı. Böylece 1960'lı yıllardan beri oluşagelen içe dönük büyüme stratejisi dışa dönük büyüme modeliyle ikame edilmek isteniyordu.

24 Ocak 1980 kararları öncesinde IFM'ye verilen niyet mektubunda Türkiye IMF'nin şartlarını kabul etti ve bu şartların gereği olarak da 24 Ocak Kararları gündeme geldi. Niyet Mektubunda Türkiye aşağıdaki taahhütlerde bulunuyordu: (87).

1. Türkiye ekonomisinin giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönmesi sağlanacaktır;
2. Enflasyonu durdurmak için sıkı para politikası uygulanacak, bu amaçla kredi sınırları konacaktır;
3. Akayırkıt fiyatları, tarım ürünleri taban fiyatları, KİT fiyatları enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak, KİT fiyatları serbestce bu kuruluşlarca saptanacaktır;
4. Kamu harcamaları kısılacak ama enerji yatırımları bundan etkilenmeyecektir.
5. Faiz oranları artırılabilecek ve fon piyasasında rekabet koşulları gerçekleştirilecektir.
6. Ücret anlaşmazlıklarının, yürürlüğe konacak ekonomik program çerçevesinde çözümlenmesine çalışılacaktır.
7. Döviz kuru, Türkiye'nin rekabet gücünü sağlayacak biçimde değişken olarak dış yardım sağlanmasını izleyerek liberasyona geçilecektir;

---

(87) Başkaya, a.g.e., s.244.

8. Borç yönetimine özen gösterilecek ve vadesi geçmiş borç tutarının artmamasına çalışılacaktır;

Hükümet alınacak ekonomik önlemler konusunda IMF'ye sürekli olarak danışacaktır.

Türkiye'de 1973 Dünya Enerji Buhranı ile birlikte geleneksel sanayileşme politikasında ihracata açılma yönünde bir değişiklik yapmak kaçınılmaz olmuştu. Hükümetler aldıkları önlemlerle buhranı bir süre önlemeye çalıştılar. Fakat özellikle 1977 sonlarına doğru ithalatı karşılayacak kaynakların bulunamaması ve ülkenin ödeme gücünün ötesinde bir dış borç yükünün altına girmesiyle beklenen buhran başgöstermiş oluyordu. Bu koşullar altında 24 Ocak kararları uygulamaya konmuştur.

b. 24 Ocak Kararlarıyla ilgili Ekonomik, Kurumsal ve Yasal Düzenlemeler:

24 Ocak kararlarıyla Türkiye Ekonomisinde strateji değişikliğini sağlamaya yönelik ekonomik politikalar; ihracatın artırılması, fiyat sisteminin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin artırılması, faizlerin serbest bırakılması olmak üzere belli başlı dört başlık altında toplanabilir.

24 Ocak'la başlayan strateji değişikliğinin etkinliğini sağlamak amacıyla istikrar tedbirlerini destekleyecek kurumlar da oluşturuldu. Üst düzeyde yetki-lerle donatılmış olan bu kurul ve daireler; normal bürokratik yapı ve işleyişlerin yeni kararlara ve yeni yönelişe ayak uyduramayacağı konusundaki kuşku ve tereddütten kaynaklanıyordu. Devlet bürokrasinin mevcut yapısı ve işleyişi veri olduğunda, 24 Ocak Kararlarına uyum sağlayamayacağı ve bürokside de reform yapmanın zamanının geldiği anlaşılıyordu. Nitekim Başkana bağlı ilgili bakanlıklar, bu bakanlıklarda, bu konularla ilgili daireler ve bu dairelerde görevli uzmanlar varken, böyle bir

yola girilmesi, yukarıdaki gerekçeye dayanıyordu. Bu kurul ve daireler şunlardır:(88).

1. Yabancı Sermaye Dairesi
2. Teşvik ve Uygulama Dairesi
3. Koordinasyon Kurulu
4. Para ve Kredi Kurulu

24 Ocak 1980 kararları yasal bazı düzenlemelerle desteklenmiştir. Yasal düzenlemelerin en önemlilerinden biri vergilerle ilgilidir. Uzun yıllardan beri dokunulmayan bir alan haline gelen vergilere 12 Eylül sonrasında el atılarak, 24 Ocak Kararlarının rasyoneline uygun bir biçim verilmeye çalışılmıştır. Vergi yasaları, son Demirel Hükümeti tarafından hazırlanmıştı. Fakat Meclis-teki partilerarası güç dengesi yasanın çıkarılmasına el-verişli değild. Vergi yasaları ücretli ve maaşlıların yükünü hafifletiyor gibi görünse de, bir bütün olarak alındığında, iç tüketimi kısıcıcı sonuçlar doğuracak şekilde düşünülmüştür. Öte yandan, 24 Ocak Kararlarını desteklemek amacıyla ihracata yönelik sanayilere önemli teşvik ve muafıklar getirilmiştir(89).

Bir başka yasal düzenleme Ecevit Hükümeti zamanında devlet tarafından devralınan bir kısım madenlerin özel-kesi-me tekrar iade edilmesidir. Ecevit hükümetinin çıkardığı kararname iptal edilmiştir(90).

Sigara Tekelinin kaldırılması, yerli ve yabancı özel sermayenin bu alana girmesi de yeni düzenlemelerden biridir.

Önemli bir düzenleme de "Serbest Bölgeler"le ilgilidir. Özel Sermaye ısrarla Serbest Bölge kurulmasını istemektedir. Aslında böyle bir tercih de ekonomiyi piya-

---

(88) Başkaya, a.g.e., s.199.

(89) Başkaya, a.g.e., s.201.

(90) Başkaya, a.g.e., s.201.

şa güçlerine dayandırma politikasıyla uyum halindedir. Serbest bölgelerin kurulmasıyla hem yabancı sermaye girişinin artacağı, hem de Türkiye'nin Dünya ticaretindeki payının ve döviz gelirlerinin yükseleceği ileri sürülmektedir(91).

c. 24 Ocak Kararlarının Değerlendirilmesi

Türkiye'nin gelişmesinde en önemli darboğazlardan birinin döviz yetersizliği olması, ihracatın teşvikini hep arka planda bırakmış ve sorunun acele çözüm beklemesinin yarattığı anlayış, ithal ikame politikasına öncelik vermiştir. Döviz yetersizliği sorununun belirdiği 1954 yılından sonra sanayileşme imkanlarının belirmesinden bu yana ithal-ikame sanayi kollarının gelişmesine özen gösterilmiş, bu sanayi kolları ithal yasakları, miktar sınırlamaları, yüksek gümrük resimleri vb. gibi araçlarla devamlı korunmuştur(92).

İthal ikame politikası ise her zaman kısa dönemde çözüm getiren bir yöntem olarak görülmüştür.

Gerçekten ithal ikame sanayilerin hızla gelişmesi, teknolojik bilgi düzeyini artırmış, çeşitli sanayileri geliştirmiş, istihdam yaratmış ve gayri safi milli hasılaya önemli katkıda bulunmuşlardır ama, ekonominin döviz gereklerinin artışında bir yavaşlama sağlamamışlardır(93).

Türkiye Ekonomisinde 1974'ten beri devam eden ödemeler dengesi krizi, 1977'ye kadar çeşitli uygulamalarla DÇM vb. bir süre ertelenebilmişti. 1977'den sonraki dönemde ise bazı önlemlerle krizden çıkılmaya çalışıldı. 1980 yılı başına gelindiğinde o zamana kadar geçerli politikalarla krizden çıkışın mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Böy-

(91) Başkaya, a.g.e., s.202.

(92) Alkin, "Ekonomide 65 Yıl"

(93) Alkin, a.g.m.

ce 24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomide yeni bir dönem başlatılıyordu. 24 Ocak kararları eskiden beri uygulanan bazı politika ve uygulamaları da içermekle birlikte önemli değişiklikler getirmiştir.

Petrol Buhranı'nın doğurduğu şiddetli kriz karşısında Hükümet Bir Ekonomik İstikrar Önlemleri paketi hazırlanmış ve 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya koymuştur. Bu önlemlerin başlıca amacı, enflasyonu denetim altına almak ve dış ödeme acıkları sorunununa bir çözüm bulmaktır. Günün koşulları altında Hükümet için IMF'nin desteğini sağlamak ve Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşlar nezdinde kredi itibarını yükseltmek, çok büyük önem taşıyordu. Bu nedenle de IMF'nin az gelişmiş ülkelere genellikle salık verdiği politikalara benzer bir programın kabulü kaçınılmaz olmuştur (94).

Yeni politikadan amaçlanan, ekonominin dışa açılmasını sağlamaktır. Dışa açılma da piyasa güçlerine dayanılarak gerçekleştirilecekti. Bu amaca yönelik 24 Ocak 1980 kararları bir başlangıçtı ve ek önlemlerle yeni politika desteklenecekti. Böylece 1960'lı yıllardan beri geçerli içe dönük modelden dışa dönük modele geçişin koşullarının oluşturulması yolu açılıyordu. 24 Ocak kararlarıyla birlikte ekonomide yeni yönelişi gerçekleştirecek bazı kurumlar da oluşturuldu. Alınan kararlar, dışa dönük bir ekonomik yapı ve ilerleyişin gerçekleştirilmesi için kendi içinde bir bütünlük oluşturan kararlardı. Oluşturulan kurumlarla bu kararların uygulanmasında bazı bürokratik işleyişlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amaçlanıyordu.

1980'de her bakımdan tıkanma noktasına gelen ekonomik yapının oluşturulmasında çok önemli rol oynamış olan Demirel'in önderliğindeki siyasal kadro, tek seçenek, tek çıkış yolu olarak 24 Ocak kararlarını

---

(94) Seydioğlu, 1982, Ön. Ver., s.161.

gündeme getirmiştir. O gün mevcut ekonomik ve politik yapının olduğu gibi korunmasını güçleştireceği belli olan bu kararların, bu nedenle çok tepki doğuracağı açıktı. 24 Ocak kararlarını alan siyasi kadro, kendi eseri sayılabilecek bir yapının değiştirilmesine razı gelmekle aynı zamanda kendi geleceğini de tehlikeye atmış oluyordu.

24 Ocak kararlarının kendisine oy ya da destek kazandıracak popüler kararlar olmadığını, bu kararları alan siyasi kadronun yöneticileri de biliyordu. Ancak kendi felsefesiyle tutarlı başka seçeneği kalmayan o günün iktidarı, büyük bir riske girdiğini bile bile 24 Ocak kararlarını almak zorunda kalmıştı.

Örneğin o denemin başkanı Süleyman Demirel, 24 Ocak kararlarıyla Güney Amerika modelleri arasında bağlantı kuran muhalefet liderine karşı bu kararları savunurken şöyle diyordu: "Dünyanın hangi memleketi bu duruma düşse alınacak tedbirler bunlardır. Onun için sevimli olmadığını bildiğimiz ama ülkeyi karanlık ufuklardan aydınlık ufuklara götürecek olan çareleri aramayı ve onları uygulamaya koymayı milletimize vatan borcu saydık. Bu tedbirleri alırsak altımızdaki sandalye gider diye bir kaygımız yoktur. Hükümet olmak, umurumuzda değildir. Türkiye hükümetten ve siyasi partilerden önde gelir. Ülkemizin içinde bulunduğu şartlardan çıkması hükümetten önde gelir... Güçlendirmeye çalıştığım benim siyasi kadrom değil, Türkiye'dir" (95).

Demirel, bu kararları "başka seçeneğimiz yoktu" mazeretine dayanarak halk kitlelerine kabul ettirmeye çalışıyordu. Çünkü, alınan kararların halk kitleleri tarafından kabul edilmesi güçtü. Ayrıca, bu durumun o güne kadar AP'nin toplumsal tababını oluşturan birçok

---

(95) Ulugay, 1983, Ön. Ver., s.20.

kesimi de rahatsız ediyordu(96). Bu nedenle, alınan kararlar, başka seçeneğin olmadığı şekilde halka yansıtılmak isteniyordu. Çünkü, AP ve onun lideri olan Demirel, on yılı aşkın süredir Türk halkında bıraktığı "Büyük Türkiye"yi yaratmak isteyen adam imajını bir bakıma bu kararlarla yıkıyordu. 12 Eylül 1980 hareketiyle altıncı Demirel hükümeti iktidardan uzaklaştırılmış ve sonradan çıkarılan bir bildiriyle AP'nin siyasal hayatına son verilmiştir.

---

(96) Tefvik Çavdar, "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Sayı: 67, İletişim Yayınları, İstanbul, 14 Ocak 1985, s.2100.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Siyasal partiler, toplumun geniş kesimleri- nin artan siyasal katılma ihtiyaçlarından doğmuşlar ve bu katılmanın daha da genişlemesine, etkinleşme- sine büyük katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı devleti- nin batılılaşma hareketlerine kadar dayanan Türk Siyasal Partileri ise, belli bir toplumsal tabanın desteği ile ve toplumsal gruplaşmalar sonucu olarak değil, aydın bürokratların eylemleriyle ortaya çık mıştır. Çünkü, Osmanlı toplum yapısı, sosyal sınıf- ların doğup gelişmesine uzun süre imkân tanımamış ve bu nedenle siyasal partileri yaratacak sosyal farklı- laşmalar oluşmamıştır.

Asker ve sivil aydın bürokratlar tarafından kurulan bu partiler, toplumsal güçlerin ya da sosyo- ekonomik hayatın baskısının sonucu olarak değil, yö- neticiler arasındaki kuvvet mücadelesinden doğmuştur. Toplum içinde bu partileri destekleyen güçlü bir top- lumsal tabanın yokluğu ve tutarlı bir toplumsal ve ekonomik görüşten yoksun olmaları nedeniyle, toplum- dan ve geniş halk kitlelerinden destek görememişlerdir. Bu nedenle, halkın siyasal düşüncelerinin ve istekle- rinin savunuculuğunu yapan parti görünümünden çok, bi- rer elit partisi görünümünde olmuşlardır.

Türk siyasal hayatında, kökleri "Hürriyet ve İtilâf Fırkası"na kadar uzanan "gelenekçi-liberal" veya liberal sağ partiler çizgisi, 14 Mayıs 1950 yılı- na kadar hep muhalefet saflarında sürmüştür. Bu parti- lerden Terakkiperver Fırka ile Serbest Fırka, desteğini tabandaki geleneksel nitelikli halktan gördü. Bunun üzerine bu iki parti "Devletçi elit bürokratlar" tara- fından kapatıldı.

Devletin desteği ile oluşmaya başlayan ve savaş ekonomisinin de yardımıyla gelişen burjuvazi, "sağ liberal" cephenin sınıfsal desteğini oluşturmaya başlamıştır. Öte yandan, batılılaşıma ile beraber yürütülen devlet eliyle zenginleşmeye, aydın bürokratların kültürel yönden halkla ters düşmeleri de eklenince, halkın siyasal tepkisi "liberal sağ" cepheyi desteklemek şeklinde olmuştur.

1946 yılında çok partili hayata geçilmesiyle kurulan DP, ticaret ve sanayi burjuvazisi, şehirlerin dar gelirli tabakaları ve köylü kesimleri tarafından desteklenmiş ve serbestçe yapılan seçim sonucunda 14 Mayıs 1950'de iktidar olmuştur.

DP, halkın sivilleşme isteklerine CHP'ne oranla daha etkin bir biçimde cevap vermiş ve daha yakın bir ilişki kurabilmiştir. Kültürel değişimi, sosyo-ekonomik kalkınmanın bir türevi olarak görmüş ve ağırlığı ekonomik kalkınmaya vermiştir. Laikliğe dinsel özgürlüğü engellemeyecek, milliyetçiliğe ise dinselliği dışlamayacak yorumlar getirmiştir. "Milliyetçiler Derneği" ve "komünizimle Mücadele Derneği" gibi kendi denetiminde örgütler kurmuş ve bunlar aracılığı ile bu duyguları kullanabildiği gruplar üzerinde etkili olmuştur.

DP'nin ekonomik politikası, liberal ekonomi ilkelerine dayanmış olup, özel girişimciliği her şeyin üstünde tutan bir iktisat politikası şeklinde olmuştur. Ancak, izlenen bu politika, ticaret ve tarım burjuvazisi çıkarları doğrultusunda işlemiştir. Öte yandan, DP'nin toplumsal politikası ise, enflasyonist baskıyı arttıran ücret ve taban fiyat politikaları şeklinde olmuştur.

Liberal akımlarla birlikte, ülke ekonomik dinamizm görülmesine karşın, yabancı sermaye, dış borçlanma gibi etkilerle dışa bağımlı bir yapının ortaya çıktığı ve özellikle Türkiye'nin, batının sanayi ülkelerine bağımlılığının arttığı söylenebilir.

Bürokratik elitler, DP'ye karşı muhalefetlerini "Cumhuriyet İnkılâpları elden gidiyor" şeklinde yürütmüş, DP ise, kendisini milletin gerçek temsilcisi, CHP'ni ise milli iradeye saygısı olmayan "ceberut" bürokratik elitlerin partisi olarak nitelemiştir.

Özetle; kökenleri Osmanlı İmparatorluğunun patrimonyal düzeninde yatan merkeziyetçi siyasal yapı, demokratik rejime denge sağlayacak pluralist kurumlaşmadan yoksun, zayıf sivil bir toplum ve uzlaşmaz elit kültürü ile birleşince, ilk demokratik deneme askerî müdahale ile sonuçlanmıştır.

DP, muhalefet yıllarından itibaren doğurgan bir parti olmuş, defalarca bölünmüş ve Türk siyaset hayatına bir çok yeni liberal sağ parti kazandırmıştır. Bu nedenle 1950-1960 yılları arası DP dönemi, Türkiye'de çok partili döneme geçiş sorunlarına ve demokratik rejim içerisinde karşılaşılan sıkıntılara ışık tutmuştur. Öte yandan DP hareketi, Türk demokratikleşme tarihi içerisinde önemli bir dönüm noktasını ve geriye dönülemeyecek bir yere gelinmiş olmasını belirleyen olay olarak yerini almıştır.

27 Mayıs 1960 ihtilali ile liberal sağ cephe dağılma eğilimi göstermiş fakat bu sırada sanayileşmeye yönelmiş ve toplumun demokratikleşme isteklerinin arttığı bir ortamda AP'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Bunun üzerine, dağılma eğilimi gösteren sağ cephenin, 1965 genel seçimlerinde toplumsal tabanı ve siyasal felsefesi bakımından büyük ölçüde DP'nin devamı olduğunu ileri süren AP'de toplandığı anlaşılmıştır.

1960'lı yıllarda açık bir şekilde ideolojik kutuplaşma başlamış ve AP yöneticileri, siyasal ve ekonomik konuları ideolojik bir çerçeveye oturtmak suretiyle, bu kutuplaşmadan özellikle 1965 genel seçimlerinde

çok etkili bir şekilde yararlanmayı başarmışlardır. Öte yandan oluşan bu ideolojik kutuplaşma, 1965 genel seçimlerinden başlayarak diğer bütün seçimleri de etkilemeye devam etmiştir.

AP'nin 1960'larda toplumsal tabanı; şehirlerde ticaret ve sanayi burjuvazisi ile dar gelirli gruplar, kırsal bölgelerde ise, köylülerin daha ileri bir modernleşme düzeyinde bulunan toplumsal kesimleriydi. 1960'lı yılların büyük bölümünde devam eden bu toplumsal taban, AP'nin iktidar olduğu 1965 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. Programlarında ve uygulamalarında sanayi sektörünü ön plânda tutması ve sanayi politikası içerisinde ağırlığı büyük sanayie vermesi sonucu, bu tabanın iç gelişmeleri büyümüş ve 1970 bölünmesini hızlandırmıştır. Bu nedenle büyük sanayici ve tüccarın partisi görünümünü kazandığı ileri sürülebilir.

AP dönemlerinde devlet desteği ve kredi düzeni sanayinin yararına ve ticaretin aleyhine gelişmiştir. Ayrıca teşvik düzeni, çeşitli birimler ve düzenlemeler de daha çok sanayie kolaylık sağlamıştır. Bu dönemlerde ticaret kesiminin, sanayinin bir alt kesimi görünümünde devam ettiği söylenebilir.

Tarım sektörü, sanayinin gelişmesi için zorunlu olarak görülmüş ve sanayi sektörünün tabanı olmaya başlamıştır. Çünkü, sanayi sektörünün, ekonominin itici gücü olarak tutulduğu bir ortamda ticaret ve tarımın, sanayinin beslendiği taban olması kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim, 1970'e doğru Türkiye'de sanayi sektörü, ticaret ve tarım sektörüne egemenliğini kabul ettirme noktasına ulaşmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen, 1960-1980 yılları arasında tarım sektörü, Türk ekonomisinin temel taşı olma özelliğini sürdürmüştür.

AP'nin izlediği dış politika; Batı ve Batı ittifak sistemine bağlılık, bu sistemin dışında kalan komşuları ve doğu bloku devletleri ile özellikle ekonomik ilişkilerin kurulmasının yanı sıra, ekonomik büyümeye katkısı olacak dış krediden en geniş ölçüde yararlanmak amacına yönelik olmuştur. Ancak, Batı yanlısı, özel girişimciliğin savunucusu ve Batılılaşma ideolojisinin bir başka biçimi olan AP için, NATO'dan ayrılma ve tarafsızlık gibi bir durum söz konusu olmamıştır.

1965-1971 yılları arasında, bürokrasinin bünyesi ile çoğulcu düzen arasındaki uyumsuzluklar, AP'nin izlediği dış politika ve sivil bir Atatürkçü grubun kamuoyunu darbe yönünde şartlamasının yanı sıra, öğrenci hareketlerinin ve terörist nitelikteki olayların gerekçe olarak gösterilmesi sonucu 12 Mart 1971 hükümet darbesi yapılmıştır. 12 Mart hükümet darbesinin hedefi, 1965-1970 yıllarının demokratik gelişmeleri yaratmasıyla elverişli siyasal ortamı ve bu ortamın bir parçası olarak Demirel hükümetidir.

AP açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri, iktidar boşluğunu doldurmanın ve iktidarı sürdürmenin bir aracı gibi görülmüş, ancak bunun başarısız bir girişim olmaktan öteye gidemeyeceği ve en azından iktidar boşluğunu dolduramayacağı sonunda anlaşılmıştır.

1960'lı yıllarda AP oyları, bölge ve il gelişmişlik düzeyi ile olumlu bir bağlantı göstermiş ve bu partinin Türk toplumunun daha dinamik ve modern sektörlerinde güç aldığı anlaşılmaktadır. 1960'lı yılların büyük bölümünde devam eden bu seçmen gruplaşması, 1960'lı yılların sonuna doğru değişme eğilimi içine girmiştir. Nitekim, 1969 seçimlerinde, AP oylarıyla sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki olumlu bağlantı zayıflama eğilimi göstererek, gelişmiş bölgelerde AP oyları düşerken, az gelişmiş bölgelerde biraz yükselmiştir.

1970'li yıllarda Türk siyasal hayatında, sosyal modernleşme süreci ile birlikte, fonksiyonel bölünmelere dayanan yeni bir siyasal hayatın belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Sosyal modernleşme ve fonksiyonel bölünmelere bağlı olarak 1973 ve 1977 seçimlerinden anlaşıldığına göre, büyük şehirlerdeki alt gelir grubu seçmenlerinin önemli bir kısmı AP'den desteğini çekmiştir. 1977 seçim sonuçları da, AP'nin şehirlerdeki ve özellikle kırsal kesimdeki geleneksel alt ve orta gelir grubu seçmen oy depolarına bağımlı hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Gene 1977 seçim sonuçları, AP'nin kırsal bölge partisi olma karakterini belirginleştirmesi ve geleneksel oy depolarına bağımlı hale gelmesinin toplumsal ve sosyal değişmeyi ekonomik, siyasal ve kültür politikalarıyla izleyememesi nedenleriyle olduğu sonucunu vermektedir.

Türkiye ekonomisinde 1974'ten itibaren devam eden ödemeler dengesi ve petrol bunalımının doğurduğu kriz karşısında Demirel hükümeti, 24 Ocak 1980 kararlarını yürürlüğe koydu. 24 Ocak 1980 kararlarını alan siyasal kadro, aynı zamanda kendi geleceklerini de tehlikeye atmış oluyorlardı. Çünkü, bu kararlar, kendilerine oy ve destek sağlayacak popüler kararlar değildi.

AP, toplumumuzun demokratikleşme süreci içerisinde önemli bir yere sahip olan siyasal bir kuruluş olmuştur. DP'nin mirasçısı olarak politika sahnesine çıkmışsa da, toplumsal ve ekonomik yapının değişmesinden ötürü DP'den daha sivil ilişkiler ağı içerisinde çalışmıştır.

AP hakeketi; halkı uyruk olmaktan çıkarıp, vatandaş olma sürecine girmesine önemli katkılarda bulunmuş ve bu demokratik akımın siyasal hayatımıza mal olmasında önemli bir rol oynamıştır.

AP, Sanayileşmeye ağırlık vererek, korumacı ve ithal ikameci ekonomik politikalar izlemiştir. Bunun sonucunda, 1970'li yıllara doğru sermayenin iç dengeleri bozulmuş ve bozulan bu dengeler, AP'nin çevresinde yoğunlaşan siyasal sonuçlar yaratmıştır. Öte yandan, DP gibi, sosyal ve kültürel yönden zayıf kalmış ve bu nedenle belirgin sosyal ve kültürel politikalar uygulayamamıştır.

Son tahlilde; AP, Türkiye'de büyük sanayi, ticaret ve toprak burjuvazisi ile kent ve kırsal bölgelerdeki geleneksel değerlere sahip kitlelere dayanarak, toplumun birçok kesimlerini içinde bütünleştirmeye çalışan ve geniş halk kitlelerinin özlemlerini de gözönüne alan, liberal sağ ideolojiye sahip kitlesel siyasal parti örneklerinden birisi olmuştur.

Bu çalışma, 1961-1980 yılları arasında Türk siyasal hayatı içinde, AP ile yakından ilgili olan olayları kapsamaktadır. Bunun yanısıra, AP'nin diğer partilerle olan ilişkileri ve yönetim kadroları ile milletvekili ve senatörlerinin sosyo-ekonomik ve kültürel durumları araştırıldığı takdirde, AP hakkında daha kapsamlı bilgi edinilecektir. Öte yandan, Türk siyasal hayatı ve AP ile ilgilenenlere yararlar sağlayacağı umulmaktadır.

K A Y N A K Ç A

KİTAPLAR

Abadan, Nermin, Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 202, Sevinç Matbaası, Ankara 1966

Ağaoğlu, Samet, Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş sebepleri, Baha Matbaası, İstanbul, 1972

Ali, Ahmet, Development Economique en Turquie 1981

Alpar, Cem, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, AİTİA Yayınları, Ankara, 1978

Altan, Mehmet, Süperler ve Türkiye, Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları, AFA Türkiye Üzerine Araştırmalar 1, AFA Yayınları: 23, İstanbul, 1986

Arcayürek, Cüneyt, Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi, 1965-1971 Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985

Aslan, İffet, İktidar Adayları, Gerçek Yayınları No:1, Ankara, 1965

Başkaya, Fikret, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları: 2, Yargı Kitabevi, Ankara, 1986

Bayar, Celâl, Başvekilim Adnan Menderes, Tercüman Aile ve Kültür Kitap Yayınları, İstanbul, 1986

Cem, İsmail, Tarih Açısından 12 Mart, Tarihteki Yeri ve Sonuçları, Cilt 2, Cem Yayınevi Kültür Dizisi, İstanbul, 1977

_____, Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye'si, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980

_____, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1986

Çiller, Tansu, İl Düzeyinde Milli Gelir Dağılımı,
Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982

Çivi, Halil, Türkiye'de Planlı Dönemde İstihdam ve
İşsizlik Sorunu (1962-1978), Atatürk Üniversi-
tesi İşletme Fakültesi, Sayı: 1-2, Erzurum, 1981

Demirel, Süleyman, Büyük Türkiye, Dergâh Yayınları: 6
İstanbul, 1977

Eroğlu, Cem, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), An-
kara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya-
yınları No: 294, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970

İktisadî Rapor, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odala-
rı ve Ticaret Borsaları Birliği, Ayyıldız Mat-
baası Ankara, 1980

Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay Yaşar Ali, Türk Siyasal
Hayatının Gelişimi, Beta Basım Yayın Dağıtım
A.Ş., İstanbul, 1986

Karasar, Niyazi, Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Kavram-
lar, İlkeler ve Teknikler, Ankara, 1982

Karpat, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekono-
mik, Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası,
İstanbul, 1967

Landau, M.J., Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar, İkinci Bas-
kı, Turhan Kitabevi Yayınları No: 3, Bilimsel
Eserler Dizisi No: 1, Ankara, 1979

Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2. Baskı,
Çeviren: Metin Kırıatlı, T.C. Atatürk Kültür, Dil
ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınla-
rı, IV. Dizi, Sayı: 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara, 1984

Özbudun, Ergun, Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal
Katılma, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Yayınları, No: 363, Ankara, 1975

SBF Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü, SBF Yayını, Ankara, 1969

Seyidoğlu, Halil, Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar; 2, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1983

Tekelli, İlhan, Gökçel Raşit, 1973 ve 1975 Seçimleri Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme, Milliyet Yayınları: 53, İstanbul, 1977

Tokin, Hüsrev F., Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, İstanbul, 1965

Tunaya, Tarık Zafer., Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, Cilt I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı
DİE Yayın No: 683, Başbakanlık DİE Matbaası, Ankara, 1973

Türkiye'nin 42 Hükümeti, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 2, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973

Ulugay, Osman, Bugünkü Ekonomik Sistemin Krizi 24 Ocak Deneyimi Üzerine, İkinci Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1983

Ülgen, Hilmi Ziya, Sosyoloji Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969

Welker, Walter F., 1960 Türk İhtilâli, Çeviren: Mete Ergin, Kültür Dizisi: 3, Cem Yayınevi, İstanbul 1967

Yetmişikiler Hareketi ve Demokratik Parti, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara

Yücekök, Ahmet N., 100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset,
Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976

                    , Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyo-
lojisi), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler
Fakültesi Yayınları: 565, Ankara, 1987

MAKALELER

Abadan, Nermin, "Kütle Haberleşme Vasıtaları", SBFD,
Cilt XV, Sayı: 1, 1960

Abadan, Nermin, Yücekök, Ahmet N., "1961-1965 Seçimlerin-
de Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme
Davranışları", SBFD XXI (4): Aralık 1966

Akyol, Taha, "Sağın Kalın Çizgileri AP ve Sonrası",
Tercüman Gazetesi, 13 Şubat 1988

Alkin, Erdoğan, "Ekonomide 65 Yıl", Milliyet Gazetesi,
Sayı: 1, 1988

Arel, Cem, "3.Beş Yıllık Plân'da Genel Görünüm, Kesit
ve Sektörel Görünümler", Özgür İnsan, Sayı: 10,
Mart 1973

Çavdar, Tefik, "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Tür-
kiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı:65
İstanbul 31 Aralık 1984

_____, "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Türkiye
Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı: 66,
İstanbul, 7 Ocak 1985

_____, "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye
Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı 67,
İstanbul, 14 Ocak 1985

Daver, Bülent, "Az Gelişmiş Ülkelerde Siyasî Elit
(Seçkinler)", SBFD XX (2): Haziran 1965

Erdilek, Neşe, "Hükümetler ve Programları", Cumhuriyet
Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 4.Cilt, İletişim
Yayınları

Ergüder, Üstün, "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranış
Örüntüleri", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi,
Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1986

Güneş, Turhan, "DP Neydi", Yön Dergisi, Sayı: 4,
10.1.1962

Kahraman, İsmail, "Gelir Dağılımı ve Türkiye'de Yapılan
Gelir Dağılımı Çalışmaları 1959-1986", Devlet
Planlama Teşkilâtı Yayını, No: 2076-SPP 401,
Ankara, 1987

Kongar, Emre, "1975 Ara Seçimi Sonuçları: İki Partili Dü-
zene Dönüş Yok", Özgür İnsan, Sayı: 26, Kasım
1975

Küçük, Yalçın, "Ekonomi, Aydınlar ve Partiler", Milli-
yet Gazetesi, 28.7.1972

Önder, Cevat, "Demokratik Parti", Cumhuriyet Dönemi
Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı:67,
İstanbul, 14 Ocak 1985

Özbudun, Ergun, "Sosyal Değişme ve Oy Verme Davranışları",
Özgür İnsan, Sayı: 15, 1974

Savcı, Bahri, "1965 Seçimleri Üzerine Biz Analiz",
SBFD XX(4): Aralık 1965

Soyşal İlhami, "DP'den Gelen Sağ", Milliyet Gazetesi
27 Ekim 1987

Sunar, İlkay, "Demokrat Parti ve Popülizm", Cumhuriyet
Dönemi Türkiye Ensiklopedisi, İletişim Yayınla-
rı, Sayı: 66, İstanbul, 7 Ocak 1985

Tuncay, Mete, "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türki-
ye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı: 66
İstanbul, 7 Ocak 1985

Turgut, Nükhet, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve
Anlayışı", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta
Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986

Uras, Güngör T., "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları",
2. Türkiye İktisat Kongresi, T.C. Başbakanlık
DPT Yayın No: 1783, İzmir, 1981

Yücekök, Ahmet N., "Türkiye'de Geleneksel Köylülüğün
Çöküşü, Özgür İnsan, Sayı: 19 Mart 1973

_____, "Türkiye'de Siyasetin Değişen Çehresi",
Özgür İnsan, Sayı: 13, Haziran 1973

PARTİ YAYINLARI

Adalet Partisi Programı (Prensipl Maddeleri), Orijinal Matbaa, Ankara, 1961.

Adalet Partisi I.Büyük Kongresi, Orijinal Matbaa, Ankara, 1962

Adalet Partisi Ana Görüşü, Gutenberg Matbaası, İzmir, 1963

Adalet Partisi Tüzüğü, Doğu Matbaacılık ve Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1964

Adalet Partisi Prensipl Maddesi, Yeni Program Tasarısı,
Adalet Partisine Sunulan Metinler: 3, Doğu Matbaacılık Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1964

Adalet Partisi 1965 Seçim Beyannamesi, Ankara, 1965

Adalet Partisi Üçüncü Büyük Kongresi, Program, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1966

Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, Doğu Matbaası, Ankara, 1973

Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi, Ankara, 1977

Demirel, Süleyman, Seçim Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 27, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966

Demirel, Süleyman, 1967 Bütçesi Münasebetiyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 30, Ankara, 1967

Demirel, Süleyman, Muhtelif Konuşmalar, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 34, Ankara, 1969

Millet Hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 50, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1972

RESMÎ YAYINLAR

10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayın-
ları No: 513, Ankara 1966

12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları DİE Yayın-
ları No: 610, Ankara, 1970

14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayın-
ları No: 703, Ankara, 1974

5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Ya-
yınları No: 836 Ankara, 1978

III.BYKP, (1973-1977), Ankara, 1973

IV.BYKP, 1979 Yılı Programı, Ankara, 1978

DERGİLER

Forum

GAZETELER

Cumhuriyet

Milliyet

Son Havadis

Tercüman

Yeni İstanbul

DİĞER

AP. MSP. CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü,
Ankara, 31.3.1975